

กว่าที่จะได้น้ำสะท้อนมาปรุงอาหาร ต้องใช้เวลาเคี่ยวน้ำผักสะท้อนเป็นวันๆ

หน่อไม้อัดป๊อบ

วิธีการทำหน่อไม้อัดป๊อบ เริ่มจากไปหาหน่อไม้ลวกหรือจะใช้หน่อไม้ไร่มาทำก็ได้ หลังจากได้หน่อไม้มาแล้ว ให้ก่อไฟเอาหน่อไม้เผาพอให้เปลือกหน่อไม้ยุบหรือพอที่จะลอกเปลือกได้ง่าย ปลอกเปลือกตัดส่วนที่แก่ออกเอาเฉพาะที่อ่อน

ส่วนขั้นตอนการอัดป๊อบ ให้นำป๊อบมาล้างทำความสะอาดให้เรียบร้อย เสร็จแล้วค่อยนำหน่อไม้ลวกที่ลอกเสร็จแล้วนำมาล้างให้สะอาด แล้วนำมาใส่ในป๊อบให้เต็มโดยประมาณ ๑๓-๑๔ กิโลกรัม จากนั้นรินน้ำเข้าใส่ในป๊อบให้เต็มแล้วนำเอาไปต้มให้เดือดประมาณ ๑-๒ ชั่วโมง จนหน่อไม้ลวกค่อยยกลงจากเตา

หลังจากนั้นจึงเตรียมอุปกรณ์ที่จะใช้ปิดฝาป๊อบ โดยนำสังกะสีแผ่นเรียบมาตัดเป็นฝาวงกลมเล็กๆ พอที่จะปิดรูให้สนิท วิธีการปิดฝาก็นำไม้หรือชนไก่มาจุ่มน้ำกรดทารอบๆ ปากป๊อบที่ตัดไว้นำมาปิดโดยใช้หัวแร้งมาบัดกรีรอบปากป๊อบให้สนิท ก็เป็นอันเสร็จสิ้นขั้นตอนการทำหน่อไม้อัดป๊อบ

การทำหน่อไม้ดอง

ขั้นตอนการทำหน่อไม้ดองเริ่มจากการไปหาหน่อไม้โดยใช้หน่อไม้หนัก หน่อไม้ไร่ หรืออาจเป็นหน่อไม้ไผ่ นำมาปลอกเปลือก ลอกเอาแต่ส่วนที่จะให้ทำหน่อไม้ดอง โดยใช้ส่วนหน่อนำมาล้างให้สะอาด แล้วผานเป็นชิ้นเล็กพอประมาณ เมื่อผานเสร็จถึงนำเกลือมาหมักแช่ไว้ในโถงหรือไห โดยใช้ถุงพลาสติก

คลุมปากโถ่งและให้ให้สนิทุ หมักแช่พอให้ออกรสเปรี้ยวก็นำมาใช้ปรุงอาหารได้ โดยชาวบ้านจะทำหน่อไม้ดองกันหมดทุกหลังคา

หน่อไม้เหล่านี้ ชาวบ้านจะนำไปทำอาหารประเภทต่างๆ มากมาย เช่น ใช้ทำแกง ผัด รวมไปถึงใช้ทำบุญในงานต่างๆ ในหมู่บ้าน

พืชผักพื้นบ้านในสารับกับข้าว

คนลุ่มน้ำหมันบริโภคข้าวเหนียวเป็นอาหารหลัก เดิมมักนั่งล้อมวงกินข้าวกัน โดยกินข้าวกับปลาใส่ในพาคะหย่องที่มีเชิงเตี้ยๆ คล้ายขันโชนของคนภาคเหนือ มีข้าวเหนียวใส่กระติบ อาหารที่ขาดไม่ได้คือ น้ำพริกแก้มกับผักสดนิ่งและต้ม

น้ำพริกที่นิยมทำกินกันคือ น้ำพริกส้ม ปรุงด้วยพริกสด เกลือ กระเทียมโขก แต่งรสชาติด้วยน้ำผักสะทอนและมะนาว ล้วนน้ำพริกแจ่วด้า เตรียมจากพริกแห้ง คั่วไฟอ่อนๆ ให้หอม ตำผสมกับหอมและกระเทียมปิ้งไฟ แต่งรสด้วยน้ำ ผักสะทอน รับประทานกับผักสดพื้นบ้านต่างๆ

นอกจากนี้ยังมีกับข้าวพวกหมก แกง หรือย่าง โดยเฉพาะแกงที่นิยมกินกันคือ แกงหน่อไม้ แกงผักหวาน ต้มแจ่ว และซั่ว

ซั่วคือการนำเนื้อวัวหรือเนื้อไก่มาฉีกเป็นชิ้นๆ แล้วนำไปต้มกับเครื่องแกงที่ประกอบด้วยพริกกระเทียม และขิงเผา ผสมกับตะไคร้ โขลกให้ละเอียด ปรุงรสด้วยน้ำผักสะทอนและเกลือ ส่วนขนมข้าวต้มที่เป็นของท้องถิ่นมีไม่มาก เป็นของพื้นๆ คือ ข้าวเหนียวนึ่งจุ่มน้ำผึ้ง หรือข้าวเหนียวปั้นเป็นก้อน แล้วนำเกลือมาใส่เป็นไส้พอให้มีรสชาติเค็มๆ ข้าวเหนียวนึ่งคลุกมะพร้าว เป็นต้น

อาหารยอดนิยมอีกอย่างหนึ่งของคนลุ่มน้ำหมันคือลาบ ลาบปรุงแต่งจากเนื้อวัวหรือควาย สับให้ละเอียด ใส่ส่วนผสมต่างๆ เช่น ข้าวคั่ว ต้นหอม กระเทียม ตะไคร้ ใบสะระแหน่ และใบมะกรูด แต่งรสด้วยพริกแห้งตำผสมกับน้ำผักสะทอน

จึงเห็นได้ว่านอกจากข้าวเหนียวแล้ว ในครัวของคนลุ่มน้ำหมันยังต้องมีเกลือติดเป็นประจำ เพราะเกลือถือเป็นเครื่องปรุงหลัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในอดีต เกลือทะเลเป็นสิ่งที่หายากและราคาแพง เนื่องจากการคมนาคมไม่สะดวก เกลือที่ใช้กันทั่วไปคือเกลือสินเธาว์จากบ้านบ่อโพธิ์ หมู่บ้านหนึ่งในอำเภอ นครไทย ส่วนน้ำผักสะทอนชาวบ้านมักใช้แทนน้ำปลาและปลาร้า

การทอผ้าและการจักสาน

นอกจากนี้ในสมัยก่อน คนลุ่มน้ำหมันโดยเฉพาะผู้หญิงแทบทุกครัวเรือนจะมีการทอผ้าฝ้ายใช้กันในครอบครัว ใช้เวลาว่างในช่วงกลางคืนอ้วฝ้าย เข็นฝ้าย บั่นฝ้าย ทำเป็นเส้นด้ายไว้ทอเป็นผืน ไว้สำหรับตัดเย็บผ้าห่ม ผ้าขาวม้า ที่สำคัญการทอผ้าถือเป็นงานพื้นฐานของผู้หญิงสมัยก่อนที่จะต้องทอให้ได้ถึงจะเป็นแม่บ้านแม่เรือนที่ดี ปัจจุบันการทอผ้าของคนลุ่มน้ำหมัน แม้จะมีผู้สานต่อแต่ก็ไม่นิยมทำกัน (เริ่มไม่นิยมทอผ้าเมื่อ ๒๐ กว่าปีมาแล้ว) เนื่องจากมีผ้าสมัยใหม่ที่ไม่ต้องเสียเวลาในการทอ ดูแล

ง่าย ที่สำคัญชาวบ้านส่วนใหญ่มองว่าทันสมัยกว่า จึงทำให้คนรุ่นเก่าเลิกทอผ้า ขณะที่เด็กรุ่นใหม่ก็ทอผ้าไม่เป็น การทอผ้าจึงเป็นเพียงแค่ความทรงจำเท่านั้น

ส่วนงานเครื่องจักสาน สมัยก่อนชาวบ้านทำได้กันทุกครอบครัว เพราะเป็นสิ่งของเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน คือ ใช้ในครัวเรือน ใช้จับสัตว์ และใช้ในการทำการเกษตร เช่น ใช้ไม้ไผ่ในการทำยุ้งฉางข้าว เป็นต้น ปัจจุบันมีชาวบ้านเพียงไม่กี่คนที่ยังคงทำเครื่องจักสานใช้อยู่ เพราะการดำรงเลี้ยงชีพเปลี่ยนไปจากเดิม คือ ทำนายน้อยลง ทำงานรับจ้างมากขึ้น มีเครื่องใช้จากภายนอก เช่น เครื่องพลาสติก เป็นต้น

จึงเห็นได้ว่ารายได้ของชาวบ้านส่วนใหญ่ได้มาจากการขายข้าวเป็นหลัก แต่ก็ถือเป็นรายได้ที่น้อยมาก เพราะส่วนใหญ่จะปลูกกินเฉพาะในครัวเรือน อีกเหตุผลหนึ่งคือ มีหลายครอบครัวที่ไม่มีที่นา ก็จะมาขอแบ่งปันข้าวทำให้ข้าวที่ปลูกไม่พอขาย สิ่งที่น่าสนใจคือ ระบบเศรษฐกิจชุมชนแบบยังชีพของกลุ่มน้ำหมันเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัดในช่วงสงครามโลกครั้งที่ ๒ เป็นต้นมา

การค้าและตลาด

ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ การดำรงชีพแบบยังชีพยังปรากฏให้เห็นเช่นเดิม แต่สิ่งที่น่าสนใจคือ การเติบโตขึ้นของการค้าและการค้าระบบตลาดน่าจะเกิดขึ้นในช่วงนี้ เนื่องจากพื้นฐานของคนในวัฒนธรรมลุ่มน้ำทำการค้าแบบเปิดร้านขายของไม่เป็น ดังเห็นได้จากในช่วงเวลาดังกล่าวเริ่มมีคนต่างถิ่นอพยพเข้ามาทำการค้าที่ด่านซ้าย โดยจะหาทำเลที่ตั้งร้านในเขตอำเภอด่านซ้าย ซึ่งเป็นที่ตั้งของหน่วยราชการต่างๆ และมีถนนหนทางสะดวก ดังนั้นจึงไม่เห็นร้านค้าเติบโตขึ้นในหมู่บ้านอื่นๆ ของพื้นที่ลุ่มน้ำหมัน รวมทั้งบ้านนาเวียงและนาหอ ยกเว้นบ้านด่านซ้ายซึ่งเป็นศูนย์กลางของอำเภอ

อย่างไรก็ตามสมัยนั้นร้านรวงต่างๆ ในตลาดด่านซ้ายยังมีไม่มาก แต่ละร้านจึงตั้งเรียงรายเฉพาะตามถนนดินทางเกวียนและตั้งห่างๆ กัน ที่สำคัญมีแต่คนต่างถิ่นมาทำการค้าแทบทั้งสิ้น แต่ก็เข้ามาในจำนวนที่น้อยมาก การเข้ามาไม่ใช่ลักษณะแบบเป็นการอพยพกลุ่มใหญ่ โดยแรกเริ่มที่เข้ามาจะขอเช่าที่คนด่านซ้าย ต่อมาเมื่อทำการค้าเจริญก้าวหน้าจึงซื้อที่เป็นของตนเอง และมีหลายคนแต่งงานกับคนท้องถิ่นกลายเป็นผู้ครอบครองกรรมสิทธิ์ไปโดยปริยาย ส่วนคนด่านซ้ายกลับไม่มีใครตั้งร้านค้าเพราะอาชีพค้าขายนั้นคนพื้นเมืองทำไม่เป็น

กลุ่มคนต่างถิ่นที่เดินทางเข้ามาประกอบอาชีพค้าขายในตลาดด่านซ้ายในช่วงเวลาดังกล่าวแบ่งเป็นกลุ่มต่างๆ ตามเชื้อชาติ ดังนี้

คนต่างชาติกลุ่มคนจีน คนด่านซ้ายจะเรียกว่าเจ๊กนำหน้า เช่น เจ๊กย้วน เจ๊กหล่อ เจ๊กอู เจ๊กสุก เจ๊กตั้ง เจ๊กพอก เจ๊กอัว เจ๊กลิ้มและเจ๊กจ๋อย กลุ่มคนจีนเหล่านี้มีลูกหลานสืบสกุลจนกระทั่งปัจจุบัน อาทิ เจ๊กหล่อขายกาแฟ ลูกหลานคือร้านจตุพรและร้านส้มตำไก่อ่าง เจ๊กอูรับจ้างตัดเย็บเสื้อผ้า ไม่มีผู้สืบสกุล เจ๊กสุกรับจ้างตีทอง ต้นสกุลแซ่กวาน (มีลูกหลานมากมาย) เจ๊กตั้งขายของเบ็ดเตล็ดและจำหน่าย

เนื้อสัตว์ (โคและกระบือ) ต้นสกุล “เพียรวิทยา” เจ็กพดด้งโรงต้มเหล้า เจ้าของโรงสีข้าว ต้นสกุล “เร่งสมบูรณ์” เจ็กอ้ว (ย้ายไปอยู่อำเภอ นครไทย มีลูกหลานสืบสกุล) เจ็กลิ้ม (ย้ายไปอยู่อำเภอ นครไทย มีลูกหลานสืบสกุล) และเจ็กจ้อย มีลูกหลานสืบสกุลเป็นสามีของนางผิง บ้านเดิน

กลุ่มคนจีนส่วนใหญ่เดินทางมาจากหล่มสักเข้ามาด้านซ้ายเพื่อขายยายที่ทำกิน เป็นพวกหูตากว้างไกล มองเห็นอนาคตว่าต่อไปเมืองด้านซ้ายคงจะพัฒนาทำการค้าได้จึงเดินทางเข้ามา เมื่อทำการค้าแล้วก็มีเงินมีทองกันเกือบทุกราย

สินค้าที่คนจีนนำมาขายส่วนใหญ่ คือ ผ้าย้อมสี ด้าย ตะปู รองเท้ายาง ร่ม และหมวก เป็นต้น วิธีการทำการค้าของคนจีนก็อย่างที่เกริ่นไว้แล้วว่า นอกจากจะตั้งร้านในตัวตลาดด้านซ้ายแล้ว ยังมีการทำการค้าเร่ โดยเดินทางเข้าไปขายสินค้าตามหมู่บ้านต่างๆ ส่วนระบบการแลกเปลี่ยนมีทั้งการใช้เงินตรา และผลิตผลท้องถิ่นที่ชาวบ้านมีมาแลกเปลี่ยน เช่น ปลาแลกกับรองเท้ายาง หรือไม้แลกกับตะปู เป็นต้น

สิ่งที่น่าสนใจคือกลุ่มพ่อค้าคนจีนเหล่านี้ นอกจากจะทำหน้าที่เป็นผู้ซื้อและผู้ขายสินค้าแล้ว ยังมีบทบาทในการรวบรวมข้อมูลข่าวสารของชาวบ้านว่า มีผลผลิตอะไรในท้องถิ่นที่เป็นที่ต้องการของตลาด ซึ่งจะส่งผลต่อการเพิ่มผลผลิตนั้นๆ เช่น เมื่อเกิดภาวะสงครามโลกครั้งที่ ๒ ทำให้สินค้าจำพวกเสื้อผ้า เครื่องอุปโภคขาดแคลน ราคาฝ้ายสูงมาก ความต้องการของตลาดดังกล่าวได้ถูกถ่ายทอดสู่กลุ่มชาวบ้าน ทำให้ชาวบ้านมีการตื่นตัวเรื่องการทอผ้ามากขึ้น เป็นต้น

ส่วนคนภาคเหนือของไทย (ชาวแพร่และน่าน) เช่น หนานจักร น้อยยศ ยะคำ น้อยสาร มะโนชัย หนานหวัน มาระวัง หนานกันทา พอสม น้อยยศจันผิง หนานแก้ว มาตา น้อยหวัน ไหมวงศ์ (คนที่บวชเป็นพระภิกษุสึกออกมาเรียกว่า “หนาน” ผู้บวชเณรสึกออกมาเรียกว่า “น้อย”) คนเหนือที่เข้ามาประกอบอาชีพในท้องถิ่นนี้ ประกอบอาชีพค้าขายเป็นส่วนใหญ่ และได้แต่งงานกับคนในท้องถิ่นนี้ มีลูกหลานสืบทอดมาจนถึงทุกวันนี้เช่นกัน อาชีพที่กลุ่มคนเหนือเข้ามาทำ เช่น หนานจักรค้าขายเสื้อผ้าและของอื่นๆ ไม่มีผู้สืบสกุล น้อยยศค้าขายเสื้อผ้าสำเร็จรูป ต้นสกุลยะคำ มีลูกหลานสืบสกุล น้อยสารค้าขายเสื้อผ้าและอื่นๆ มีลูกหลานสืบสกุล ต้นสกุลมะโนชัย หนานหวันค้าขายเสื้อผ้าสำเร็จรูป มีลูกหลานสืบสกุล ต้นสกุลมาระวัง น้อยทะค้าขายเสื้อผ้าเบ็ดเตล็ด มีลูกหลานสืบสกุล ต้นสกุลมะละคำ หนานกันทา มีลูกหลานสืบสกุล ต้นสกุลพอสม หนานแก้ว อาชีพรับจ้าง หมอยาสมุนไพร และหมอดูมีลูกหลานสืบสกุล ต้นสกุลมาตา น้อยหวันอาชีพรับจ้าง มีลูกหลานสืบสกุล ต้นสกุล ไหมวงศ์

กลุ่มคนญวนชาวบ้านเรียกว่า “แกว” (เวียดนาม) มีองดั่ง องกาย งบไบ (“อง” แปลว่า “นาย”) ประกอบอาชีพต่างกัน เช่น องดั่งขายกาแฟและอาหาร (พะโล้) ไม่มีผู้สืบสกุล งบไบตัดผมและขายของเบ็ดเตล็ด ต้นสกุลมั่งชีพ (มีลูกหลานคือร้าน ข. สโตร) และองกายปั้นกระเบื้องดินเผา (มั่งหลังคา) ไม่มีผู้สืบสกุล กลุ่มคนญวนเหล่านี้หนีภัยมาตั้งแต่ครั้งประเทศเวียดนามตกอยู่ในการครอบครองของฝรั่งเศส โดยเดินทางผ่านเข้ามาทางจังหวัดหนองคายก่อนเข้ามาสู่จังหวัดเลย

นอกจากนี้ยังมีกลุ่มคนกะลาจากภูฏานในพม่า เข้ามาทำการค้าเร่ จำพวกช้อง เข็มขัด เงิน และ
เข็ม เป็นต้น

เป็นที่น่าสังเกตว่า คนต่างชาติและคนภาคเหนือเป็นผู้ขายทั้งนั้น กลุ่มคนดังกล่าวล้วนมี
อัธยาศัยดีมีความสนิทชิดเชื้อกับคนในท้องถิ่นและเป็นกันเองกับทุกๆ คน รวมทั้งเป็นที่เคารพนับถือของ
คนทั่วไป ที่สำคัญทำให้เห็นว่ากลุ่มคนต่างๆ เหล่านี้ เมื่อเข้ามาทำการค้าที่ด่านชายแดนแล้วมักได้แต่งงานกับ
ชาวบ้านและสืบเชื้อสายต่อไป มาจนกระทั่งปัจจุบัน

ตลาดด่านชายแดนจะมีอาคารสมัยใหม่ปลูกสร้างขึ้นมากมาย แต่ร้านค้าเรือนไม้ที่ปลูกสร้างมากกว่าครึ่ง
ศตวรรษก็ยังปรากฏให้เห็นอยู่ในบางมุม

การดำรงชีพ: เศรษฐกิจยุค ๒๕๐๐-๒๕๓๖

ในยุคนี้ พื้นฐานในการดำรงชีพของงานในวัฒนธรรมลุ่มน้ำยังคงเป็นแบบยังชีพเช่นเดิม! เพียงแต่
ว่ามีวิถีการดำเนินชีวิตบางอย่างเริ่มปรับเปลี่ยนอย่างช้าๆ ให้สอดคล้องกับนโยบายของรัฐส่วนกลาง
กล่าวคือ เมื่อรัฐประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๐๔-๒๕๐๙ ถึง
แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๓ พ.ศ. ๒๕๑๔-๒๕๑๙ รัฐมุ่งจะยกมาตรฐานการครอง
ชีพของชาวบ้านให้สูงขึ้น ด้วยการพัฒนาเศรษฐกิจและทำให้การใช้ทรัพยากรต่างๆ ให้เกิดประโยชน์
สูงสุด พยายามกระจายการผลิตให้มีมากประเภทขึ้น เพื่อจะทำให้แรงงานในภาคเกษตรเปลี่ยนแปลง
ไปสู่ภาคอุตสาหกรรมและธุรกิจอื่นๆ

การเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้ชัดในช่วงนี้คือ เมื่อทางการมีนโยบายให้ชาวบ้านนำอาวุธปืนมามอบให้กับทางการในช่วงที่ผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์กำลังรุกราน นายพรานจึงไม่มีอาวุธล่าสัตว์ในป่า อาชีพนายพรานจึงพาลหายจากหมู่บ้านไปที่ละคนสองคน จนปัจจุบันไม่มีใครเป็นนายพราน มีแต่คนหาของในป่า

นอกจากนี้เมื่อเส้นทางการคมนาคมสะดวกยิ่งขึ้น ทำให้การติดต่อระหว่างหมู่บ้าน อำเภอ และจังหวัด เริ่มสะดวก มีรถยนต์เข้ามาในหมู่บ้าน ชาวของและสินค้าทางการเกษตรที่ชาวบ้านผลิตได้เริ่มขายได้ ทำให้ชาวบ้านตื่นตัวทำการเกษตรมากขึ้น ชาวบ้านมักจะทำงานตลอดทั้งปี สังเกตเห็นได้ชัดว่า คล้อยหลังเมื่อยี่สิบกว่าปีก่อน กิจกรรมต่างๆ ในชีวิตประจำวันของชาวบ้านเริ่มเปลี่ยนไป เช่น การทำบุญที่วัด การออกล่าสัตว์ตามป่า และการจับปลาตามลำน้ำเริ่มน้อยลง เพราะต้องเร่งรัดทำงานในไร่นา อีกตัวอย่างหนึ่ง คือ ที่ดินตามหัวไร่ปลายนา ตามป่าเขา ก่อนหน้านั้นแทบไม่มีใครสนใจ แต่นับจากนั้นชาวบ้านได้แผ้วถางปลูกข้าวและพืชเศรษฐกิจจำพวกข้าวโพดและถั่ว จนกระทั่งปัจจุบันภูเขากลายเป็นเขาหัวโล้น

ส่วนการทำงานในช่วงเวลานี้ยังมีวิธีการปลูกข้าวเหมือนอดีตที่ผ่านมา คือใช้แรงควายในการไถคราด ใช้แรงคนในการปักดำและเก็บเกี่ยว แต่จะเปลี่ยนจากให้वानญาตีพี่น้องหรือการเอาแรงกันแบบดั้งเดิมมาเป็นการจ่ายค่าจ้าง เจ้าของนาจะต้องจ่ายค่าจ้างผู้ที่มาปักดำและเก็บเกี่ยวเป็นรายวัน วันละ ๖, ๘, ๑๐, ๒๐ บาท และทำอาหารกลางวันเลี้ยงผู้มารับจ้างมาด้วย ในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๒๕-๒๕๓๐ จะมีการนำเครื่องทุ่นแรง คือรถไถเดินตามมาใช้แทนแรงควาย แต่จะมีเฉพาะผู้มีเงินเท่านั้น ค่าจ้างแรงงานก็เพิ่มขึ้นตามภาวะเศรษฐกิจ

นอกจากนี้ยังมีการเปิดกิจการใหญ่ๆ อย่างการตั้งโรงสี ซึ่งตั้งอยู่บริเวณด้านในซอยอาหารร้านน้องต่ายปัจจุบัน ส่วนโรงเหล้าตั้งบริเวณหลังที่ว่าการอำเภอด่านซ้ายปัจจุบัน เปิดกิจการได้ระยะหนึ่งก็เปลี่ยนมาดำเนินกิจการโรงสีเพราะเห็นว่ามียาได้ดีกว่า เนื่องจากชาวนานานหมู่บ้านอื่นๆ ในอำเภอด่านซ้ายต้องส่งมาที่นี่

หลายปีต่อมา กิจการโรงสีเริ่มซบเซาเพราะมีการแข่งขันสูง ต่างคนต่างเปิด อีกอย่างคนทำนาน้อยลง หันไปปลูกพืชเศรษฐกิจอย่างอื่น เช่น ข้าวโพดและถั่วลิสง เป็นต้น ทำยที่สุดจึงต้องล้มเลิกกิจการไปเพราะไม่คุ้มทุน ปัจจุบันเหลือโรงสีแห่งเดียวตั้งอยู่บ้านห้วยนาญ

ขณะที่โรงเหล้ากลับตั้งนอกตัวอำเภอด่านซ้าย ที่บ้านโป่งสี เมื่อราวปี พ.ศ. ๒๕๐๖ เจ้าของเป็นคนไทยเชื้อสายจีนย้ายมาจากเมืองชลบุรี ได้รับสัมปทานป่าไม้ทั้งหมดของอำเภอด่านซ้าย ภูเขา และนาแห้ว (สมัยนั้นยังขึ้นอยู่กับอำเภอด่านซ้าย) ทำการแปรรูปแล้วส่งไปขายภาคกลาง ตัดป่าไม้จนเกลี้ยงเป็นแถบๆ มาปิดกิจการในปี พ.ศ. ๒๕๒๗ เพราะไม้หมดป่า

อย่างไรก็ตามในสภาพเช่นนี้ชาวบ้านยังสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ เนื่องจากมีรายได้ที่ไม่ใช่ตัวเงิน เช่น การผลิตเพื่อบริโภคเอง และการเก็บหาจากป่าหรือหยิบยืมจากญาติพี่น้อง เช่น การยืมข้าวหรือเงิน แก่ขัดตัวครั้งชั่วคราว

ถั่วลิสงพืชเศรษฐกิจที่เข้ามามีบทบาทในชีวิตของคนลุ่มน้ำหมันได้ไม่กี่สิบปี

การดำรงชีพ: เศรษฐกิจยุคหลัง ๒๕๓๐

การทำเกษตรกรรมของคนลุ่มน้ำหมันได้ปรับเปลี่ยนอย่างเห็นได้ชัด กล่าวคือนับตั้งแต่ปลายทศวรรษ ๒๕๒๐ ที่ภาครัฐได้เริ่มการสนับสนุนการปลูกพืชการค้า ชาวบ้านหันมาปลูกพืชพาณิชย์หรือพืชการค้ามากขึ้นกว่าเดิม การปลูกพืชการค้านั้นมิใช่แต่เพียงต้องการเงินสดในการใช้จ่ายในชุมชนหมู่บ้าน แต่ยังเนื่องมาจากปัจจัยหลายประการ เช่น การสนับสนุนของรัฐนับสืบเนื่องมาจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฉบับที่ ๔ เป็นต้นมา ความจำเป็นในการจัดการทรัพยากรดินและน้ำให้มีประสิทธิภาพสูงสุดและความต้องการของตลาดทั้งภายในและภายนอกประเทศ

ช่วงเวลานี้การปลูกข้าวของชาวบ้านนับว่าเปลี่ยนไปมาก โดยเฉพาะการใช้แรงควายจะหายไปหันไปใช้ควายเหล็ก ชาวนาทุกคนสามารถซื้อรถไถนาได้ในระบบเงินผ่อน (ปัจจุบันไม่มีการใช้แรงควาย) การช่วยเหลือกันในระหว่างญาติพี่น้องในการปักดำ เก็บเกี่ยว (การเอาแรง) ไม่มีแล้ว ค่าจ้างแรงงานเพิ่มขึ้นจากวันละ ๒๐ บาท เป็น ๕๐ บาท ปัจจุบันค่าจ้างเพิ่มขึ้นเป็นวันละ ๑๐๐-๑๒๐ บาท (ถ้าจ่ายค่าจ้างวันละ ๑๐๐ บาท จะต้องทำอาหารกลางวันเลี้ยง ๑ มื้อ) การรับจ้างปักดำ เก็บเกี่ยว เป็นคนวัยกลางคน ส่วนมากเป็นผู้หญิง คนหนุ่ม-สาวไปหางานทำในเมืองใหญ่และทำนาไม่เป็น

การทำไร่ข้าวตามเชิงเขาในชุมชนนี้ไม่มีให้เห็นแล้ว ป่าตามเชิงเขาเปลี่ยนไปปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น ข้าวโพด ชิง และอื่นๆ

ในอดีต การปลูกข้าวใช้พันธุ์ข้าวพื้นเมือง เคยใช้พันธุ์อะไรก็ใช้อย่างนั้น นานเข้าข้าวกลายเป็นพันธุ์คุณภาพไม่ดี ผลผลิตลดลง การใช้ปุ๋ยถือว่าไม่จำเป็น ถ้าจะใช้ก็ใช้มูลวัว-ควาย ต้นข้าวเป็นโรคยอดด้วน เป็นขีไบเลื่อง ใช้น้ำไม่สม่ำเสมอ-ฝนในแปลงนา เป็นการบรรเทาโรคต้นข้าว

ช่วงเวลานี้ชาวบ้านจึงใช้พันธุ์ข้าวที่ทางราชการนำมาแจกหรือนำมาจำหน่าย หรือให้กู้ยืม เช่น ข้าวเหนียวพันธุ์ "ก.ข.๖" และ "ก.ข.๘" มีการเปลี่ยนพันธุ์ข้าวทุกปี ใส่ปุ๋ยเคมี เมื่อต้นข้าวเป็นโรคใช้สารเคมี มีการใช้ยาปราบศัตรูพืชฆ่าปูที่มากทำลายต้นข้าว ใช้ยาฆ่าหญ้า ยาคุมหญ้า แทนการถอนหญ้า และถางหญ้าแบบดั้งเดิม

ปัจจุบันทุ่งนาบางส่วนเปลี่ยนสภาพไป เป็นต้นว่า นาแวงน้อย นาแวงใหญ่ นาร่องกอก นาเบือย เลือด ในหมู่บ้านหนองคู (ตลาดด้านซ้าย) กลายสภาพเป็นที่อยู่อาศัย ผู้คนปลูกสร้างเป็นอาคาร บ้านเรือน ร้านค้า มีสภาพเป็นย่านการค้า มีคนอยู่อาศัยหนาแน่น นาชีมู บ้านเดิ่น กลายสภาพเป็นที่อยู่อาศัย เป็นที่ตั้งธนาคารและร้านค้าต่างๆ

โดยทั่วไปพืชที่ปลูกกันมากที่สุด คือ ข้าว ซึ่งเป็นการผลิตดั้งเดิม รองลงมาเป็นพืชการค้าที่มักปลูกในฤดูแล้ง คือ ถั่วเหลืองและถั่วลิสง ปลูกพืชผัก ได้แก่ หอม กระเทียม และผักอื่นๆ ได้มีการปรับเปลี่ยนการผลิต แต่เดิมชาวบ้านเคยปลูกข้าวปีละสองครั้งและทำสวนบนพื้นที่สูง รัฐและบริษัทเอกชนได้เข้าไปส่งเสริมการปลูกพืชการค้า เช่น ถั่วเหลืองแทนข้าวนาปรัง เพราะมีความต้องการถั่วเหลืองภายในประเทศมากเพื่อผลิตน้ำมันพืชและกากถั่วเหลือง

ประการสำคัญพืชเศรษฐกิจจำพวกข้าวโพดและถั่ว ยังได้รับการส่งเสริมของเกษตรกรอำเภอได้จัดหาเมล็ดพันธุ์และปุ๋ยมาแจก เพื่อต้องการยกฐานะของชาวบ้านที่ยากจนจากการทำนา ให้มีรายได้เพิ่มขึ้น ชาวบ้านก็อยากได้ มีกินมีใช้ จากที่เคยยากจนก็เริ่มฟื้นตัว มีฐานะความเป็นอยู่ดีขึ้น แต่ในทางตรงกันข้ามกลับทำลายป่าไม้ซึ่งเป็นทรัพยากรที่สำคัญของท้องถิ่น เพราะต้องเข้าไปถากถางเขตพื้นที่ป่าจากข้าวโพดก็เปลี่ยนมาเป็นมันสำปะหลัง ถั่วลิสงเตา จนล่าสุดส่งเสริมให้ปลูกกระชายดำ พืชเศรษฐกิจเหล่านี้เข้ามาด้านซ้ายช่วงหลัง เดิมชาวบ้านปลูกเพียงข้าวและงา

การปลูกข้าวโพดส่วนใหญ่จะใช้ที่ดินตามชายป่าหรือบนภูเขา กระทั่งระยะหลัง เมื่อทางรัฐได้ประกาศพื้นที่ดังกล่าวเป็นเขตป่าสงวนในราวปี พ.ศ. ๒๕๓๒ จึงทำให้ชาวบ้านต้องถอยร่นที่ทำกินลงมา ประกอบกับราคามลผลผลิตข้าวโพดได้ราคาไม่แน่นอน จึงทำให้การปลูกเริ่มลดลง พันธุ์ข้าวโพดส่วนใหญ่ที่ปลูกคือ ข้าวโพดพันธุ์เกษตรสำหรับเลี้ยงสัตว์ มีระยะเวลาในการปลูก ๒ ช่วง ช่วงแรกเริ่มต้นฤดูฝน ราวเดือนพฤษภาคม-มิถุนายน เก็บเกี่ยวช่วงเดือนสิงหาคม-กันยายน ทำให้ได้ข้าวโพดที่มีคุณภาพไม่สู้ดี เพราะมีเชื้อรา ส่วนช่วงที่สองปลูกราวเดือนตุลาคม-พฤศจิกายน เก็บเกี่ยวเดือนธันวาคม-กุมภาพันธ์

นอกจากนี้ยังมีการปลูกมันสำปะหลัง ถั่วเขียว ถั่วแดง และอ้อย ส่วนมะขามหวานเป็นพืชที่ทางการส่งเสริมให้ปลูกได้ไม่ถึง ๑๐ กว่าปีที่ผ่านมา เพราะเห็นว่ามะขามมีราคาดี ประกอบกับสภาพดิน น้ำ และสภาพอากาศที่เอื้ออำนวยต่อการเจริญเติบโต ทำให้เกษตรกรหันมาปลูกเป็นอาชีพอย่างจริงจัง และเพิ่มที่การเพาะปลูกมากขึ้น ทำให้ปัจจุบันมะขามราคาตก ชาวบ้านปลูกและดูแลแทบจะไม่คุ้มกับทุนที่ลงไป พันธุ์มะขามที่ปลูกคือ ลิทอง สีชมพู อินทผลัม และน้ำผึ้ง เป็นต้น

ขณะเดียวกันยังมีการปรับเปลี่ยนวิถีแห่งการทำนา กล่าวคือ ในรอบสองทศวรรษที่ผ่านมา การทำนาได้เปลี่ยนไปมาก มีการใช้รถไถแทนควาย ทำให้สะดวกสบายมากขึ้น แต่สิ้นเปลืองค่าใช้จ่าย ส่วนการใช้ครกกระเดื่องได้เลิกไปนานหลายสิบปีแล้ว หลังจากโรงสีได้เข้ามาตั้งที่ด้านซ้าย

ในส่วนของป่าไม้ คนในลุ่มน้ำห้วยส่วนใหญ่จะตัดเฉพาะเมื่อต้องการแบ่งบ้าน ส่วนที่ตัดเป็นการค้าคือกลุ่มนายทุนซึ่งเป็นคนจากนอกหมู่บ้าน ในราวปี พ.ศ. ๒๕๓๒ ทางภาครัฐสั่งปิดป่า ดังที่กล่าวแล้วนั้น คงเห็นว่าป่าไม้ทรุดโทรมไปมาก ทำให้นายทุนที่ได้สัมปทานต้องล้มเลิกกิจการไป

ปัจจุบันพื้นที่ในชุมชนลุ่มน้ำห้วยจึงไม่มีโรงไม้โรงเลื่อย มีแต่โรงค้าไม้หน้าโรงพยาบาลด้านซ้าย ซึ่งเป็นไม้ที่สั่งมาจากแม่สอด หรือไม้หากจะปลูกบ้านก็มักเดินทางไปสั่งไม้จากอำเภอ นครไทย จังหวัดพิษณุโลก หรือไม้ก็โรงค้าไม้อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย ซึ่งสั่งไม้มาจากจังหวัดมุกดาหาร เข้าใจว่ามุกดาหารก็สั่งไม้มาเข้ามาจากประเทศลาวอีกทอดหนึ่ง

กระทั้งรอบทศวรรษที่ผ่านมา บ้านเมืองเจริญขึ้น การคมนาคมสะดวก ยานพาหนะมีมากมาย การต้อนวัวต้อนควายไกลๆ กลายเป็นเรื่องการกีดขวางการจราจร ประกอบกับมีการพัฒนาเทคโนโลยีมีรถไถนา การใช้วัวควายไถนาจึงค่อยๆ หายไป ส่วนสัตว์เลี้ยงชาวบ้านจะเลี้ยงวัวและควาย แต่จะไม่ได้เลี้ยงเป็นอาชีพ เลี้ยงเพื่อใช้งานทางการเกษตรและขาย ครอบครัวยี่สิบเลี้ยงประมาณ ๕-๑๐ ตัว หรือไม่กี่เลี้ยงหมูและไก่ เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีการหาปูและปลาตามห้วย หนอง คลอง บึง เก็บผักตามป่ามากินกัน ไม่ได้เก็บเพื่อขาย ที่สำคัญเกือบทุกหลังคาเรือนยังมีการทำผักสะทอนไว้ขายและไว้กิน ส่วนการค้าขาย ตลาดด้านซ้ายเป็นศูนย์กลางของระบบแลกเปลี่ยนและซื้อขายข้าวของของอำเภอ ส่วนหมู่บ้านต่างๆ อย่างบ้านนาเวียงและบ้านนาหอ บางครอบครัวก็เริ่มเปิดร้านขายของเบ็ดเตล็ด บางครอบครัวก็ปลูกผักขายในตลาด

สด อาชีพเสริมก็มีการทอดผ้าและจักสานสวิง รวมทั้งยังมีอาชีพที่ทางราชการส่งเสริมให้เกิดกลุ่มอาชีพใหม่ๆ มีกลุ่มทอดผ้า เป็นต้น

ส่วนปัญหานี้สินพบว่ามักเกิดขึ้นเมื่อน้ำท่วมไร่นา ทำให้ข้าวเสียหาย ผลผลิตได้น้อยไม่พอกินก็ต้องไปหาซื้อจากที่อื่น ไม่มีรายได้อีกก็ต้องเป็นหนี้ มาสมัยนี้รัฐบาลเอาเงินมาให้ยืม ครอบครัวละหมื่น สองหมื่น สามหมื่น แต่ครอบครัวที่ยากจนก็ไม่มีสิทธิ์ให้ยืม กลัวไม่มีเงินใช้หนี้ ส่วนครอบครัวที่มีอันจะกินก็มากน้อย สามหมื่น สี่หมื่นก็มี และในช่วงเวลานี้เองที่ธนาคารต่างๆ เริ่มเข้ามาตั้งในอำเภอด่านซ้าย ไม่ว่าจะเป็นธนาคารออมสินและธนาคารกรุงไทย

จึงเห็นได้ว่าปัจจุบันการเกษตรที่ทำการเพื่อการค้านี้ กระบวนการผลิตจะถูกควบคุมโดยกลไกตลาดเกือบทุกขั้นตอน ตั้งแต่ประเภทของพืชที่ปลูก ระยะเวลาที่ปลูก การเตรียมดิน การเก็บผลผลิต การใช้เทคโนโลยีต่างๆ จากภายนอก ชุมชนมีส่วนในการจัดการน้อยกว่า ต่างจากการปลูกพืชเพื่อบริโภคหรือขายในชุมชน

บทที่ ๕

สุขภาพและสาธารณสุข

การดูแลสุขภาพสุขภาพ มีองค์ประกอบหลักในการดูแลสุขภาพของชาวบ้านแบ่งสาระสำคัญได้ ๒ ส่วนใหญ่ๆ คือ การให้บริการของสถานพยาบาล และการที่ชาวบ้านดูแลสุขภาพหรือพึ่งตนเอง ขณะเดียวกัน การดูแลสุขภาพของตนเองหรือการพึ่งตนเองในด้านสุขภาพยังสามารถแบ่งออกเป็น ๒ ส่วนย่อยๆ กล่าวคือ การดูแลสุขภาพอนามัยทั่วๆ ไป หรือช่วงที่ไม่ได้เจ็บไข้ได้ป่วย ได้แก่ การกิน การทำงาน การพักผ่อน กับอีกส่วนหนึ่ง คือการดูแลตนเองเมื่อเจ็บป่วย หมายถึง การช่วยเหลือตนเองได้เมื่อมีอาการเจ็บป่วย โดยไม่ต้องพึ่งพาบริการ

การดูแลสุขภาพช่วงก่อนปี พ.ศ.๒๕๐๐

ในช่วงเวลาดังกล่าว การติดต่อสื่อสารและการคมนาคมของคนลุ่มน้ำหมันกับท้องถิ่นอื่นๆ เป็นไปด้วยความยากลำบาก แต่สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติยังอุดมสมบูรณ์ จึงสามารถพึ่งพาตนเองได้ภายในชุมชน รวมไปถึงการดูแลสุขภาพ เพราะแทบทุกท้องถิ่นจะมีหมอตำแยสำหรับทำคลอด และมีหมอพื้นบ้านคอยดูแลสุขภาพโรคทั่วไป โดยอาศัยสมุนไพรที่มีอยู่มากมายรอบบริเวณหมู่บ้าน ประการสำคัญมีความเชื่อเรื่อง “ผี” ที่มีผลต่อการดูแลสุขภาพสุขภาพ รวมทั้งการปฏิบัติภารกิจประจำวัน และเหตุการณ์สำคัญๆ ในชีวิต เช่น การคลอดลูก การแต่งงาน การทำนา เป็นต้น

ความเชื่อกับการรักษาพยาบาลในชุมชนลุ่มน้ำหมัน

ในอดีตคนลุ่มน้ำหมันมีความเชื่อและยอมรับนับถือผีสิ่งสาธ พะวศา และสิ่งศักดิ์สิทธิ์อย่างเชิดชีวิตจิตใจ โดยเฉพาะความเชื่อในเรื่อง “ผี” จะมีปรากฏอยู่ทั่วไปในทุกหมู่บ้าน เช่น ผีพ่อ ผีแม่ ผีเชื้อ (ญาติพี่น้อง) ผีไร่ ผีนา จะสังเกตเห็นได้ว่า ทุกๆ บ้านจะมีหิ้งอยู่บนที่สูงภายในบ้าน เรียกว่า หิ้งของอักษา (รักษา) ประจำบ้าน เพื่อคุ้มครองคนในบ้านให้อยู่เย็นเป็นสุข

หิ้งของอักษานี้ เจ้าของบ้านจะต้องนำดอกไม้ ธูปเทียน ไปคารวะ กราบไหว้ทุกๆ วันพระ (ขึ้นหรือแรม ๑๕ ค่ำ) เป็นที่น่าสังเกตว่า ของอักษาก็คือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ผู้ใดจะละเมิดไม่ได้ กล่าวคือ ถ้าเจ้าของบ้านไม่เอาใจใส่ในการสักการบูชาตามกำหนดแล้ว ก็อาจจะทำให้คนในบ้านประสบภัยพิบัติต่างๆ นานา อาจจะมีเจ็บไข้ได้ป่วยหรือประสบอุบัติเหตุก็ได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนอื่นหรือคนนอกบ้านจะเข้าไปอาศัยหลับนอนในบ้านของผู้อื่นไม่ได้ ถือว่าผิด “ของอักษา” อย่างร้ายแรง จะต้องได้รับอนุญาตจากเจ้าของบ้าน โดยเจ้าของบ้านจะบอกกล่าวของอักษาประจำบ้าน หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า

(คอบของอักษา) เสียก่อนจึงจะเข้าไปพักผ่อนได้ มิฉะนั้นแล้วของอักษาจะลงโทษเจ้าของบ้านหรือลงโทษแขกที่มานอนพักก็ได้

ในการทำบุญหรือจัดงานภายในบ้าน เช่น พิธีแต่งงาน ทำบุญอุทิศส่วนกุศล หรืองานบวช เจ้าของบ้านจะต้อง “คอบ” ของอักษาเสียก่อน และนอกจากนี้ยังต้องมีการบอกกล่าวหรือคอบผีเชื้อเสียก่อน โดยการจัดหาอาหารคาวหวานใส่ภาชนะ หรือที่เรียกกันในภาษาพื้นบ้านว่า “แต่งพาข้าวน้อย” แล้วเชิญดวงวิญญาณของปู่ ย่า ตา ยาย ที่ล่วงลับไปแล้วให้มารับประทานอาหารที่เจ้าของบ้านจัดให้เสียก่อน มิฉะนั้นอาจจะเกิดอุปมงคลขึ้นในบ้าน เช่น ในการแต่งงาน ถ้าเจ้าภาพไม่บอกกล่าวผีเชื้อเจ้าสาวที่จะแต่งงานก็อาจจะร้องไห้ขึ้นโดยไม่ทราบสาเหตุ เป็นต้น

นอกจากของอักษาและผีเชื้อแล้ว คนลุ่มน้ำหมันยังมีความเชื่อเกี่ยวกับผีไร่ ผีนา ผีเจ้าที่อย่างจริงจัง แต่ละปี หลังจากเก็บเกี่ยวข้าวหรือผลิตผลจากไร่แล้ว เจ้าของไร่ เจ้าของนา หรือเจ้าของที่จะต้องทำพิธีเลี้ยงผีเหล่านี้เป็นประจำทุกปี ด้วยการนำเอาอาหารคาวหวาน เช่น ไก่ต้มทั้งตัว ไข่ต้ม ของหวาน บางทีก็มีของชำร่วยอื่นๆ เช่น เรือ แพน มืด และดาบ (ทำด้วยต้นกล้วยหรือก้านกล้วย) เป็นต้น

จากความเชื่อเรื่องผีและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ นี้เอง อำนาจหรืออิทธิฤทธิ์ของผีจึงเข้ามามีบทบาทต่อชีวิตจิตใจของคนลุ่มน้ำหมันมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่เจ็บไข้ได้ป่วยมักจะคิดว่ามีสาเหตุมาจากผีเป็นส่วนใหญ่ ผู้ที่เจ็บป่วยด้วยโรคต่างๆ เมื่อรักษาด้วยยาสมุนไพรแล้วยังไม่หาย คนในบ้านก็จะมุ่งประเด็นไปหาผีทันที จะต้องมีการไปหาข้อหาแหว่ (หาสาเหตุของการป่วย) จากหมอยามหรือคนจับยามสามตา (หมอยามหรือคนจับยามสามตา คือผู้ที่หยั่งรู้สาเหตุอันเนื่องมาจากผีต่างๆ) ซึ่งหมอยามนี้มักจะมียูทูแทบทุกหมู่บ้าน

การไปหาหมอยามนี้ชาวบ้านเรียกกันว่า “ไปจับยาม” ผู้ที่ไปจับยามกับอภิมหมอยามว่า นายนั้นหรือนางนี้ (บอกชื่อผู้ที่เจ็บป่วย) ป่วยมานานแล้วรักษาอย่างไรยังไม่หาย อยากทราบว่าเป็นเพราะอะไร (ผีอะไร) ผู้ที่ไปถามจะต้องสมมุติฐานขึ้นในใจว่า “เป็นเพราะสิ่งนั้นแหละ” ถ้าเป็นจริงก็ขอให้ได้ข้อได้แหว่ (ทราบสาเหตุ) ผู้ที่เป็นหมอยามก็จะหาสาเหตุโดยการนับข้อมือกลับไปกลับมา ถ้ามีสาเหตุมาจากสิ่งที่ผู้ถามตั้งสมมุติฐานไว้ใจแล้ว หมอยามก็จะบอกว่า “ແມ່ນແລ້ວ” (ใช่แล้ว) เป็นเพราะสิ่งนั้นแหละ ผู้ที่ไปถามก็จะถามต่อไปว่า “ถ้าได้ข้อได้แหว่แล้ว ก็จะสักการะด้วยอาหารคาวหวาน พร้อมด้วยของชำร่วย เช่น เรือ แพน นาวา มืด ดาบ หมอยามก็จะตอบว่า” เข้าใจแท้ละ

เมื่อผู้ถามกลับไปถึงบ้านและจัดแจงหาอาหารคาวหวาน และของชำร่วยต่างๆ ไปสักการะเลี้ยงดูตามที่ยามบอก ผู้ที่เจ็บป่วยส่วนมากก็จะหายเป็นปกติอย่างไม่น่าเชื่อ

ในการไปจับยามหรือไปหาหมอยามนี้ บางทีก็ต้องใช้เวลาหน่อย เพราะสิ่งที่ผู้ถามตั้งสมมุติฐานไว้ใจนั้น อาจจะไม่ใช่สาเหตุของความเจ็บป่วย อาจจะเป็นเพราะผีตัวอื่นก็ได้ ถ้าเป็นเช่นนั้น ผู้ที่ถามก็

ต้องถามต่อไปว่า “ถ้าอย่างนั้นก็คงเป็นเพราะสิ่งนี้” เข้าใจไหม หมอยามหรือผู้จับยามก็จะนับข้อมือ กลับไปกลับมาอีก และถ้าตรงกับสิ่งที่ผู้ถามตั้งสมมุติฐานครั้งหลัง หมอยามก็จะบอกว่า “ได้ข้อได้แนว แล้ว” (ทราบสาเหตุแล้ว) ขอให้รับประทานอาหารหวานและของขำช่วยไปสักการะเลี้ยงดูเสีย ผู้เจ็บป่วยก็จะหาย การปฏิบัติโดยการเชื่อผีและยอมรับนับถือผีนี้ จะปรากฏว่าได้ผลเกือบ ๑๐๐%

ปัจจุบันความเชื่อในเรื่องผีต่างๆ มีจำนวนลดน้อยลงตามลำดับ ส่วนใหญ่จะไม่เชื่อผีกันเลย จะสังเกตเห็นได้ว่าเมื่อมีผู้เจ็บป่วย ญาติจะนำส่งโรงพยาบาลทันที จะยังมีหลงเหลืออยู่บ้างก็เฉพาะคนเฒ่า คนแก่ที่มีอายุมาก และมีอยู่ในหมู่บ้าน ตำบลที่ห่างไกลตัวอำเภอเท่านั้น แสดงว่าคนลุ่มน้ำหมันในยุคโลกาภิวัตน์นี้มีการปรับปรุง เปลี่ยนแปลง ความรู้สึกนึกคิดและสภาพความเป็นอยู่ให้ก้าวหน้าทันสมัยยิ่งขึ้น

การดูแลการตั้งครรภ์และคลอดบุตร: อีกหนึ่งตัวอย่างของภูมิปัญญาพื้นบ้าน

ในสมัยก่อน การคลอดลูกเป็นไปด้วยความลำบากทุกหุเล่ เสี่ยงอันตรายต่อชีวิตเป็นอย่างมาก เนื่องจากไม่มีหมอไม่มีผดุงครรภ์และไม่มีโรงพยาบาลอย่างสมัยนี้ มีแต่หมอพื้นบ้านซึ่งเรียกกันว่าหมอตำแยเท่านั้น พอเริ่มตั้งท้อง ๒-๓ เดือน ผู้ตั้งท้องจะมีการหงุดหงิดและอาเจียน อยากกินสิ่งโน้นสิ่งนี้ โดยเฉพาะของที่มีรสเปรี้ยว เช่น มะขาม ส้มโอ ฯลฯ เมื่อได้กินแล้วจะรู้สึกสบายใจ

พอถึงเดือนที่ ๔-๕ ก็จะไม่รู้สึกหิวของเปรี้ยวอีก พอเข้าเดือนที่ ๖-๗ เด็กที่อยู่ในท้องจะเริ่มดิ้น บางทีผู้เป็นแม่หรือผู้ที่ตั้งครรภ์ก็จะรู้สึกไม่ค่อยสบาย คือมีอาการร้อนท้องและร้อนคอ วิธีแก้คือเอาเงินป้อม (เงินสมัยก่อนมีลักษณะเป็นก้อนกลม) ใส่ภาชนะที่บรรจุน้ำมะพร้าวอ่อนให้กิน อาการดังกล่าวก็จะหาย เพราะน้ำมะพร้าวเป็นยาเย็น พอถึงเดือนที่ ๙ ซึ่งเป็นเดือนที่ครบกำหนดคลอดหรือออกลูก เด็กในท้องก็จะดิ้นมากขึ้นและแรงขึ้นตามลำดับ ถ้าเด็กในท้องไม่ดิ้นแรงก็แสดงว่าเด็กในท้องนั้นป่วย หมอตำแยจะหายาให้กิน

สมัยก่อนคนที่ตั้งท้องเรียกว่า “แม่มาน” คนที่เป็นแม่มานนี้ หมอตำแยจะแนะนำไม่ให้นั่งๆ นอนๆ มากเกินไป เพราะจะทำให้คลอดลูกยาก ให้หมั่นทำงาน เช่น ตักน้ำและตำข้าว เพื่อให้ท้อง “คลอน” จะได้ออกลูกง่าย แม่มานนี้ถ้าเดินมากเกินไปมักจะเกิดอาการเจ็บโคนขา เวลาเดินจะรู้สึกเจ็บปวดพอสมควร เมื่อเกิดอาการดังกล่าวต้องไปหาหมอตำแยมา “แปรงท้อง” หรือลูบคลำท้อง (ตรวจครรภ์) อาการเจ็บปวดก็จะหายไปและเดินได้สะดวกขึ้น

เมื่อใกล้ถึงวันคลอดประมาณ ๔-๕ วัน แม่มานจะรู้สึกเจ็บเล็กเจ็บน้อย ต้องไปตามหมอตำแยมา แปรงท้อง ลูบคลำท้องอีก คราวนี้หมอตำแยจะบอกว่า ใกล้จะคลอดเต็มทีแล้ว ให้เตรียมที่เตรียมทางเอาไว้ คือให้เอาเชือกมาผูกยาวสูงกว่าศีรษะ หย่อนลงมาแล้วทำเป็นห่วง (วงกลม) เอาผ้าพันห่วงไว้เพื่อกันไม่ให้เจ็บมือเวลาจับห่วง

ต่อมาแม่มานจะเจ็บมากขึ้นและถี่ขึ้น หมอตำแยจะมาอยู่ใกล้ๆ ลูบท้อง คลำท้อง และชวนคุยให้กำลังใจไปเรื่อยๆ เมื่อแม่มานเจ็บมาก หมอตำแยก็จะบอกให้นั่งคุกเข่า ถ่างขาออก แล้วมือก็จับห่วงหรือ

ถ่วงที่ทำด้วยเชือก เพื่อให้ตั้งตัวตรง หมอตำแยก็จะบอกให้ค่อยๆ เบ่ง และแบ่งท้องให้คลอด และบางทีก็เขย่าท้องด้วยเพื่อให้ลูกออกมาโดยเร็ว ทำอย่างนี้ไปเรื่อยๆ จนกว่าลูกจะออกมา

เมื่อลูกออกมาแล้วแต่รกยังไม่ออกมา หมอตำแยจะกดท้องเพื่อให้รกหรือน้องออกมา ถ้ารกออกนานผิดปกติ หมอตำแยก็จะเอาหมอนมาตีหลังผู้คลอด ๓ ครั้ง พร้อมกับพูดว่า “รีบออกมา รีบออกมา อย่างช้าอย่างคา” เมื่อรกหรือน้องออก ให้รีบเอาไม้ปึงมาหนีบ “สายแห่” ที่รุงรังห่างจากตัวเด็กประมาณ ๒ นิ้ว แล้วใช้ตัวไม้ที่คมๆ ตัดสายแห่ออกจากเด็ก แล้วก็เอารกใส่กะโປะน้ำเต้าไปฝังไว้ใต้บันได

การฝังรกให้ใช้มือขวาในการขุดดินและการฝัง ถ้าใช้มือซ้ายจับก็เชื่อกันว่า เด็กที่เกิดมาจะเคยชินมือซ้าย การที่นำรกไปฝังไว้ใต้บันไดนั้นก็เพื่อให้เด็กรักบ้านเกิดเมืองนอนของตน ซึ่งภาษาของชาวบ้านเรียกกันว่า ให้เด็กห่วงรกร่วงแห่งของตน ไปที่ไหนๆ ก็ให้รู้สึกคิดถึงบ้านและกลับไปอยู่ในภูมิสำเนา เพื่อเป็นกำลังในการช่วยเหลือพ่อแม่ประคับประคองสืบมาอาชีพต่อไปในอนาคต

การอยู่ไฟหลังคลอด สมัยก่อนไม่มียากินอย่างสมัยนี้ ยาที่ใช้ในการขับน้ำคาวปลาและให้มดลูกเข้าอู่ก็ไม่มี จึงใช้วิธีอยู่ไฟ ภาษาชาวบ้านเรียกว่า “อยู่กรรมคำเดือน” ให้ผู้อยู่ไฟกินน้ำร้อน อาบน้ำร้อน ซึ่งต้มด้วยยาสมุนไพรรวมกันหลายอย่าง และก่อนจะกินหรืออาบน้ำร้อน ต้องไปหาหมอมานวดหลังและเป่าเตาไฟเสียก่อน เรียกว่า การดับพิษไฟ มิฉะนั้นจะทำให้หลังพองและเป็นแผลเนื่องจากถูกน้ำร้อนมาก

ก่อนที่จะอยู่ไฟหรืออยู่กรรมคำเดือน ต้องจัดทำเตาไฟหรือบ้านเตาไฟขึ้นเฉพาะ โดยเอาไม้ไผ่มาทำเป็นขอบสี่เหลี่ยมผืนผ้า เอากาบกล้วยมารองพื้นกันไม่ให้ความร้อนถึงพื้น เพราะอาจจะเกิดไฟไหม้ขึ้นระหว่างการอยู่ไฟ เสร็จแล้วเอาดินเหนียวมาอัดให้แน่น แล้วเอาหินหรือก้อนอิฐมา ๓ ก้อน เรียกว่าก้อนเสา หาปื๊บที่สะอาดใส่น้ำมาตั้งแล้วก่อไฟด้วยฟืนเป็นดุ้นๆ

ส่วนยาสมุนไพรหรือไม้ที่จะนำมาต้มมีหลายอย่าง เช่น ใบหนาด ใบเป้ง ใสลง ใบปื๊บใบระจุน้ำ เพื่อต้มอาบต้มกิน นอกจากนี้ยังมีสมุนไพรอื่นๆ อีกที่นำมาต้มผสมกัน เช่น ใมน้ำน้อย ใมนามหาง ไม้เครือเขาเกลบ (เถาวัลย์) ไม้ผาง หัวยาข้าวเย็น ก่อนที่จะนำยาสมุนไพรดังกล่าวมาต้ม จะต้องตัดให้เป็นท่อนๆ ยาวประมาณ ๑ คืบ ตากแดดให้แห้ง แล้วเอามัดรวมกันใส่ลงไปในปื๊บเพื่อความสะดวกในการเปลี่ยนยาเมื่อยาจืดแล้ว

ยาทุกอย่างที่นำมาต้มนั้น เมื่อน้ำเดือดใช้ถ้วยกระเบื้องอย่างหนา (ถ้วยตราไก่) ตักน้ำร้อนมาดื่มได้ และหลังจากดื่มน้ำร้อนผสมยาสมุนไพรลงไปแล้ว ผู้เป็นแม่จะมีน้ำนมให้ลูกกิน และกินไปเรื่อยๆ จนกว่าจะออกไฟ

อย่างไรก็ตามด้วยยาที่กล่าวมาแล้ว ใ้ว่าจะให้ผลแก่ผู้อยู่ไฟเหมือนกันทุกคน บางคนใช้อย่างเดียวกัน แต่บางคนอาจจะแตกต่างจากผู้อื่น สิ่งที่น่าสังเกตคือ ถ้ายาสมุนไพรชนิดใดกินแล้วได้ผล ก็จะมีน้ำนมออกมาให้ลูกกิน แต่ถ้ากินแล้วไม่มีน้ำนม แสดงว่ายานั้นไม่ได้ผล ต้องเปลี่ยนยาชนิดใหม่ และถ้าผู้ใดเคยกินยาชนิดใดในการคลอดบุตรอยู่ไฟครั้งแรกแล้ว ในการคลอดบุตรและการอยู่ไฟครั้งต่อไปต้องกินยาชนิดเดิม ไม่ต้องเปลี่ยนเป็นยาชนิดอื่น

กำหนดเวลาการอยู่ไฟนั้นไม่ได้กำหนดไว้แน่นอน ส่วนมากมักจะอยู่กันตั้งแต่ ๒๐-๓๐ วันหรือ ๑ เดือน จึงเรียกว่าคำเดือนหรือกรรมเดือน ทั้งนี้เพื่อให้อวัยวะเพศแห้งและมดลูกเข้าอู่ โดยเกรงอาศัยความร้อนจากไฟในเตาและความร้อนจากน้ำร้อนที่ต้มตลอดเวลาในการอยู่ไฟ อย่างไรก็ตาม การคลอดบุตรคนแรกหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า "มานหัวสาว" มักจะอยู่ไฟนาน คือประมาณ ๑ เดือน ส่วนลูกคนต่อๆ มา อาจจะอยู่เพียง ๒๐-๒๕ วัน แล้วแต่ความต้องการและความจำเป็นของบุคคลนั้นๆ

ในระยะเวลาที่อยู่ไฟนี้จะต้องให้ร่างกายได้รับความร้อนมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ โดยการอาบน้ำร้อน กินน้ำร้อน และเอาร่างเข้าใกล้ๆ ไฟ (ข้างไฟ) ให้มากที่สุด เพื่อให้อวัยวะเพศแห้งและมดลูกเข้าอู่ดังกล่าวมาแล้ว นอกจากนี้หลังจากอาบน้ำร้อนแล้ว ยังนิยมให้ผู้ที่อยู่ไฟเอาผ้านุ่ง ผ้านุ่ง หรือผ้าห่มมาคลุมศีรษะไว้นานๆ เพื่อให้ร่างกายได้รับความร้อนมีเหงื่อไหลออกมามากๆ จึงเปิดอก ทำอย่างนี้เป็นประจำหลังอาบน้ำร้อน จะช่วยให้ร่างกายและอวัยวะเพศเข้าสู่สภาพปกติเร็วขึ้น

ระหว่างการอยู่ไฟจะต้องพยายามให้ร่างกายได้รับความร้อนเสมอกัน โดยการนอนหันหน้าเข้าหาเตาไฟบ้าง หันหลังให้เตาไฟบ้าง นิ่งหันหน้าเข้าเตาไฟบ้าง หันหลังเข้าเตาไฟบ้าง อย่างนี้เป็นต้น เมื่ออยู่ไฟนานพอสมควรแล้ว ก่อนจะออกไปก็มักจะหาฤกษ์ยามดีอีก และทำพิธีบายศรีสู่ขวัญให้แม่และเด็กก่อนจะออกไปด้วย

อาหารการกินของผู้อยู่ไฟ มักถูกจำกัดให้กินอาหารเฉพาะสิ่งที่ไม่ให้โทษแก่ทั้งแม่และเด็ก อาหารที่นิยมกินกันในสมัยนั้นได้แก่ เนื้อหมูตากแห้ง ปลาอย่าง ขาวจี (ขาวเหนียวปั้นเป็นก้อนแล้วนำไปย่างไฟ) ต้มหน่อข้าว หมกหัวข้าวอ่อน ผักนึ่ง เป็นต้น ส่วนอาหารที่ถือว่าแสลงเอามากและผู้อยู่ไฟจะกินไม่ได้เลยก็มีหลายอย่าง เช่น ผักชะอม แมงคุด ผักไห่ เนื้อวัว ของหมักดอง ของเย็น เช่น แตงโม ฟักทอง เป็นต้น มีข้อที่น่าสังเกตคือเนื้อกบนั้นถือว่าไม่ใช่ของแสลง เพราะถ้ากินแล้วจะช่วยให้ต่อกระดูกต่อเอ็นของผู้อยู่ไฟ และจะทำให้มีความสุขสบายใจเร็วขึ้น

นอกจากอาหารที่นิยมให้ผู้อยู่ไฟกินและอาหารที่แสลงแล้ว ยังมีอาหารอีกชนิดหนึ่งซึ่งไม่ใช่อาหารแสลง แต่ถือเป็นความเชื่อของคนลุ่มน้ำหมัน คือ ห้ามผู้อยู่ไฟกินปลาช่อน เพราะเหตุที่ว่า ปลาช่อนชอบกินลูกของตัวเองและปลาชนิดอื่นเป็นอาหาร ถ้าหากว่าผู้อยู่ไฟกินปลาช่อนแล้ว อาจเป็นเสนียดจัญไรระหว่างแม่กับลูก คือในอนาคตรันใกล้ ลูกกับแม่ก็อาจจะมียันพลัดพรากจากกันก็ได้ ผู้อยู่ไฟจึงไม่กินปลาช่อนโดยเหตุผลดังกล่าวมาแล้ว

นอกจากนี้แม้บางคนอาจเกิดการผิหม้อกรรม หรือมีอาการผิผิเกิดขึ้นระหว่างการอยู่ไฟ ซึ่งผู้อยู่ไฟมักจะมีอาการเวียนศีรษะ หน้ามืด ตาลาย เป็นลมหมดสติ สาเหตุที่ผิผิหม้อกรรมเกิดจากหลายสาเหตุ เป็นต้นว่า กินอาหารแสลง เช่น เนื้อวัว ผักไห่ ผักชะอม ฟักทอง ของหมักดอง ของบูดเน่า ฯลฯ หรืออาจเป็นเพราะได้รับกลิ่นที่มารบกวนอย่างแรง เช่น กลิ่นของผักชะอม กลิ่นควันไฟที่เกิดจากการเผาขยะ และกลิ่นข้าง เป็นต้น

วิธีแก้ไขอาการผู้ที่ผิวน้ำอกรรมยังไม่มียารักษา แต่ชาวบ้านจะใช้ผ้าที่ย้อมด้วยหม้อมินล นำไปนึ่งให้ร้อนแล้วเอามาคลุมศีรษะของผู้ป่วยไว้ ประมาณ ๑๕-๒๐ นาที อาการที่ไม่สบายต่างๆ จะค่อยๆ หายไปในที่สุด

ในขณะที่แม่บางรายอาจเกิดการตกเลือดหรือเลือดออกมากผิดปกติ นานๆ จะปรากฏสักครั้งหนึ่ง โดยที่ในสมัยนั้นยังไม่มีหม้อและยาที่ทันสมัย ชาวบ้านจึงต้องพึ่งยาสมุนไพรโดยหมอยาพื้นบ้านเป็นผู้จัดหาให้ ในกรณีที่มีการตกเลือดหลังจากการอยู่ไฟนั้น คุณยายสง่า แก่นสารี อดีตกรรมการชมรมผู้สูงอายุ โรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราชด่านซ้าย ได้กรุณาบอกชื่อยาในการรักษาอาการดังกล่าว ซึ่งประกอบด้วย

๑. หญ้าไซ	๑	กำมือ
๒. พริกไทย	๗	เม็ด
๓. กระเทียม	๗	กลีบ

สำหรับหญ้าไซนั้นให้เอามาจำนวน ๑ กำมือ แล้วตัดหัวท้ายออก หั่นให้ละเอียดพอสมควร แล้วผสมกับพริกไทย กระเทียม จำนวนดังกล่าว โขลกให้ละเอียด ทำเป็นลูกกลอน (ก้อนกลมๆ) นำมารับประทาน ผู้ที่ตกเลือดหลังอยู่ไฟก็จะหาย

ทารกและเด็กเล็ก: การดูแลเมื่อครั้งวันวาน

ทารกแรกเกิดจากครรภ์ของมารดา เป็นวัยที่อ่อนนุ่มนิ่มและเปราะบาง เป็นระยะเวลาที่เสี่ยงต่อการเป็นกาตายการติดเชื้อ ตลอดจนโรคพยาธิทั้งหลาย ซึ่งมีปะปนอยู่ทั่วไปในที่สกปรกอบชื้น เพราะฉะนั้น การดูแลเอาใจใส่เด็กของผู้เป็นบิดามารดา จึงเป็นสิ่งที่สำคัญยิ่ง หากเป็นสมัยปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๕๔๗) ก็ไม่น่าวิตกกังวลเป็นห่วงเท่าไรนัก เพราะความเจริญในด้านการสาธารณสุขเกี่ยวกับการรับฝากครรภ์ การทำคลอด ตลอดจนการเลี้ยงดูรักษาเด็ก มีวิวัฒนาการอันก้าวหน้าและทันสมัยมาก มีนายแพทย์ พยาบาลผดุงครรภ์ และโรงพยาบาลพร้อมด้วยเวชภัณฑ์ในการดูแลรักษาเด็กอย่างพร้อมมูล

แต่ถ้าหากเราย้อนไปอดีตสมัย ปู่ ย่า ตา ยาย ยังเป็นเด็ก และเป็นหนุ่มเป็นสาวประมาณ ๗๐-๘๐ ปี ที่ผ่านมา การตั้งครรภ์ การฝากครรภ์ การทำคลอด ตลอดจนการเลี้ยงดูเด็กเล็กเด็กแดงจะไม่ใช่เป็นอย่างทุกวันนี้ เพราะว่ายังไม่มีโรงพยาบาล ไม่มีสถานอนามัย ไม่มีแพทย์ พยาบาลผดุงครรภ์ หมอยาที่ใช้ในการรักษาคนที่เจ็บป่วยมีแต่ยาสมุนไพรซึ่งได้แก่ ใบไม้ รากไม้ ต้นผัก ต้นหญ้าที่ขึ้นอยู่ตามป่าเขา ลำเนาไพร หมอพื้นบ้านที่พอจะรู้เรื่องยาสมัยนั้นก็รักษากันตามมีตามเกิด ผลของการรักษามีรอดบ้าง ตายบ้าง เป็นภาพที่ปรากฏให้เห็นจนชินตาในชุมชนลำน่าน

โดยเฉพาะการบริหารทารกและการเลี้ยงดูเด็กเล็กในสมัยก่อนนั้น ทำกันไปตามความรู้ความสามารถของผู้คนในสมัยนั้น และแต่ละท้องถิ่นก็อาจจะผิดแผกแตกต่างกันไปบ้าง ส่วนคนลุ่มน้ำหมันมีวิธีปฏิบัติเกี่ยวกับการเลี้ยงดูเด็กตั้งแต่เริ่มคลอดจนถึงเด็กมีอายุ ๒-๓ ขวบ กล่าวคือ เมื่อเด็กคลอดออกจากครรภ์ของมารดาแล้ว (ทำคลอดโดยหมอชาวบ้าน เรียกว่า หมอตำแย) ตามปกติเด็กที่เกิด

มาใหม่ๆ มักจะร้องให้ทันที ถ้าหากเด็กคนใดไม่ร้อง หมอตำแยจะรีบหาผ้ามาพันให้เด็กถูกความเย็นแล้ว ตื่นตัวและร้องให้

หลังจากคลอดแล้ว หมอตำแยจะให้ผู้เป็นแม่นั่งบนตั่งหวาย (ตั้งที่สานด้วยหวาย มีรูปทรงกลม สูงประมาณ ๒๐ เซนติเมตร) หลังพิงกระโทงข้าวปลูกหรือโองน้ำ หรือที่นอนหลายๆ ผืนทับกัน โดยให้แม่หลับตาไว้ แล้วหมอตำแยจะช่วยจัดท้อง คล้ำท้อง เขย่าหรือกดท้อง เพื่อให้รกหรือน้องออกมาเร็ว ครั้นรกออกมาแล้วหมอตำแยจะหาเส้นด้วยมามัดสายสะดือ โดยมัดให้ห่างจากสะดือเด็กประมาณ ๒-๓ ข้อมือเสร็จแล้วจะนำหัวขม้นที่ล้างให้สะอาด (น้ำที่ต้มพออุ่น) ขำระร่างกายเด็กซึ่งมีเลือดและไขคราบติดอยู่ตามซอกแขนขา ผม ปาก หู ต้องขำระล้างออกให้หมด

เมื่ออาบนํ้าเสร็จแล้วจะนำเด็กไปนอนไว้ในกระดังผัดข้าวที่เตรียมไว้ ใต้เบาะรองพื้น ใช้ผ้าห่มใหญ่ๆ โกงรอบตัวเด็กเพื่อให้เกิดความอบอุ่น ข้างบนผ้าห่มที่โกง ใช้ผ้าบางๆ ปิดไว้เพื่อป้องกันยุงหรือแมลงที่จะมารบกวนเด็ก เหตุที่เอาเด็กนอนบนกระดังนั้น ผู้เฒ่าผู้แก่หลายคนให้เหตุผลที่ตรงกันว่าเพื่อให้เป็นที่สังเกตเห็นง่ายว่า ลูกน้อยหรือเด็กที่เกิดใหม่อยู่ ณ ที่ใด นอกจากนี้เมื่อยามที่ต้องการจะเคลื่อนย้ายเด็กก็จะจับขอบกระดังโยกย้ายไปมาได้สะดวก รวมทั้งเมื่อเวลาที่จะปลุกเด็กให้ตื่น (ตามประเพณี หากเด็กนอนในกระดังครบ ๓ คืนแล้ว จะมีพิธีปลุก) จะใช้มือเคาะขอบกระดัง ให้กระดังสะเทือน เด็กก็จะตื่นง่าย

เมื่อเด็กได้มานอนอยู่ในกระดังแล้ว ตอนนี้อนุญาติจะหานํ้าที่สะอาดใส่ขันมา เอาเงิน เอาคำ เอาปลายเข็ม เอาสมุด ดินสอ บากกา มาจุ่มลงในนํ้านั้น เมื่อจุ่มแล้วก็ยกออกไว้ แล้วให้ปุยฝ้ายจุ่มนํ้าที่เตรียมไว้และหยอดใส่ปากเด็ก พร้อมกับนี้ก็พูดว่า "ขอลูกน้อยที่เกิดมาใหม่นี้ จงเป็นผู้มีเงิน มีทอง มีสติปัญญาเฉียบแหลม มีวิชาความรู้ สามารถอ่านออกเขียนได้เป็นอย่างดี" ถ้าหากเด็กร้องให้ปุยฝ้ายหรือสำลีมาจุ่มนํ้า แล้วบีบนํ้าให้เด็กกินทีละน้อยๆ การกระทำเช่นนี้ชาวบ้านเรียกว่า เอานํ้าเงิน นํ้าคำ ต้อนรับก่อน เพื่อให้เป็นสิริมงคลแก่ตัวเด็กและแม่ก็ยังไม่มีนํ้านมให้เด็กกิน จึงให้เด็กกินนํ้าเงิน นํ้าคำไปพลางก่อน

ส่วนรกที่ตัดจากสายสะดือเด็กนั้น จะนำมาใส่นํ้าเต้าลูกใหญ่ๆ ที่แหะข้างด้านหนึ่งแล้วนำไปฝังไว้ใต้บันได แล้วถมให้แน่น ไข่ไม้กระดานหรือก้อนหินทับไว้ เพื่อป้องกัน หนู หมา เป็ด ไก่ มาขุดคุ้ย

ในขณะนี้จะให้ลูกน้อยนอนอยู่บนกระดังจนครบ ๓ คืนแล้ว ญาติจะไปขอร้องผู้หลักผู้ใหญ่หรือผู้เฒ่าผู้แก่คนหนึ่งซึ่งเป็นที่เคารพนับถือของคนในละแวกนั้นมาทำการปลุกเด็ก การปลุกเด็กต้องปลุกระหว่างที่เด็กหลับอยู่ มีวิธีทำก็คือ ผู้ปลุกจะใช้มือเคาะที่ขอบกระดังพร้อมกับพูดว่า "ลูก ลูก ลูก" ถ้าเด็กนั้นเป็นผู้ชาย ผู้ปลุกจะพูดต่อไปว่า ลูกไปทำมาหากิน ทำไร่ ทำนา ไปหาจอบ หาเสียม หามัด หافر้า ไปค้า ไปขาย ไปเป็นเจ้าเป็นนาย (ข้าราชการ) ถ้าเป็นลูกผู้หญิง จะพูดว่า รีบลูกไป รีบลูกไปหาหูก หาฝ้าย หาอ้าว หาหลา ลูกขึ้นมาทำอยู่ทำกิน ขณะนั้นเด็กจะตื่นและร้องให้ แม่ก็จะเอาลูกมาดูนมหรือเอานํ้าให้กิน

ต่อจากนี้แม่จะจัดหุงที่นอนให้ใหม่ ไม่ต้องนอนบนกระดังอีกต่อไป โดยจะจัดหาเบาะไว้ให้เด็กนอนอยู่ใกล้ๆ แม่ และถ้าหากแครงที่แม่ใช้นอนในการอยู่ไฟกว้างขวางพอ จะให้เด็กนอนบนแครงด้วย หลังจากนั้นแม่จะตั้งใจอยู่ไฟ โดยการอาบน้ำร้อน กินน้ำร้อน ต่อมาสัก ๒-๓ วัน นมของแม่จะเต่งตึงขึ้น แสดงว่าแม่มีน้ำนมให้ลูกกินแล้ว แม่จะอุ้มลูกและให้ลูกดูดนมแม่ ถ้าเป็นแม่ใหม่หรือลูกคนแรก น้ำนมจะออกมาช้าหน่อย แต่ถ้าเป็นลูกคนต่อๆ มา น้ำนมของแม่จะออกเร็วขึ้น ภายในเวลา ๒-๓ วัน แม่จะมีน้ำนมให้ลูกดื่มกินอย่างเพียงพอ

ขณะที่แม่อยู่ไฟจะเอาใจใส่ดูแลลูกน้อย จัดที่นอน คือ เบาะ ผ้าอ้อม ผ้าห่มให้สะอาด มิให้มดหรือแมลงมาไต่ตอม อาบน้ำให้ลูกน้อยอย่างน้อยวันละครึ่ง ถ้าเด็กตื่นนอนและร้องไห้ แม่จะเอาลูกดูดนม การให้ลูกดูดนมท่านว่าให้เอาลูกดูดนมโดยการสลับเปลี่ยนข้างกัน คือข้างซ้ายบ้าง ข้างขวาบ้างให้สลับเสมอกัน ไม่ให้ลูกดูดนมแต่เพียงข้างหนึ่งเป็นประจำ เพราะจะทำให้เต้านมของแม่โตไม่เท่ากัน เต้านมข้างที่ถูกดูดมากมักจะโตกว่าอีกข้างหนึ่ง ครั้นเมื่อลูกหย่านมหรือออกนมแล้ว แม่อาจจะเสียใจภายหลังเพราะเต้านมโตไม่เท่ากัน เรื่องนี้ผู้เป็นแม่จะต้องระมัดระวังเป็นพิเศษจะต้องป้องกันไว้ก่อน จะมาแก้ไขภายหลังไม่ได้

อาหารการกินของทารกหรือลูกน้อยในระยะที่แม่อยู่กรรมคำเดือนนี้ ส่วนมากแม่จะให้กินนมแม่เท่านั้น ไม่มีนมมีเนยมาเสริมแต่อย่างใด แต่อาจจะมีการขาย ซึ่งนานๆ อาจจะมีสักคนหนึ่ง คือเมื่อเด็กกินนมแม่แล้วยังร้องให้อยู่ ดุคล้ายๆ กับว่าเด็กกินอาหารไม่อิ่ม แม่ก็จะเอาข้าวเหนียวมาเคี้ยวป้อน ตั้งแต่ยังอยู่มัถกรรมการก็มี

พอแม่พ้นจากการอยู่ไฟ เด็กก็โตขึ้นมาบ้าง แม่ก็จะเอาข้าวมาป้อนในเวลากลางวัน วันละครึ่งหรือ ๒ ครั้ง ส่วนในเวลากลางคืนจะให้ลูกดูดนมแม่อย่างเดียว ข้าวที่ใช้ป้อนลูกน้อยนั้นแม่จะเอาข้าวเหนียวที่นึ่งสุกแล้วมาเคี้ยวให้ละเอียดผสมเกลือเล็กน้อย บางรายจะเคี้ยวข้าวผสมกล้วยน้ำว้าสุก เสร็จแล้วเอาใบตองกล้วยดิบหรือกล้วยน้ำว้า หรือถ้าจะให้ดีก็เอาใบเป่า เลือกเอาเฉพาะใบใหญ่ๆ งามๆ สัก ๒-๓ ใบวางซ้อนกัน เคี้ยวข้าวใส่ให้มากพอประมาณว่าให้ลูกกินอิ่ม เสร็จแล้วนำห่อหมกไปย่างไฟให้สุก ยกออกแล้วปล่อยให้เย็นจึงนำมาป้อนลูก ลักษณะการป้อนข้าวลูกส่วนมากแม่จะนั่งเหยียดขาทั้งสองข้าง ถลกผ้าถุงขึ้นเหนือเข่า แล้วเอาลูกน้อยนอนระหว่างขาทั้งสอง หันหัวลูกน้อยขึ้นพาดหัวเข่าแม่ เอาผ้าอ้อมหรือผ้าห่มผืนเล็กๆ มาปกปิดหน้าท้องของเด็กไว้ แล้วก็หยิบข้าวที่หมกสุกแล้วใส่ปากลูกทีละน้อย เอาข้าวใส่ปากน้ำใสด้วยโดยระวังให้ข้าวกับน้ำผสมกันดี ไม่ข้นหรือเหลวจนเกินไป ลูกก็จะค่อยๆ กลืนและค่อยๆ ป้อนไปจนลูกอิ่มแล้วก็พอ การป้อนข้าวเคี้ยวอย่างนี้แม่จะทำอยู่จนลูกมีอายุประมาณ ๕-๖ เดือน (ขณะนั้นลูกจะนั่งแล้ว)

ต่อจากนั้นแม่ก็จะป้อนด้วยข้าวสุกเคี้ยวผสมอาหาร เช่น ไข่ เนื้อสัตว์ เนื้อปลา โดยไม่ต้องนำไปหมกไฟ ส่วนน้ำดื่มก็ฝึกหัดให้เด็กกินน้ำจากขันหรือแก้ว และการให้อาหารเด็กดังกล่าว ในวันหนึ่งๆ แม่จะให้อาหาร ๓ มื้อ คือ เช้า กลางวัน และเย็น ในระยะนี้ควรป้อนข้าวและให้กินนมแม่สลับกันไปจนกว่า

ลูกอายุได้ ๑ ขวบ จึงให้ลูกหย่านมหรือออกนมแม่ แต่เด็กบางคนไม่ยอมออกและยังคงกินนมแม่ไปจนถึงอายุได้ ๒ ปีก็มี

การนอนของลูกน้อยเป็นสิ่งที่แม่ต้องเอาใจใส่มากเหมือนกัน ในเวลากลางคืนแม่จะเอาลูกน้อยนอนข้างๆ แม่ เมื่อลูกตื่นขึ้นและร้องไห้แม่ก็จะให้ลูกดูดนมทันที เพราะฉะนั้นจะเห็นว่าขณะที่แม่เลี้ยงลูกอ่อนๆ นั้น แม่ก็ต้องทนระกำลำบากต้องอดตาหลับขับตานอน ร่างกายของแม่ในระยะนั้นจะไม่สมบูรณ์เท่าที่ควร ในเวลากลางวัน แม่จะให้ลูกนอนในอุ้หรือเปล โดยใช้ผ้าขาวม้าผืนใหญ่ๆ ผูกปลายทั้งสองข้างติดกับเสาให้สูงพอประมาณ ใช้ไม้หรือหมอนถ่างยันหัวท้าย แล้วให้ลูกนอนอยู่ในอุ้หรือเปลผ้า นั้น แม่ก็ไกวลูกไปบ้าง ทำงานไปบ้าง ปากของแม่ก็เห่กล่อมไปพลางเพื่อให้ลูกหลับสนิท คำกล่อมหรือเห่ นั้นส่วนมากมักจะใช้คำว่า "อ้อ-อ้อ" ลากเสียงยาวๆ และใช้เวลานานจนกว่าลูกจะหลับสนิท บางคนก็ว่าเป็นกลอนยาวๆ เช่น

“นอนอุ้ผ้า หลับสาเดอ แม่ชีก่อม นอนอุ้แก้ว หลับแล้ว แม่ชีกาว”

“แม่ไปให้ (ไว้) เอาข้าวบ้ายไข่ (ไข่ยัดไส้) มาหา แม่ไปนา เอาข้าวบ้ายปลา มาป้อน นอนสาหล้า หลับตาแม่สิกล่อม”

“หลับตาสาเดอ เจ้าอย่าแอ้ว (ร้องไห้ขออดอ่อน)”

หรือ “อ้อ-อ้อ-อ้อ-อ้อ” เป็นต้น

การกล่อมลูกน้อยนั้นต้องทำเสียงยาวๆ ซ้ำๆ ทั้งนี้เพื่อให้ลูกหลับสนิทและอึดตา ตื่นขึ้นมาจะสดชื่น ไม่ร้องไห้ ถ้าหลับน้อยหรือหลับไม่พอตา เด็กจะร้องไห้อย่างรำคาญ เมื่อลูกตื่นขึ้นทุกครั้ง แม่ก็จะอาบน้ำและป้อนข้าวเป็นประจำ

ครั้นเมื่อลูกโตขึ้นอายุประมาณ ๗-๘ เดือน เด็กจะเริ่มคลาน ตอนนั้นแม่จะต้องระมัดระวังเป็นพิเศษ เผลอไม่ได้ เพราะเด็กอาจจะคลานไปตกร่องตกรูเริ่นทำให้เด็กได้รับอันตรายหรือบาดเจ็บ หรือบางทีก็คลานไปหยิบอะไรต่อมิอะไรใส่ปาก หรือไปจับสิ่งสกปรก บางทีก็ไปจับเอาไฟจนเจ็บปวดก็มี บางทีก็ไปทำลายข้าวของให้เสียหายก็มี

เมื่อเด็กโตขึ้นอายุประมาณ ๑ ขวบ หรือมากกว่านั้นเล็กน้อย เด็กก็จะหัดเดินสะเปะสะปะ สมัยก่อนพ่อแม่มักจะทำที่หัดเดินให้ลูกที่ลานบ้าน ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “ไม้หนั” หรือ “ไม้หนุน” ทำเสร็จแล้วก็ให้เด็กจับไม้คานที่ยื่นออกมา แล้วลูกค่อยๆ เดินไป ไม้ก็จะหมุนเวียนเป็นวงกลมไปรอบๆ ทั้งนี้เพื่อให้เด็กพยุงตัวหัดเดินไปช้าๆ จนกว่าจะเดินเองได้ ทั้งนี้แม่จะต้องคอยดูแลระมัดระวังอย่างใกล้ชิดด้วย เพราะบางทีมือของเด็กอาจจะหลุดจากไม้คาน หกล้มเจ็บปวดได้

โรคที่มักเกิดกับเด็กตั้งแต่คลอดจนถึงประมาณ ๑ ขวบ มักจะมีโรคไข้เหลือง ชีดำ ตัวเหลือง มีไข้ ตามากผิดปกติ ชอบร้องไห้ในตอนเย็นหรือหัวค่ำ ซึ่งเรียกกันว่าเด็กเป็น “ปี่” หรือบางแห่งเรียกว่าเป็น “กำพัน” โรคอีกอย่างหนึ่งคือโรคท้องขึ้น ท้องเฟ้อ ซึ่งเรียกกันในสมัยนั้นว่า เป็น “ท้องแซ” การที่เด็กป่วยเป็นกำพัน หรือเป็นปี่ หรือเป็นท้องแซ ส่วนมากจะรักษาโดยไปตามหมอชาวบ้านมาเป่าโดยใช้คาถาที่ได้

จำเรียนมาแล้ว หรือบางทีก็ไปหาว่านไพลบ้าง มหาหิงบ้าง มาฝนหินผสมกับน้ำพอประมาณ แล้วใช้ทาบริเวณท้องเด็ก หรือทารอบๆ สะดือ (ห้ามทาตรงสะดือ) การรักษาโดยวิธีดังกล่าว เด็กบางคนก็หาย บางคนก็ไม่หายหรือหายช้า บางรายที่เป็นหนักๆ รักษาไม่หายล้มตายไปบ้างก็มี แต่ก็มีเป็นจำนวนน้อย

สำหรับเด็กที่เป็นแผลหรือผดผื่นคัน ยาที่ใช้รักษาในสมัยนั้นก็คือหว่านมัน คือชาวบ้านมักใช้หว่านมันมาฝนกับหินหรือเอามาตำให้น้ำผสมเล็กน้อย แล้วนำมาทาให้ทั่วร่างกายเด็กภายหลังจากการอาบน้ำแต่ละครั้ง ส่วนมากได้ผลดี คือหายจากโรคดังกล่าวแทบทุกราย ทั้งนี้เพราะสมัยก่อนยังไม่มีแป้งที่จะนำมาโรยอย่างเช่นในปัจจุบัน

เพราะฉะนั้นคนโบราณมักจะปลูกขมิ้นและว่านไพลไว้หลังบ้านแทบทุกครัวเรือน เพราะเห็นว่าเป็นสิ่งจำเป็นที่จะต้องให้ทำยาดังกล่าว นอกจากนี้ขมิ้นยังใช้ผสมการปรุงอาหารได้ด้วย

จึงเห็นได้ว่าการคลอดลูกเป็นสิ่งที่คนท้องถิ่นให้ความสำคัญมากที่สุด มีขั้นตอนและกระบวนการที่ซับซ้อน สามารถอธิบายได้ถึงการดูแลสุขภาพกายและจิตได้เป็นอย่างดีดังที่กล่าวไว้ข้างต้น ซึ่งแตกต่างจากการแพทย์ปัจจุบันที่เน้นเฉพาะการดูแลสุขภาพกายอย่างเดียว อย่างไรก็ตามความผิดพลาดที่เกิดจากการคลอดลูก เช่น แม่หรือลูกเสียชีวิต จะมีอัตราตายค่อนข้างสูงเมื่อเทียบกับปัจจุบัน เนื่องจากเทคนิคการทำให้ปราศจากเชื้อโรคระหว่างการทำคลอดยังไม่ดีพอ ถือเป็นสิ่งที่ทำให้คนท้องถิ่นและครอบครัวมีความกังวลใจในเรื่องนี้เป็นอย่างมาก จึงทำให้ท้องถิ่นได้พัฒนาวิธีการคลอดและการถ่ายทอดให้กับคนรุ่นหลังเป็นอย่างดี

ส่วนการพึ่งบริการจากรัฐนั้น จะมีสุขศาลาให้บริการใน พ.ศ. ๒๕๔๔ โดยมีเจ้าหน้าที่ ๒ คน และให้บริการฉีดวัคซีนป้องกันโรคพิษสุนัขบ้า และดูแลการคลอดที่มีปัญหา แต่ชาวบ้านยังนิยมคลอดที่บ้านโดยหมอตำแย แต่สามารถช่วยแก้ปัญหาที่เกิดจากการคลอดลูกได้ดีขึ้น นอกจากนี้ยังสามารถดูแลสุขภาพพยาบาลโรคติดต่อได้บ้าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งโรคอุจจาระร่วง เพราะถ้าหมู่บ้านไหนเป็นแล้วจะแพร่กระจายอย่างรวดเร็ว จนถึงกับทำให้เสียชีวิตเป็นจำนวนมากได้ เนื่องจากท้องถิ่นส่วนมากบริโภคน้ำจากธรรมชาติ และยังไม่ตระหนักถึงการบริโภคน้ำที่สะอาด และเจ้าหน้าที่ที่ให้บริการมาจากตัวจังหวัด นอกจากนี้ยังมีการคัดเลือกคนในท้องถิ่นไปเรียนเรื่องการผดุงครรภ์และกลับมาดูแลคนท้องถิ่นเอง ชาวบ้านต้องเสียค่าใช้จ่ายในการรักษาพยาบาลเองเป็นส่วนมาก ยกเว้นเรื่องวัคซีน เนื่องจากงบประมาณที่ได้มามีจำนวนจำกัด และบางครั้งพบว่าเจ้าหน้าที่สุขศาลาเปิดให้บริการส่วนตัว เนื่องจากเงินเดือนหรือค่าตอบแทนมีน้อยและไม่เพียงพอ

ปี พ.ศ. ๒๕๔๗ ได้ยกฐานะสุขศาลาเป็นสถานีอนามัยชั้นสอง มีบุคลากรประมาณ ๕ คน แต่ยังไม่มียาแพทย์ประจำ สามารถให้บริการที่สถานีอนามัยได้มากขึ้น

ความสัมพันธ์ระหว่างสุขศาลาและสถานีอนามัยชั้นสองกับท้องถิ่นเป็นไปด้วยดี ถ้อยที่ถ้อยอาศัย เมื่อมีผู้ป่วยเสียชีวิต ไม่มีการร้องเรียน และมักจะเสียชีวิตที่บ้าน

การดูแลสุขภาพช่วงปี พ.ศ. ๒๕๐๐-๒๕๓๐

การพึ่งตนเองของท้องถิ่นมีรูปแบบที่หลากหลายมากขึ้น เช่น มีความเชื่อว่ายาแผนปัจจุบันสามารถรักษาโรคได้หายขาดและทันใจ จึงพบเห็นรถขายยาเร่จากท้องถิ่นอื่นเข้ามาชักจูงให้ซื้อ โดยอาศัยการฉายภาพยนตร์กลางแปลง ซึ่งในช่วงดังกล่าว ไฟฟ้าและโทรทัศน์ยังไม่เข้ามาแพร่หลาย และยาที่ขายส่วนมากเป็นพวกยาถ่ายพยาธิ ยาแก้ปวด ยาใส่แผลสด และยารักษาโรคพื้นๆ เป็นต้น

โดยเฉพาะเทคนิคการขายยาถ่ายพยาธิ จะอาศัยการเล่นกลเข้ามาประกอบทำให้ชาวบ้านหลงเชื่อ รถขายยาจะเข้ามาหลังฤดูเก็บเกี่ยว โดยอาศัยพื้นที่ของวัดและโรงเรียนตามหมู่บ้านต่างๆ เป็นสถานที่ขายยาและจัดการแสดง และจะมาเป็นประจำทุกปีในช่วงเวลาเดียวกัน รวมทั้งยังมีหมอเถื่อนซึ่งเป็นคนท้องถิ่นอื่นที่พอมีความรู้ทางการแพทย์บ้าง เช่น การฉีดยา การเย็บแผล การทำฟัน การลอกต้อกระจก บางคนเป็นทหารเสนารักษ์ บางคนได้ความรู้จากแพทย์สนามคอมมิวนิสต์ โดยที่จะมีเครื่องมือทางการแพทย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งยาฉีด ผู้ป่วยส่วนมากเป็นโรคไข้ไม่ทราบสาเหตุ ไข้มาลาเรีย และโรคติดเชื้อ เมื่อผลการรักษาออกมามักเป็นที่พึงพอใจของชาวบ้าน จะมีการบอกต่อกันอย่างรวดเร็ว และบางครั้งหมอเถื่อนที่เข้ามาได้มีครอบครัวที่ด่านซ้าย

นอกจากนี้ยังเริ่มมีร้านขายยาแผนปัจจุบัน จำหน่ายยาให้กับคนในท้องถิ่นแล้ว สิ่งที่น่าสังเกตคือ ยังมีชาวบ้านจากประเทศลาวเข้ามาซื้อยาอีกด้วย และพบว่ามีการฉีดยา จำหน่ายยาเป็นชุดๆ เพื่อแก้ปัญหาการปวดข้อปวดหลัง

ส่วนการคลอดลูกยังพึ่งพามอตำแยเหมือนเดิม แต่หมอพื้นบ้านที่ใช้สมุนไพรเริ่มมีบทบาทน้อยลง และความเชื่อสาเหตุของความเจ็บป่วยค่อยๆ เปลี่ยนไป ประกอบกับสภาพป่าไม้เริ่มลดลง วิธีการดำรงชีวิตได้รับอิทธิพลจากท้องถิ่นอื่นมากขึ้น เนื่องจากการติดต่อสื่อสารกับท้องถิ่นอื่นมากขึ้น เพราะการคมนาคมดีขึ้น และคนท้องถิ่นด่านซ้ายได้มีโอกาสไปศึกษาต่อในตัวเมืองมากขึ้น เช่น วิชาญโลก เพชรบูรณ์ และเลย เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีข้าราชการจากท้องถิ่นอื่นเข้ามาปฏิบัติงานในด่านซ้ายมากขึ้นเช่นกัน โดยเฉพาะทหารและตำรวจที่เข้ามาต่อสู้กับคอมมิวนิสต์

ผลของการพัฒนาดังกล่าว ทำให้ความรู้ในการดูแลสุขภาพตนเองของท้องถิ่นที่เป็นความเชื่อ เช่น สมัยก่อนเริ่มเปลี่ยนไป คือ ชาวบ้านหันมาให้ความสำคัญกับการดูแลสุขภาพที่อาศัยความรู้ทางการแพทย์แผนปัจจุบันมากขึ้น แต่ก็ยังไม่ได้รับการพัฒนาที่ดีพอ

ส่วนการใช้บริการของสถานบริการสาธารณสุขนับว่าเพิ่มจำนวนขึ้นอย่างมาก มีการสร้างสถานอนามัยขึ้นหนึ่ง มีเจ้าหน้าที่ประจำประมาณ ๒๐ คน และมีแพทย์มาประจำ ๑ คน ให้บริการที่สถานอนามัยมากขึ้นอีก เช่น ผ่าตัดเล็ก การรักษาบาดแผล กระดูกหัก โรคติดเชื้อต่างๆ และยังออกให้บริการนอกสถานอนามัยได้อีกด้วยเกี่ยวกับการคลอดลูก สามารถทำให้ท้องถิ่นมีความศรัทธามากขึ้น บุคลากร

ส่วนมากมาจากตัวจังหวัด มีงบประมาณมากขึ้น แต่ชาวบ้านยังต้องช่วยจ่ายค่ารักษาพยาบาล ยกเว้นในกรณีที่ไม่มีจริงๆ สามารถยกเว้นค่ารักษาพยาบาลได้ แต่ยังไม่มียระบบประกันสุขภาพที่ชัดเจน

ในขณะที่ค่าตอบแทนสำหรับบุคลากรมากขึ้น ด้วยเหตุนี้จึงทำให้คนท้องถิ่นหลายคนเริ่มสนใจส่งลูกหลานไปเรียนเกี่ยวกับการแพทย์และสาธารณสุขมากขึ้น

ปี พ.ศ. ๒๕๒๐ อำเภอด่านซ้ายอยู่ในพื้นที่ที่มีการสู้รบระหว่างทหารฝ่ายรัฐบาลกับคอมมิวนิสต์ จึงได้รับการคัดเลือกให้ตั้งโรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราช อันเป็นผลพวงของนโยบายของภาครัฐที่ต้องการจะทำให้ชาวบ้านที่อยู่ในท้องถิ่นดังกล่าวมีความศรัทธาต่อรัฐบาล เป็นส่วนหนึ่งของสงครามแย่งชิงประชาชน บริการพื้นฐานหลายอย่างมาพร้อมๆ กัน เช่น ไฟฟ้า ถนนลาดยางใช้ได้ทุกฤดูกาลติดต่อกับจังหวัดเลย เพชรบูรณ์ พิษณุโลก เป็นต้น ทำให้คุณภาพในการบริการประชาชน การเข้าถึงดีขึ้นมาก ชาวบ้านนิยมมาคลอดลูกที่โรงพยาบาล โรคติดต่อต่างๆ สามารถรักษาให้หายขาดได้อย่างรวดเร็ว การผ่าตัดใหญ่ เช่น ไส้ติ่งอักเสบ ผ่าท้อจลอด กระเพาะทะลุ สามารถดำเนินการได้ที่โรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราชด่านซ้าย ซึ่งภาวะดังกล่าวทำให้ผู้ป่วยเสียชีวิตน้อยลง ต่อมา มีการสร้างสถานีอนามัยตามตำบลต่างๆ ให้บริการสุขภาพขั้นพื้นฐาน มีระบบการให้ภูมิคุ้มกันโรคที่ดีขึ้น

จากบริการที่รัฐบาลได้พัฒนาอย่างก้าวกระโดดในอำเภอด่านซ้าย ทำให้ชาวบ้านมีความศรัทธาต่อระบบบริการที่รัฐจัดให้เป็นอย่างมาก และเอาใจใส่ต่อการดูแลสุขภาพของตนเอง หมอตำแยและหมอพื้นบ้านเริ่มมีบทบาทลดลง

การดูแลสุขภาพหลังปี พ.ศ. ๒๕๓๐

ปัจจุบันหรือหลังปี พ.ศ. ๒๕๓๐ เป็นต้นมา การพึ่งตนเองของชาวบ้านน้อยลง ความรู้ในการดูแลสุขภาพไม่ได้รับการสานต่อจากรุ่นปู่ย่าตายาย โดยเฉพาะวิถีชีวิตที่สอดคล้องกับธรรมชาติ ได้ถูกละเลย เมื่อมีความเจ็บป่วยก็มักจะใช้บริการร้านขายยา และมีความเชื่อว่าสุขภาพที่ดีจะต้องได้รับการรักษาพยาบาลที่ดี ดังนั้นชาวบ้านจึงละเลยที่จะปฏิบัติตนให้มีสุขภาพดี เพราะมีความเชื่อว่าถ้าสุขภาพเสียก็สามารถใช้บริการของรัฐแก้ไขได้

สมัยนั้นหมอเถื่อนได้พัฒนาปรับเปลี่ยนรูปแบบ เช่น ยังมีการออกฉีดยาและทำฟันปลอม เป็นต้น ส่วนในท้องที่ทุรกันดาร ระบบธุรกิจขายตรงที่เกี่ยวกับสุขภาพเริ่มเข้ามาในท้องถิ่นที่มีรายได้เพิ่มขึ้นทั้งหมดเป็นเพราะว่ากระบวนการสืบทอดความรู้ การประยุกต์ใช้ความรู้ การเรียนรู้ของคนในท้องถิ่นต่อกระแสการติดต่อจากภายนอกไม่ได้รับการจัดระบบที่ดีพอจากคนในท้องถิ่น เพราะส่วนใหญ่จะมีเจ้าหน้าที่รัฐเป็นผู้ดำเนินการขึ้นและจัดการเกี่ยวกับสุขภาพ โดยขาดการมีส่วนร่วมของท้องถิ่น

การใช้บริการมีมากขึ้น โดยที่รัฐบาลเป็นผู้ชี้แนะทั้งสิ้น มีการพัฒนาระบบหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า ที่ต้องการจะเห็นชาวบ้านเข้าถึงระบบบริการอย่างทั่วถึงและเป็นธรรม มีการจัดสรรเงินให้กับโรงพยาบาลและสถานอนามัยมากขึ้น ทำให้ชาวบ้านที่ด้อยโอกาสบางกลุ่มไม่ต้องเสียค่ารักษาพยาบาล คุณภาพในการรักษาพยาบาลทำได้ดีขึ้น อัตราการตายของมารดาและทารกน้อยลงมาก โรคติดต่อที่สำคัญๆ เช่น ไข้มาลาเรียก็พบน้อยลง แต่จะพบผู้ป่วยอุบัติเหตุ และโรคเอดส์ โรคมะเร็ง โรคหัวใจ เพิ่มขึ้น โรงพยาบาลได้รับงบประมาณมากขึ้นเพื่อมาขยายพื้นที่บริการและครุภัณฑ์ที่ทันสมัย

ชาวบ้านเริ่มมีความรู้มากขึ้นในการใช้บริการ ด้วยการคมนาคมและการสื่อสารที่ดีขึ้น ทำให้ได้รับข้อมูลข่าวสารมากขึ้น การใช้บริการถูกกระตุ้นด้วยการโฆษณา บางครั้งการเจ็บป่วยเพียงเล็กน้อยก็ไปใช้บริการกับแพทย์เฉพาะทางในโรงพยาบาลขนาดใหญ่

ความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านและสถานบริการเปลี่ยนไป ชาวบ้านมีความคาดหวังต่อโรงพยาบาลมากขึ้นและนำไปสู่การฟ้องร้องง่ายขึ้นในกรณีที่ให้บริการไม่ถูกใจ

บทที่ ๖

ประเพณี พิธีกรรม และความเชื่อ

ศาสนาและความเชื่อที่สำคัญของคนในลุ่มน้ำหมันคือ การนับถือพุทธศาสนาควบคู่ไปกับความเชื่อเรื่องผีหรือการนับถือผี ดังเห็นได้จากขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ ของชุมชน เช่น ความเชื่อเรื่องผีต่างๆ ความเชื่อเจ้าพ่อกวน และเจ้าแม่นางเทียม เป็นต้น ขณะเดียวกันก็มีงานบุญประเพณีที่มีลักษณะเฉพาะของแต่ละชุมชนที่สัมพันธ์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ เช่น งานไหว้ภู่อังลังของบ้านนาเวียงและงานไหว้ภูผาแดงของบ้านนาหอ เป็นต้น ส่วนประเพณีสำคัญทางพุทธศาสนาจะร่วมกันจัดที่วัดประจำชุมชนของตนเอง

วัดและชุมชน

ด้านความเชื่อทางพุทธศาสนาของคนในลุ่มน้ำหมันจะมีวัดประจำหมู่บ้าน เป็นศูนย์กลางของชุมชนประกอบพิธีกรรมต่างๆ วัดที่สำคัญของชุมชนมีดังนี้

วัดโพนชัย

วัดโพนชัยตั้งอยู่ในหมู่ที่ ๓ ตำบลด่านซ้าย อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย มีอาคารเสนาสนะประกอบด้วยอุโบสถ อาคารคอนกรีต ปูนยิมวัดอุ้มพระประธานขนาดใหญ่ หน้าตักกว้าง ๒ เมตร สูง ๓ เมตร สร้างด้วยปูน พระธาตุเจดีย์ศรีสองรักจำลอง ก่ออิฐถือปูน ขนาดกว้าง ๓.๗๕ เมตร สูง ๑๕ เมตร

ตามประวัติวัดโพนชัยตั้งเมื่อ พ.ศ. ๒๑๐๕ ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อ พ.ศ. ๒๑๑๐ ชาวบ้านช่วยกันปราบพื้นที่ซึ่งเป็นรูปเนินคล้ายจอมปลวกที่มีเรื่องเล่าว่าเป็นขุยของพญานาค จึงตั้งชื่อวัดว่า วัดโพนชัย ส่วนชาวบ้านเรียกว่าวัดโพน ถือเป็นวัดคู่บ้านคู่เมืองของอำเภอด่านซ้าย ซึ่งจัดให้มีการทำบุญเทศน์มหาชาติในเดือน ๗ ชาวบ้านเรียกกันว่าบุญหลวง ในงานจะมีผีตาโขนใหญ่ผิวเมี้ย ๑ คู่ และผีตาโขนเล็กนับร้อยมาเล่นในงานจึงมีการแห่ผีตาโขน โดยจัดเป็นประเพณีแห่ผีตาโขนเป็นประจำทุกปี การบริหารและการปกครอง มีเจ้าอาวาสท่านที่ทราบนามคือ

รูปที่ ๑ พระชา พ.ศ. ๒๔๐๖-๒๔๒๖

รูปที่ ๒ พระแดง พ.ศ. ๒๔๒๗-๒๔๓๖

รูปที่ ๓ พระบุบผา พ.ศ. ๒๔๓๗-๒๔๕๒

รูปที่ ๔ พระขาว พ.ศ. ๒๔๖๓-๒๔๘๓

รูปที่ ๕ พระครูชำนาญคุณานุกิจ พ.ศ. ๒๔๘๔-๒๔๘๙

รูปที่ ๖ พระสอน พ.ศ. ๒๔๘๙-๒๔๙๑

รูปที่ ๗ พระครูสุนทรวิจิตร ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๙๒ เป็นต้นมา

การศึกษามีโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรม เปิดสอน พ.ศ. ๒๔๗๐ นอกจากนี้มีหอสมุดสร้าง พ.ศ. ๒๕๒๘

วัดโพธิ์ศรี

วัดโพธิ์ศรีบ้านนาเวียง ตั้งอยู่หมู่ที่ ๑๒ บ้านนาเวียง ตำบลด่านซ้าย อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย มีพื้นที่ประมาณ ๓ ไร่ ๓ งาน ปัจจุบันมีพระจำพรรษาอยู่ ๒ รูป คือเจ้าอาวาส ๑ รูป และพระลูกวัด ๑ รูป

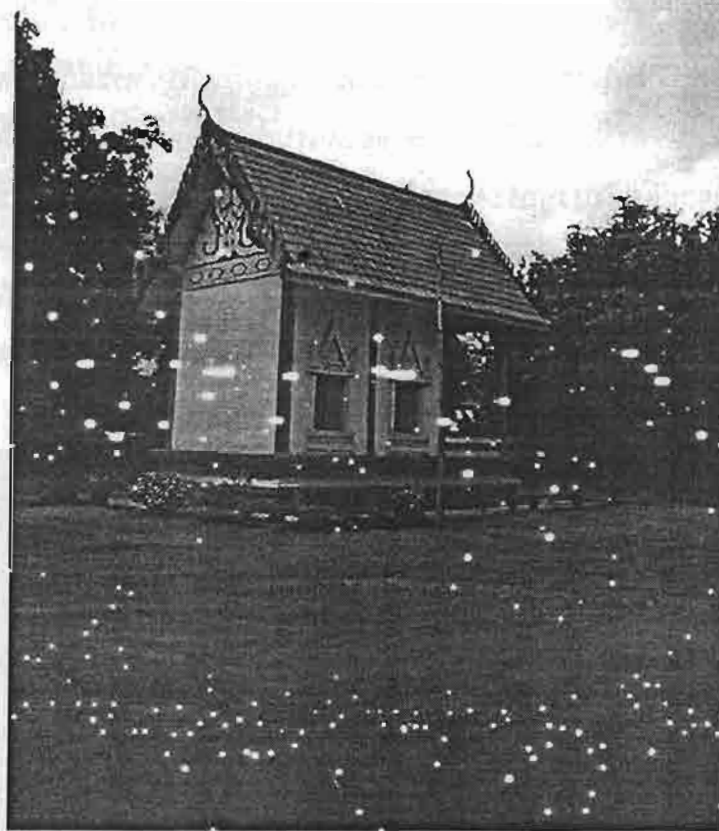
ประวัติความเป็นมาของวัดโพธิ์ศรีบ้านนาเวียง เริ่มก่อตั้งขึ้นสมัยก่อสร้างองค์พระธาตุศรีสองรัก เริ่มแรกได้ก่อตั้งเป็นสำนักสงฆ์ โดยมีชาวบ้านนาเวียงจันทร์เป็นผู้ก่อตั้ง ต่อมาภายหลังมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้มาเป็นวัด ต่อจากนั้นมีการสร้างกุฏิขึ้น ๑ หลัง ซึ่งไม่หลังใหญ่สร้างอยู่ติดริมแม่น้ำหมัน และต่อมาย้ายมาสร้างทางทิศใต้ พร้อมกับการสร้างโบสถ์ขึ้นอีก ๑ หลัง ซึ่งการสร้างโบสถ์ในสมัยนั้นสร้างด้วยฝาไม้ และในปี พ.ศ. ๒๕๓๗ มีการบูรณะซ่อมแซมจากฝาไม้ก็เปลี่ยนมาเป็นก่อกำแพงปูนขึ้นซึ่งมีความแข็งแรงและดีกว่าเดิม

หลายปีต่อมาได้มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงจากสำนักสงฆ์มาแต่งตั้งเป็นวัด ชื่อวัดโพธิ์ศรีบ้านนาเวียง มีหลวงตาห่อเป็นภิกษุดูแลและบริหารงานวัดพร้อมกับพระลูกวัด คือหลวงตาสมบุญ หลวงตาน่าน และในปี พ.ศ. ๒๕๑๕ หลวงตาห่อได้รับการแต่งตั้งเป็นเจ้าอาวาส และในช่วงที่เป็นเจ้าอาวาสอยู่นั้นได้มีการสร้างกุฏิขึ้นอีก ๒ หลัง เพื่อไว้ให้พระและสามเณรเข้ามาพักและจำพรรษาอยู่ที่วัด ปีต่อมาได้สร้างศาลาการเปรียญขึ้นอีก ๑ หลัง

ปัจจุบันชาวบ้านและพี่น้องจากบ้านใกล้เคียงได้ช่วยกันก่อสร้างจนแล้วเสร็จ ซึ่งทางวัดไม่ได้ใช้งบประมาณจากทางราชการแต่อย่างใด และในปี พ.ศ. ๒๕๓๙ หลวงตาห่อได้มรณภาพ พระสมบุญก็ขึ้นมารับช่วงต่อจากเจ้าอาวาส

พระสมบุญขึ้นมาบริหารวัดได้ไม่นานก็ออกจากวัดไปจำพรรษาอยู่ที่วัดในอำเภอมืองเลย ต่อจากนั้นทางวัดร่วมกับชาวบ้านในหมู่บ้านได้แต่งตั้งหลวงตาน่าน (พระอนันต์ขึ้นมารักษาการแทนอยู่ที่วัดโพธิ์ศรีบ้านนาเวียง ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๓๙-๒๕๔๓)

ปี พ.ศ. ๒๕๔๓ หลวงตาน่านได้รับการแต่งตั้งให้เป็นเจ้าอาวาสอยู่ที่วัด และในช่วงที่หลวงตาน่านเป็นเจ้าอาวาสได้มีการพัฒนาวัดอยู่เป็นลำดับ มีการสร้างกุฏิขึ้น ๒ หลัง ศาลาอเนกประสงค์ ๑ หลัง และได้สร้างซุ้มประตูโค้ง สร้างหอระฆัง สร้างโรงครัว สร้างเมรุ โดยทางวัดไม่ได้ใช้งบประมาณจากทางราชการแต่อย่างใด งบประมาณที่ใช้ในการก่อสร้าง ทางวัดได้ร่วมมือร่วมแรงใจและกำลังทรัพย์จากพี่น้องในหมู่บ้านและหมู่บ้านใกล้เคียง และพี่น้องที่ไปทำงานในกรุงเทพฯ-สมุทรสาคร ได้ร่วมกันจัดตั้งผ้าป่าสามัคคีขึ้นเพื่อถวายเป็นบุญวัด

วัดโพธิ์ศรี วัดประจำหมู่บ้านนาเวียง

ปัจจุบันวัดมีพระอยู่ ๒ รูป คือมีเจ้าอาวาส ๑ รูป คือพระอนันต์ และพระลูกวัด ๑ รูป นอกจากนี้การบริหารงานต่างๆ ในวัดจะร่วมมือกับผู้ใหญ่บ้าน องค์การบริหารส่วนตำบล คณะกรรมการหมู่บ้าน และพี่น้องชาวบ้านมีส่วนร่วมกันบริหารจัดการให้โปร่งใส เพื่อให้ผู้บริจาคเงินมาทำบุญที่วัดโพธิ์ศรีแห่งนี้ได้รู้ได้เห็น ว่า ทางวัดได้นำเงินทำบุญทุกบาททุกสตางค์มาทำนุบำรุงในด้านศาสนาจริง

วัดศรีภูมิ

วัดศรีภูมิบ้านนาหอ สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๐๓๕ สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นเป็นราชธานี ปัจจุบันวัดศรีภูมิมีกุฏิสร้างเป็นทรงไทยโบราณ หลังคามุงด้วยเกร็ดไม้ ตั้งเสาด้วยก่อนหิน ต่อมามีการเปลี่ยนแปลงเนื่องจากเกร็ดไม้ที่มุงหลังคาเกิดการผุพังจึงใช้สังกะสีมุงแทนเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐

อุโบสถฝาผนังก่อด้วยอิฐฉาบปูน หลังคามุงด้วยสังกะสี (เมื่อก่อนมุงด้วยเกร็ดไม้) ส่วนโบสถ์ฝาผนังก่อด้วยอิฐฉาบปูน หลังคามุงด้วยสังกะสี (เมื่อก่อนมุงด้วยเกร็ดไม้) นอกจากนี้ยังมีเจดีย์อีก ๑ องค์ ก่อด้วยอิฐฉาบปูน องค์เจดีย์จะมีถ้วยลายครามติดอยู่รอบ ๆ สูงประมาณ ๑๓ เมตร ระหว่างโบสถ์กับ

เจดียจะมีที่บรรจุกระดูกของพระที่ปกครองวัด (ชาวบ้านเรียกว่าเจ้าอาทิ) หากวันไหนมีงานที่วัด จะต้องแต่งขันห้าขันแปด (ดอกไม้ธูปเทียน) ไปบอกกล่าวว่าจะมีการจัดงาน เพื่อไม่ให้มีเหตุร้ายเกิดขึ้น ซึ่งถือเป็นความเชื่อของชาวบ้านเพราะมีการปฏิบัติสืบต่อกันมา ปัจจุบันก็ยังปฏิบัติกันอยู่

ปี พ.ศ. ๒๕๒๖ มีการสร้างศาลาการเปรียญขึ้นอีก ๑ หลัง พ.ศ. ๒๕๒๗ มีการสร้างเมรุและกุฏิ ๓ หลัง ปี พ.ศ. ๒๕๔๕ ซ่อมแซมกุฏิ ๑ หลัง และสร้างซุ้มประตูเข้าบริเวณวัด พ.ศ. ๒๕๔๖-๒๕๔๗ กำลังก่อสร้างอาคารพิพิธภัณฑ์วัฒนธรรมท้องถิ่นและหอพิพิธภัณฑ์พระแก้วอาวาส

การปกครองของวัด ตามคำบอกเล่าของคนรุ่นก่อนสืบทอดกันมาว่า มีเจ้าวัดปกครอง คือ พระครูหลักคำ (หลักฐานคือที่บรรจุกระดูกของพระครูหลักคำอยู่ระหว่างโบสถ์กับเจดีย์) ต่อมาก็พระที่ปกครองวัด (ไม่สามารถระบุเวลาได้) ดังนี้

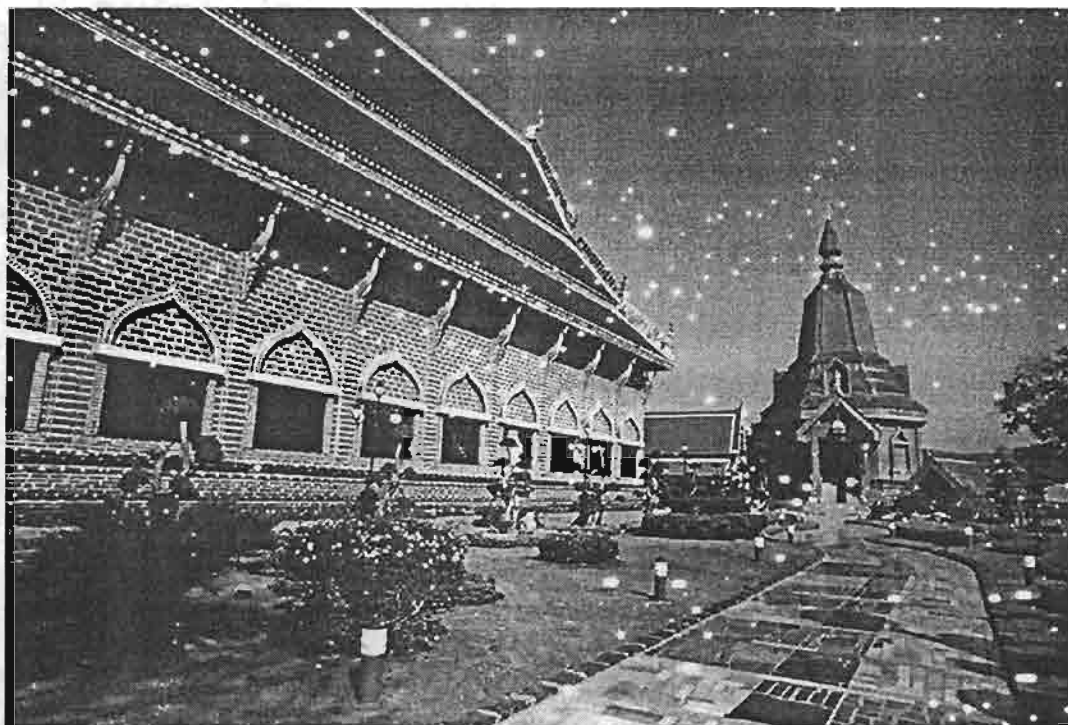
๑. หลวงพ่อคำ
๒. หลวงพ่อขัน
๓. หลวงพ่อจวง
๔. หลวงพ่อสำรอง (เจ้าอาวาส)
๕. หลวงพ่อมะมี (เจ้าอาวาส)
๖. พระอาจารย์ สุวัตรย์ เขมเทโว (ปัจจุบัน)

อย่างไรก็ตามแม้วัดทั้ง ๓ นี้ (รวมทั้งวัดบ้านหนามแพ่ง อยู่นอกเขตพื้นที่วิจัย แต่ก็ถือเป็นวัดหนึ่งที่สัมพันธ์กับพระธาตุศรีสองรักด้วยเช่นกัน) จะอยู่กันคนละหมู่บ้าน หากทว่าก็มีความเชื่อที่สัมพันธ์กับองค์พระธาตุศรีสองรักในแง่ของการจัดงานประเพณีโดยตรง กล่าวคือวัดโพธิ์ชัยบ้านด่านซ้าย วัดโพธิ์ศรีบ้านนาเวียง และวัดศรีภูมิบ้านนาหอ วัดเหล่านี้มีจารีตปฏิบัติอย่างหนึ่งคือต้องมีพระจำพรรษาหรือจำวัดอย่าได้ขาด นอกจากนี้วัดทั้งสามยังต้องจัดงานบุญหลวงเป็นประจำทุกปี จะจัดงานให้ใหญ่หรือเล็กประการใดก็ต้องจัด เพราะถือเป็นวัดเก่าแก่ที่มีอายุใกล้เคียงกัน อีกทั้งยังเป็นวัดที่ชาวบ้านให้ความเคารพสักการะบูชา

วัดป่าเนรมิตวิปัสสนา

นอกจากนี้ในชุมชนลุ่มน้ำหมันยังมีวัดที่สำคัญอีกวัดหนึ่งคือ วัดเนรมิตวิปัสสนา ประวัตินี้ของวัดบันทึกไว้ว่า เย็นวันหนึ่งของเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๒๑ เป็นเวลาออกพรรษาแล้ว ขณะที่ท่านหลวงพ่อบุญพาหิณี สีสวิสุทโธ (พระครูภาวนาวิสุทธิญาณ) พำนักจำพรรษาอยู่ที่วัดจำปา บ้านหนองเหล็ก ตำบลหนองบัวทอง อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ (บ้านเกิด) ท่านได้ปรารภในที่ประชุมสงฆ์ว่า ท่านจะออกธุดงค์เดินทางไปเรื่อยๆ จะไม่พำนักเป็นหลักแหล่งถาวร เหตุผลที่ท่านออกเดินทาง หลวงพ่อบุญพาหิณีได้แจ้งให้ทราบ ที่ประชุมมีความเห็นพ้องต้องกันว่า หลวงพ่อบุญพาหิณีมีอายุมากแล้วเกรงว่าจะได้รับความลำบาก อยากจะให้ท่านมีที่พำนักถาวรเพื่อจะได้เป็นที่พึ่งอาศัย เป็นเนืองน่านุญแก่บรรดาญาติโยมทั้งหลายได้มีที่พึ่งยึดเหนี่ยว หลวงพ่อบุญพาหิณีเห็นชอบด้วย

ในวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๒๒ หลวงพ่อได้เป็นประธานออกเดินธุดงค์ พร้อมด้วยคณะสงฆ์ อุบาสก อุบาสิกา เป็นผู้ร่วมเดินทาง จากวัดจำปามังสู่วัดบ้านโพนสูง อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด ทำนบกักกลดอยู่ที่นี่เป็นเวลา ๑ เดือน ในวันที่ ๒ กุมภาพันธ์ได้ออกเดินทางจากวัดโพนสูง มุ่งสู่อำเภอชนแดน จังหวัดเพชรบูรณ์ ทำนบกอยู่วัดวังทรายทอง ตำบลวังโป่ง อำเภอชนแดน ประมาณ ๗ วัน หลังจากนั้นได้ออกเดินทางมายังอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย ได้ทำนบกอยู่พระธาตุศรีสองรักเป็นเวลา ๓ เดือน ระหว่างนั้นหลวงพ่อได้ตัดสินใจหาสถานที่ให้เป็นหลักแหล่ง มีหลายแปลงให้ท่านเลือก ท่านได้เลือกเอาบริเวณ "ภูเปือย" เป็นสถานที่ตั้งวัด (ที่ปัจจุบัน) ประมาณต้นเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๒๒ หลวงพ่อพร้อมคณะได้ขึ้นมาปักกลดอยู่ ณ ที่ตั้งวัดปัจจุบัน พร้อมกับเร่งดำเนินการปลูกสร้างที่พักอาศัยชั่วคราวขึ้นตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ก็เริ่มดำเนินการปรับพื้นที่ปลูกสร้างถาวรวัตถุตามกำลังศรัทธาญาติโยม ศิษยานุศิษย์ที่เลื่อมใสศรัทธาในเจ้าพระคุณหลวงพ่อ การก่อสร้างดำเนินงานต่อไปอีกจนกระทั่งเห็นเต็มรูปแบบโครงการที่ได้ตั้งเอาไว้

วัดป่าเนรมิตวิปัสสนา

สถานที่ตั้งวัดนั้นเดิมเป็นเขตป่าสงวน มีนายฮืดเป็นผู้ถือครองทำไร่เผาถ่านจนเป็นที่โล่งเตียนเหมือนภูเขาหัวโล้น เมื่อตั้งขึ้นจึงทำการปลูกป่าอนุรักษ์ให้คงสภาพเดิมมากที่สุด ปัจจุบันจึงเห็นป่ามีสภาพหนาแน่นรกทึบ ร่มรื่น

เนื้อที่ของวัดมีทั้งหมด ๒๐ ไร่ ทิศเหนือติดถนนด้านซ้าย-นครไทย ทิศตะวันออกติดป่าไม้ริมเหว ทิศตะวันตกติดป่าไม้ริมฝั่งแม่น้ำหมัน ทิศใต้ติดกับป่าไม้ริมเหว และทางวัดของสงวนป่าไม้ติดกับทางด้านทิศใต้ออกไปอีก ๒,๕๐๐ ไร่

หลวงพ่от่านได้มอบหมายให้คุณแม่เพ็ญศิริ ภิโรจนแพทย์ เป็นผู้ขออนุญาตให้ใช้พื้นที่เขตป่าสงวนแห่งนี้เป็นที่ตั้งวัด โดยมีหลวงพ่от่านเป็นผู้ดำเนินการปรับพื้นที่ทำการก่อสร้างและเป็นเจ้าอาวาสองค์แรกของวัดเนรมิตวิปัสสนา นับเป็นวัดใหม่ในอำเภอด่านซ้าย ที่นักท่องเที่ยวจากต่างถิ่นเข้าไปเที่ยวชมจำนวนมาก และทั้งในความใหญ่โตของวัด

ความเชื่อเรื่องผี

ความเชื่อเรื่องการถือผีและสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติเป็นความเชื่อดั้งเดิม ที่คนท้องถิ่นเชื่อกันว่า ตามป่า ตามภูเขา ถ้า แม่น้ำ ห้วยหนอง คลองบึง และตามบริเวณหมู่บ้านจะมีผี ดวงวิญญาณของสิ่งศักดิ์สิทธิ์อาศัยอยู่ ผู้ใดละเมิดหรือไม่เคารพบูชาจะได้รับอันตราย เจ็บไข้ได้ป่วย หรือประสบเคราะห์กรรมต่างๆ นานา หรือหากครอบครัวใดเกิดเจ็บไข้ได้ป่วยก็อาจไปหาหมอยามหรือหมอดตรวจดวง ถ้าหมอยามท้วงทักว่ามีเหตุมาจากผีตนใดตนหนึ่งจะทำให้เจ็บป่วยไข้ ญาติผู้ป่วยจะบอกกล่าวขอขมาลาโทษ แล้วนำเครื่องเซ่นพวกข้าวปลาอาหารทั้งหวานและคาว ไปเซ่นไหว้ผีที่หมอยามอ้างถึง ความเชื่อเรื่องผีของชาวด่านซ้ายแบ่งสาระสำคัญลงเช่นนี้

ความเชื่อเรื่องผีปอบ

คนลุ่มน้ำหมันเชื่อว่าผีปอบคือผีชนิดหนึ่ง สิงอยู่ในร่างกายของคน ผู้ที่ผีปอบอาศัยร่างอยู่เรียกว่า "เป็นปอบ" หรือ "เป็นผีปอบ"

ผีชนิดนี้จะออกจากร่างผู้เป็นเจ้าของไปสิงสู่ร่าง (เข้ากิน) บุคคลอื่น เพื่อกินเลือดและอวัยวะภายในเป็นอาหาร (ปอบเข้ากิน) บุคคลที่ถูกปอบเข้ากินส่วนมากจะเป็นคนอ่อนแอหรือเจ็บป่วยออกๆ แอดๆ แต่มีบ้างเหมือนกันที่คนแข็งแรงจะถูกปอบกิน

นอกจากนี้ชาวบ้านยังมองว่า ผีปอบเกิดจากบุคคลที่เรียนวิชาเวทมนตร์หรือคาถาอาคมจนมีคาถาแก่กล้า หากพบว่าบุคคลเหล่านี้กลับไม่ปฏิบัติตามข้อห้าม (ข้อระลึมา-ศึกษารายละเอียดจากส่วนท้ายของบทนี้) ที่อาจารย์กำหนดไว้ อีกทั้งยังนำวิชาไปใช้ในทางที่ผิด เอาเปรียบหรือสร้างความเดือดร้อนแก่สังคม บุคคลประเภทนี้จะถูกกล่าวหาว่าเป็นปอบหรือเป็น "ผีปอบวิชา" หากไม่ยอมชำระ (ชำระ) ก็จะเป็นผีปอบจนเจ้าตัวตาย แต่ถึงอย่างไรผีปอบไม่ตายตามเจ้าของด้วย ผีปอบจะตระเวนหาบุคคลอื่นเพื่ออาศัยร่างต่อไป บุคคลที่ผีปอบอาศัยมักจะเป็นญาติสนิทของผู้ที่เคยเป็นผีปอบเรียกว่า "ปอบเชื้อสาย"

จำนวนผีปอบในแต่ละคนเมื่อเป็นปอบแล้ว จะมีจำนวนผีปอบมากมายต่างกัน ผู้เป็นผีปอบยังไม่แก่กล้าก็มีปอบอาศัยจำนวนน้อย เช่น ๑-๒ ตัว หากผีปอบแก่กล้าลี้จะมีถึง ๙ ตัว คนที่ผีปอบเข้ากิน

พร้อมกันทั้ง ๙ ตัว อาการผู้ป่วยที่ถูกกินจะหนัก ถือว่าบอบแก่กล้าแข็งแรงมาก (ปอบวิชา) ผีปอบที่เข้าร่างกายผู้ป่วยจะออกยาก เพราะมีเล่ห์เหลี่ยมมากมาย ถ้าหมอไล่ผีปอบมีอาคมไปกล้าแข็งจริงๆ จะถูกผีปอบในร่างคนไข้ขู่ตะเพิดได้

ส่วนรูปร่างผีปอบมี ๒ ลักษณะ คือ เห็นด้วยตาเปล่า จะเห็นเวลากลางคืน ตามหนทางเก่าๆ หรือบริเวณทางสามแพร่ง ได้ร่มไม้ใหญ่จะมองเห็นเป็นร่างหมูใหญ่ หมาดำใหญ่ และลิงใหญ่ หรืออาจเห็นในนิมิตเป็นเพียงภาพแห่งความฝัน จะฝันเห็นหมู หมา ลิง ดังกล่าวมาแล้ว นอกจากนี้ยังสังเกตได้จากอาการ คือผู้เป็นผีปอบจะมีอาการแผ่ต่างๆ หลายประการ เช่น เรื่องอาหาร ถ้าข่าวว่าปอบว่างเว้นไปเข้าสิงร่างคน (กินคน) ผู้เป็นเจ้าของปอบจะหิวอาหารดิบๆ เช่น ลาบ ก้อย หากวันไหนออกไปกินคน แล้วถูกหมอเสกเป่าพุบตีด้วยคาถา วันนั้นเจ้าของปอบจะเหน็ดเหนื่อยและปวดร้าวทั้งร่างกาย

ดังนั้นจึงทำให้ชีวิตประจำวันของผู้ที่เป็นผีปอบหรือผู้ถูกกล่าวหาว่าเป็นผีปอบ มีสองแบบที่สำคัญ คือ แบบแรกดำรงชีวิต ด้วยการประกอบอาชีพเหมือนคนธรรมดาทั่วไป แต่ชอบทำตัวลึกลับหรือไม่ชอบคบหาสมาคม แบบที่สอง คือ มีอาชีพเฉพาะ เช่น หมอยาและหมอไล่ผีฟ้า เป็นต้น

ส่วนมากบุคคลที่ถูกผีปอบเข้ากินจะเป็นอ่อนแอหรือเจ็บป่วย คนที่ถูกกินส่วนมากจะเป็นหญิง มักจะมีอาการผิดปกติจากคนธรรมดา เช่น เพ้อ คลั่ง นัยน์ตาแข็งกร้าว มีเรียวแรงผิดปกติ อาจร้องไห้หรือหัวเราะเป็นระยะๆ ชักกระตุกตะโกนทำร้ายไม่เกรงกลัวใคร

อาการของผู้ป่วยที่ผีปอบเข้ากิน ถ้าผู้ป่วยหรือคนปกติมีอาการผิดปกติทันทีทันใด เช่น เพ้อ คลุ้มคลั่ง คึดคึดร้าย ตาเป็นประกาย กระวนกระวาย ร้องเสียงดังตะโกนใส่คนรอบข้าง ส่วนมากจะร้องว่าไม่เกรงกลัวใคร

อาหารของผีปอบ เชื่อว่าผีปอบจะกินเลือดเนื้อสด ๆ ของคนและสัตว์ โดยเฉพาะกินเลือด เนื้อดิบ ไข่ พุง จนผู้ถูกกินถึงแก่ความตาย หากไปหากินคนอื่นไม่ได้เพราะถูกหมอวิชาคมป้องกันไว้ ผีปอบก็จะกินคนผู้เป็นเจ้าของปอบเอง

การรักษาคนไข้ที่ผีปอบเข้ากิน เมื่อชาวบ้านเห็นญาติพี่น้องที่มีอาการผิดปกติดังกล่าวแล้วในข้างต้น มักจะวินิจฉัยว่าถูกผีปอบเข้ากิน ญาติจะเชิญหมอธรรมซึ่งเป็นผู้ที่มีอาคมมาไล่ปอบโดยเสกน้ำมนต์ให้ดื่มบ้างและรดบ้าง หรือไม่กี่ใช้กำนัลกล้วยดีและทิมตามตัว เมื่อปอบกลัวจะออกจากร่างคนไข้ไป แต่ส่วนมากญาติผู้ป่วยอยากจะทราบว่าเป็นผีปอบของใคร ก็จะขอร้องให้หมอธรรมไล่ปอบโดยใช้สายสิญจน์ผูกคอ ผูกข้อมือ และผูกขาไว้ ทำให้ปอบกลัวแล้วถามชื่อนามสกุล ถามคาถาที่เรียนให้ท่องคาถาให้ฟัง บางครั้งมีการสาบานว่าจะไม่เข้ามากินผู้ป่วยคนเดิมอีก โดยใช้ น้ำปัสสาวะเป็นน้ำสาบานให้ดื่มก็มี เสร็จแล้วจึงให้หมอปั่นผีปอบออกจากร่างผู้ป่วยไป เมื่อปอบออกจากร่างไปแล้ว ผู้ที่ถูกปอบเข้ากินก็ได้สติเป็นปกติ และมักจะถามญาติที่มาเฝ้าดูว่าใครเป็นอะไรหรือ พี่น้องที่มาชุมนุมกันมากมาย เป็นต้น

การป้องกันผีปอบ ผีปอบจะกลัวคาถาอาคมและหมอธรรม เข้าลักษณะหนามยอกเอาหนามบ่ง ผีปอบจึงไม่เข้าร่างผู้ชาย ยกเว้นเด็กๆ เพราะผู้ชายจะเรียนคาถาอาคม หรือไม่ก็มีเครื่องรางของขลัง ประจำตัว ผีปอบจึงมักเข้ากินในร่างกายผู้หญิง เพราะชาวอีสานมีความเชื่อว่าผู้หญิงอีสานจะเรียนและใช้อาคมและเครื่องรางของขลังไม่ได้ เครื่องรางของขลังแม้ผู้หญิงจับต้องก็จะคลายมนต์ศักดิ์สิทธิ์ เครื่องรางของขลังจะอยู่กับผู้หญิงอย่างมีอำนาจ เฉพาะที่หมอเลกธรรมเลกไว้ป้องกันภูตผีเป็นตระกูล ฝ่ายอาคม และคาถาอาคมบางอย่างที่ผู้หญิงเรียนได้เท่านั้น

ดังนั้น การป้องกันผีปอบ หมอธรรมจึงเสกฝ่ายอาคม ผูกคอ แขน และขาของผู้หญิงที่ปอบเข้า บ่อย ๆ เพื่อเป็นการป้องกันไม่ให้ผีปอบเข้ากินในร่างกายอีก ปกติหมอธรรมจะไม่ฆ่าผีปอบให้ตาย โดยเรียกเข้าหม้อปิดด้วยผ้ายันต์ถ่วงน้ำหรือฝังดิน

ความเชื่อเรื่องผีป่า ผีน้ำ และผีเรือน

ผีป่าหมายถึงคนตายที่ประสบอุบัติเหตุ เช่น ตกต้นไม้ ถูกสัตว์ป่าบกัด ถูกงูกัด หรือถูกอสริษ กัดจนถึงแก่ความตาย จะกลายเป็นดวงวิญญาณล่องลอยวนเวียนเป็นเจ้าป่า อยู่ตามบริเวณที่เกิดเหตุ นั้นๆ

ผีน้ำก็เช่นเดียวกัน จะประสบอุบัติเหตุ ตายในน้ำ จะเป็นผีสิงอยู่ในวังน้ำนั้นๆ หากมีผู้คนเข้าไป กลักร้างกลายบุกรุกจะประสบเคราะห์ มีอันเป็นไปต่างๆ นานา

ผีเรือน หมายถึงหัวหน้าครอบครัวที่ตั้งแก่กรรม (ปู่ ย่า ตา ยาย พ่อและแม่) ดวงวิญญาณของ ท่านจะสิงสถิตอยู่ใกล้ๆ ลูกหลาน คอยปกป้องคุ้มครองลูกหลานให้อยู่เย็นเป็นสุข ประกอบอาชีพทำไร่นา ได้ผลผลิตสมบูรณ์ ลูกหลานทุกคนต้องรักใคร่ปรองดองกัน ช่วยเหลือ ห่วงหาอาทรซึ่งกันและกัน ใคร ผิดผิดก็จะเกิดเจ็บไข้ได้ป่วย หรือเหตุเภทภัยต่างๆ

ดังนั้นหากสมาชิกครอบครัวคนใดประสบเหตุเภทภัย จะไปหาหมอยามเพื่อจับยามว่ามีผีตนใด มารบกวนและจะมาเอาโทษอย่างไร เมื่อได้ความชัดเจนตามที่หมอยามบอก ลูกหลานจะปฏิบัติตาม เช่น ให้ขอขมาลาโทษหรือนำอาหารไปเซ่นไหว้แล้วแต่กรณี เครื่องเซ่นไหว้จะมีอาหารหวานและคาว ประเภทต่างๆ อาทิ ข้าวสวย ปลาปิ้ง หรืออาหารอื่นๆ ที่ผู้ตายยังมีชีวิตอยู่ชอบกิน โดยลูกหลานจะจัดเป็น สำหรับเรียกว่า "พาข้าวน้อย" ยกไปเซ่นไหว้ ที่บริเวณสวนหลังบ้าน เวลาเซ่นจะจุดเทียนบอกกล่าวสิ่งที่ ผู้ป่วยไข้ละเมิดต่อญาติพี่น้อง และสัญญาว่าจะไม่ประพฤติและปฏิบัติเช่นนี้อีก

หรือในโอกาสที่ลูกหลานมีพิธีแต่งงาน ขึ้นบ้านใหม่ งานบวช หรือต้องเดินทางไปท้องถิ่นอื่นจะ บอกเล่าให้ผีปู่ ย่า ตา ยาย หรือ "ผีเสื้อ" ซึ่งสิงสถิตอยู่ในตัวบ้านให้รู้เรื่องราว โดยจะจัดเครื่องเซ่นเป็น สำหรับ มีอาหารคาวหวาน ดอกไม้ ธูปเทียน ผู้ทำพิธีจะจุดเทียน ๑ เล่ม ไว้บนสำหรับ

ปัจจุบันมีหลายครอบครัวที่ยังมีความเชื่อในเรื่องดังกล่าว โดยจะนับถือและปฏิบัติอยู่เป็นประจำ นอกจากนี้ในหลายครอบครัวยังคงมีความเชื่อเรื่องผีบ้านร่วมกันกลายเป็นผีประจำหมู่บ้าน แต่ สิ่งที่น่าสังเกตคือ ผีที่รับการยกย่องมักเป็นบุคคลที่สร้างคุณความดีและมีฐานะ ทำให้ผู้คนเคารพนับถือ

จะได้รับการยกย่อง และมอบให้เป็นผู้ปกครองหรือหัวหน้าหมู่บ้าน (เหมือนผู้ใหญ่บ้านในปัจจุบัน) รักษาความสงบเรียบร้อยของหมู่บ้าน ให้ผู้คนในหมู่บ้านประกอบอาชีพและดำรงชีวิตอยู่เย็นเป็นสุข เมื่อบุคคลดังกล่าวถึงแก่กรรม วิญญาณจะล่องลอยวนเวียนอยู่ในบริเวณหมู่บ้านหรือชุมชนนั้นๆ

ชาวบ้านจะร่วมกันจัดหาสถานที่ที่เป็นป่า มีต้นไม้ใหญ่ร่มรื่น มีน้ำซับ น้ำตามธรรมชาติ อยู่ในที่ลับแล (ภาษาถิ่นเรียกว่าอยู่ตามซอกหลีก) เพื่อปลูกสร้างหอหรือศาล เรียกว่าหอเจ้า หรือศาลเจ้า สำหรับให้ดวงวิญญาณของหัวหน้าที่ล่วงลับไปแล้วสิงสถิตอยู่ แต่ละปีชาวบ้านจะร่วมกันจัดหาจัดทำอาหารหวานคาว มีข้าวต้ม ไก่ต้ม เหล้า ดอกไม้ เทียน ไปเซ่นไหว้ บวงสรวงและอธิษฐานให้ลูกหลานได้อยู่เย็นเป็นสุข อย่าได้มีสิ่งชั่วร้าย เหตุเภทภัยต่างๆ มากล้ากลาย ขอให้ทุกคนในหมู่บ้านมีความรักใคร่สามัคคีปรองดอง พึ่งพาอาศัยช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ทำไร่นาได้หมากได้ผล พิธีนี้จัดทำในตอนฤดูฝนของแต่ละปี

ปัจจุบันความเชื่อต่างๆ เกี่ยวกับเรื่องผียังคงปรากฏอยู่ในโลกทัศน์ทางความเชื่อของคนเฒ่าคนแก่อยู่ เพียงแต่ธรรมเนียมปฏิบัติในเรื่องความเชื่อไม่เข้มงวดเท่าสมัยก่อน ในขณะที่เด็กรุ่นใหม่ส่วนใหญ่กลับเห็นว่าเป็นเรื่องเล่าของคนรุ่นก่อนมากกว่าที่จะเป็นเรื่องจริง แต่ก็ไม่ถึงกับลบหลู่

การถือฤกษ์ยาม

คนรุ่นปู่ย่าตายายจะเคารพนับถือผู้มีความรู้ความสามารถมีสติปัญญาดี มีความรู้ทางด้านคาถา อาคม หมอดู และหมอยาม โดยเฉพาะเรื่องความเชื่อเรื่องฤกษ์ยาม ชาวบ้านให้ความสำคัญเป็นอย่างมาก เพราะมีส่วนสำคัญในการกำหนดฤกษ์ยามในการดำรงชีวิตประจำวันและการประกอบพิธีต่างๆ เช่น การปลูกบ้าน ขึ้นบ้านใหม่ งานแต่งงาน งานบวช พิธีสู่ขวัญบายศรี กวรวินทางไปค้าขายในต่างถิ่นจะหาฤกษ์ยามดีเป็นตัวกำหนดในการประกอบกิจกรรมนั้นๆ ฤกษ์งามยามดีตามวันต่างๆ อาทิ ฤกษ์งามยามดีของวันอาทิตย์และวันพุธ คือ

เวลาเช้า ตั้งแต่ ๕-๘ นาฬิกา ถ้าเป็นเวลา ๕-๖ นาฬิกา เรียกว่า "เวลาทองกล้วย (ใบ) เลื่อม" ตอนเช้าดวงตะวันเริ่มส่องแสง กระทบใบกล้วยจะเกิดแสงสีเลื่อมๆ เรียกว่าเวลา "ทองกล้วยเลื่อม" ถือว่าเป็นวันฤกษ์ดี ยามดี

วันศุกร์-วันเสาร์ เวลา "งายแก่" คือ เวลา ๙-๑๑ นาฬิกา ("งาย" หมายถึง เวลาอาหารเช้า เรียกว่ากินข้าวงายในช่วงเวลา ๙-๙ นาฬิกา ถ้าล่วงเลยเวลานี้ไปถึงเวลา ๑๐-๑๑ นาฬิกา เรียกว่าเวลา "งายแก่")

วันจันทร์คือเวลาเที่ยง หรือ ๑๒ นาฬิกา เป็นเวลาสั้นกว่าทุกวัน

วันพฤหัสบดีคือเวลาตั้งแต่ ๑๓-๑๕ นาฬิกา (เวลาบ่าย)

วันอังคารคือเวลา ๑๖-๑๘ นาฬิกา หรือเรียกอีกแบบชาวบ้านว่า "เวลาควายแหล่ง" ("แหล่ง" คือ คอกซึ่งอยู่บริเวณใต้ถุนบ้าน) เวลา ๑๙-๑๘ นาฬิกา ชาวบ้านจะต้อนวัวควายเข้าคอก

เป็นที่สังเกตว่าฤกษ์ยามยามดีจะมีเฉพาะเวลากลางวัน คือตั้งแต่ตะวันขึ้นถึงตะวันตก (ดวงอาทิตย์ตก-ตกเวน-ดวงจันทร์ เรียกว่า "อีเก็ง" กลางคืนไม่สะดวก เพราะไม่มีไฟฟ้า อาศัยแสงสว่างจากจุดได้จากตะเกียงอีปอก (ไม่มีนาฬิกาอาศัยตะวัน อีเก็งจึงเป็นนาฬิกาบอกเวลาของคนด่านซ้ายสมัยก่อน)

ฮิตสิบสอง: ประเพณีและพิธีกรรมในรอบปี

นอกเหนือจากฮิตสิบสองที่เป็นธรรมเนียมปฏิบัติทั่วไปในอีสานแล้ว ชาวบ้านยังผนวกประเพณีและพิธีกรรมในรอบปีที่สัมพันธ์กับพุทธศาสนาและถือนับถือผีด้วย โดยมีงานประเพณีที่สำคัญดังนี้

เดือน ๔

บุญข้าวเปลือกข้าวสาร มีขึ้นช่วงเดือน ๔-๕ สมัยก่อนชาวบ้านทุกครอบครัวจะนำข้าวเปลือกข้าวสารไปรวมกันไว้ที่ลานวัด (ใต้ต้นโพธิ์) เมื่อรวมกันเสร็จแล้ว ตกเย็นชาวบ้านจะมารวมตัวกันที่วัดเพื่อทำพิธีสวดมนต์เย็น ตกกลางคืนจะมีคนเฒ่าคนแก่มานอนกันที่วัด กระทั่งเช้าจะประกอบพิธีทางสงฆ์อีกครั้งเป็นอันเสร็จพิธีทางศาสนา หลังจากนั้นจะเป็นหน้าที่ของ "หมอขวัญ" ที่จะมาทำการสู่ขวัญข้าว เมื่อสู่ขวัญข้าวเสร็จ จะนำข้าวที่เหลือออกมาขายให้กับญาติโยมหรือชาวบ้านในราคาที่ถูก แล้วนำเงินที่ได้ทำบุญมอบให้ทางวัด

ปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงไปและต่างไปจากเดิมมาก กล่าวคือเมื่อถึงวันบุญ ชาวบ้านจะนำข้าวเปลือกข้าวสารไปรวมที่ศาลาวัด โดยแยกข้าวสารใส่ไหโองหรือกะละมัง ส่วนข้าวเปลือกจะใส่ไหในถุงปุ๋ยหรือกระสอบ ตกเย็นจะทำการสวดมนต์เย็น หลังจากนั้นจึงแยกย้ายกันกลับบ้าน โดยไม่มีการนอนเฝ้าอยู่ที่วัดเหมือนสมัยก่อน ส่วนตอนเช้าจะทำพิธีสงฆ์เหมือนเดิม หลังจากนั้นหมอขวัญจะประกอบพิธีสู่ขวัญข้าวเป็นอันเสร็จพิธี ต่อจากนั้นคณะกรรมการวัดจะนำข้าวที่ได้จากการทำบุญนี้ออกจำหน่ายให้กับชาวบ้านที่ถูกกว่าตลาด แล้วนำเงินที่ได้มาไว้พัฒนาวัดต่อไป เป็นอันเสร็จพิธีการทำบุญข้าวเปลือกข้าวสารอย่างสมบูรณ์

การสู่ขวัญเป็นประเพณีโบราณที่บรรพบุรุษได้เคยประพฤติปฏิบัติสืบต่อกันมา เชื่อกันว่าทำให้เกิดสิริมงคลต่อการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน การประกอบพิธีสู่ขวัญต้องอาศัยผู้รู้ที่เคารพนับถือของชาวบ้านเป็นผู้ประกอบพิธีจึงถือเป็นสิริมงคล คือที่หมู่บ้านต้องจัดบุญข้าวเปลือก-ข้าวสารนั้น เป็นเพราะว่าความเชื่อของคนในหมู่บ้าน ซึ่งมีความเชื่อว่าถ้าหมู่บ้านได้ทำบุญข้าวเปลือก-ข้าวสารแล้ว จะส่งผลไปถึงข้าวที่ชาวบ้านปลูกไว้จะเจริญงอกงาม อุดมสมบูรณ์ดี และจะได้ข้าวเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ และเหตุผลที่ทางหมู่บ้านต้องจัดบุญข้าวเปลือก-ข้าวสารอีกอย่างหนึ่ง ก็คือเป็นการบูชาและรำลึกถึงพระคุณของข้าวที่ได้ให้พี่น้องชาวบ้านในหมู่บ้านมีอยู่มีกินมาจนถึงทุกวันนี้

งานไหว้พระพุทธรูปฯ จัดราวเดือน ๓ หรือเดือน ๔ ก่อนงานบุญมาฆบูชา รอยพระพุทธรูปด้านซ้ายไม้ไขของดั้งเดิม เพิ่งสร้างมาไม่เกิน ๕๐ ปี คนสร้างเป็นผู้สูงอายุมาจากท้องถิ่นอื่น คนส่วนใหญ่เรียกว่าคุณตาเจ๊อย (นายเจ๊อย คำเกษม) เป็นช่างสารพัด

จุดประสงค์การสร้างพระพุทธรูปเพื่อให้ชาวพุทธทั้งหลายได้ระลึกถึงบุญคุณพระพุทธรูป ปีหนึ่งจะมีงานปิดทองพระพุทธรูปเพื่อเป็นสิริมงคลแก่ตัวเอง เป็นการสืบทอดศาสนาเป้าหมายของงานมีจุดประสงค์หลักในการสร้างความคิด แต่คนรุ่นหลังเริ่มนำสิ่งแปลกปลอมๆ ของใหม่ๆ เข้ามา ยังดีที่ชาวบ้านยังให้การสนับสนุนและเคารพมิดฟ้ามัวดิน ถือเป็นงานที่ใหญ่ที่สุดงานหนึ่งของชาวด่านซ้าย

สมัยก่อนชาวบ้านที่เคารพศรัทธาจะเดินทางไปบูชากราบไหว้และปิดทองรอยพระพุทธรูป เพราะเชื่อว่าเป็นงานบุญที่ทำแล้วได้บุญและสุขใจมาก โดยงานจัดติดต่อกันถึง ๓ วัน ๓ คืน วันแรกทำบุญตักบาตร วันที่สองฟังเทศน์ วันที่สามตอนเช้ามีการทำบุญตักบาตรเลี้ยงพระภิกษุสงฆ์เป็นการปิดงาน ส่วนการทำบุญข้าวเปลือก ตักบาตรข้าวสารอาหารแห้งจัดขึ้นระหว่างวันที่หนึ่งกับวันที่สอง โดยทั่วไปผู้มาร่วมงานนิยมซื้อทองคำเปลวปิดรอยพระพุทธรูป

งานไหว้พระพุทธรูปที่จัดขึ้นช่วงแรกถือว่าใหญ่โตใกล้เคียงกับงานไหว้พระธาตุศรีสองรัก ระยะเวลาหลังมีการประกวดนางงาม จัดมวย การละเล่นสารพัด มหรสพหลากหลายชนิด เช่น หนังกลางแปลงและรำวง เป็นต้น โดยเฉพาะรำวงเป็นการละเล่นที่ทำให้ผู้มาร่วมงานถึงกับเลือดตกยางออกและตายก็มี กล่าวคืองานไหว้พระพุทธรูปเริ่มเปลี่ยนแปลงไปจากหน้ามือเป็นหลังมือเมื่อ ๑๐-๑๕ ปีที่ผ่านมา เมื่อมีกลุ่มพ่อค้าเข้าไปเป็นกรรมการจัดงานร่วมกับกลุ่มข้าราชการบางหน่วยงานที่พยายามทำงานสนองนโยบายระดับบน ได้เสนอกิจกรรมการเล่นและมหรสพเพื่อความสนุกสนานของงาน ข้างฝ่ายพ่อค้าก็เสนอให้เขาเอาอะไรมาแสดงเพื่อดึงดูดให้คนมาเที่ยวงานมากขึ้น เพราะเมื่อผู้คนมากขึ้นกลุ่มตนเองก็จะขายของและสินค้าได้มากตาม แรกๆ นำหนังกลางแปลงเข้ามาฉาย ต่อมาเอารำวงเข้ามาเริ่มส่อเค้าวุ่นวาย มีต๋อยกันบนเวที อาจกล่าวได้ว่าชาวด่านซ้ายเพิ่งมีรำวงเป็นครั้งแรกก็จากงานนี้ เพราะโดยทั่วไปคนจะไปรำวงก็ไม่กล้าไป ต้องกินเหล้ายอมใจถึงจะกล้า คนกินเหล้า ำไปรำมาเหยียบเท้ากันบ้าง ชกต๋อยกัน

แต่งงานเริ่มถดถอยหรือทำให้ชาวบ้านทั่วไปเริ่มเบื่อระอาเมื่อมีการประกวดนางงาม และการขายธง สมมุติว่าคนนี้ธงสีแดง ธงสีเขียว ธงสีเหลือง ใครเชียร์เบอร์ไหนก็ไปซื้อธง กรรมการก็เอาท่อนไม้มาวางไว้ สีไหนได้ธงมากสีนั้นก็ชนะ ไม่ได้ดูความงาม คนที่เป็นผู้จัดงานงามมาก็เป็นคณะกรรมการ ก็แข่งกันซื้อธงมาปัก กะให้นางงามตัวเองชนะ ทำไปทำมาความแตก นับธงไม่ครบบ้าง นับเกินบ้าง ขาดบ้าง ทำให้เกิดการชกต๋อยทะเลาะวิวาท ข้าคนมาร่วมงานก็ต๋อยกัน จนตำรวจตระเวนชายแดนต้องเข้าไปควบคุม ชาวด่านซ้ายไม่เคยเจองานแบบนี้ เกิดโกลาหลอลหม่าน งานประกวดต้องล้มเลิกกลางคัน ตัดสินไม่ได้

หลังจากนั้นม็วำงเข้ามาต่อจากการประวดนางงาม ม็วำงรู้สึกรำได้หลายปีอยู่ ใหม่ ๆ คนรำก็เหนียมอาย มีความสุภาพเรียบร้อยในการรำอยู่ พอนานเข้า เกิดการเตะต่อยกัน บางคนก็โกง ไม่จ่ายค่ารอบ ทำให้ทะเลาะวิวาทกัน

แม้จะทะเลาะกัน แต่งานไหว้พระพุทธรูปยังคงดำเนินอยู่ แต่ในแง่ความเชื่อเริ่มลดน้อยลง งานปิดรอยพระพุทธรูปมีแต่คนเฒ่าคนแก่ เป็นการทำบุญเฉพาะกลุ่มเท่านั้น ส่วนคนหนุ่มคนสาวส่วนใหญ่จะชอบความสนุกสนาน สุดท้ายมีการวางระเบิดบนเวทีรำว มีคนตายมากมาย งานหยุดไปหลายปี เพิ่งจะมาฟื้นขึ้นใหม่ไม่นานมานี้

เดือน ๕

บุญสงกรานต์ ตรุษสงกรานต์เริ่มตั้งแต่วันที่ ๑๓-๑๕ เมษายน วันแรกถือเป็นวันมหาสงกรานต์ วันที่สองเป็นวันเนา และวันสุดท้ายเป็นวันเถลิงศก ชาวบ้านหรือผู้เฒ่าผู้แก่คนโบราณถือเป็นวันขึ้นปีใหม่

วันแรกมีพิธีสงน้ำพระพุทธรูปที่วัดตามประสาชาวบ้านเรียกกันว่าสงน้ำพระเจ้าน้อย เพระจะนำพระไปตั้งไว้ที่ร้านหรือหอพระเจ้าน้อย ตอนเช้าทางวัดจะร่วมมือกับกวนจ้ำจัดเตรียมนิมนต์พระพุทธรูปไว้ที่จะสงช่วงบ่าย ชาวบ้านในหมู่บ้านจะนำน้ำอบ น้ำหอม และดอกไม้ ไปวัดเมื่อพร้อมกวนจ้ำจะกล่าวคำบูชาคารวะต่อพระพุทธรูปและพระภิกษุสงฆ์ขอสงน้ำ ก่อนทำการสงน้ำพระพุทธรูปโดยใช้ช่อดอกไม้จุ่มน้ำอบน้ำหอมสลัดใส่องค์พระพุทธรูป

ภายหลังสงน้ำพระพุทธรูป ตกกลางคืนอาจมีบางครอบครัวมารวมตัวเพื่อพบปะญาติพี่น้อง พูดคุยสนุกสนานเฮฮา ตามละแวกหมู่บ้านจะมีการละเล่นต่างๆ และมีการสาดน้ำตลอด ๓ วัน คือช่วงสงกรานต์ตามประเพณีบ้านนาเวียง ห้ามชาวบ้านออกไปทำงาน ไม่ว่างานอะไรก็แล้วแต่ให้พักอยู่บ้าน เพราะชาวบ้านเขาถือกันมาช้านาน ถ้าไม่เชื่อฟังอาจทำให้เกิดเหตุร้ายกับครอบครัว ไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่ง จนกว่าจะครบ ๓ วัน ถึงจะออกไปทำงานได้ตามปกติ

นอกจากนี้พอกกลางคืนมีการแห่ข้าวพันก้อน แห่ไปวัดธาตุศรีสองรักก่อนแล้วจึงแห่ไปวัดอื่น เช่น วัดหนามแท่ง วัดนาเวียง วัดปทุม และวัดนาหว้า ขณะเดียวกันคนเฒ่าคนแก่คนหนุ่มสาวในหมู่บ้านจะมารวมตัวกันที่ลานหมู่บ้านเพื่อร่วมสนุกกัน มีการละเล่นกันหลายอย่าง เช่น การโยนเงิน การยิงเงิน การเล่นหมากและ (การเล่นสับ) การเล่นน้ำ ปะแป้ง และที่ขาดไม่ได้อีกอย่างหนึ่ง คือ คนหนุ่มสาวที่อยู่ในหมู่บ้านจะพากันไปตักน้ำที่แม่น้ำหมันไปไว้ให้คนเฒ่าคนแก่ไว้อาบน้ำในวันสงกรานต์

การละเล่นต่างๆ และขนบธรรมเนียมที่ได้ปฏิบัติกับคนเฒ่าคนแก่มียู่ ๓-๔ วัน เมื่อถึงตอนเย็นทุกคนจะมารวมตัวกันที่วัดเพื่อทำพิธีสงน้ำพระพุทธรูป ต่อจากนั้นจะสงน้ำให้กับพระสงฆ์ที่อยู่ในวัด เมื่อเสร็จพิธีกรรมสงฆ์แล้ว คนเฒ่าคนแก่และคนหนุ่มสาวในหมู่บ้านจะมารดน้ำรอบต้นโพธิ์ เพื่อให้เป็นสิริมงคลแก่ตนเอง ต่อจากนั้นจะเล่นสาดน้ำกันอย่างสนุกสนาน

ในตอนเช้าของวันสุดท้ายของงาน จะมีการทำบุญตักบาตร ตอนบ่ายมีการแขวนธงยาว และก่อพระเจดีย์ทรายที่วัด นอกจากนี้ ยังมีการสงน้ำพระสงฆ์ ผู้หลักผู้ใหญ่และผู้เฒ่าผู้แก่ ขอโห่ลัทธิมีพิธี

บายศรีสู่ขวัญพระพุทธรูปหรือพระเจ้าน้อย ในขณะที่บางวัดอาจอัญเชิญพระพุทธรูป ๔ องค์ไปไว้ที่หอ
ทรง เพื่อให้พี่น้องประชาชนนำเอาน้ำหอมไปสรงน้ำ ถัดจากวันสงกรานต์อีกด้วย โดยมีการสรงน้ำทุกวัน
จนกว่าจะแห่ดอกไม้เสร็จ หรืออย่างช้าไม่เกินวันหรืออย่างช้าไม่เกินวันเพ็ญเดือนหก

แตกต่างกับสมัยปัจจุบันมาก เพราะคนสมัยนี้ไม่มีการละเล่นแบบสมัยก่อนและประเพณี จึงทำ
ให้คนในสมัยปัจจุบันนี้ไม่ค่อยจะรู้จักการละเล่นและประเพณีแบบสมัยก่อน คนหนุ่มสาวยุคนี้จะไม่ค่อย
เล่นอยู่ในหมู่บ้าน ส่วนมากจะออกไปเที่ยวที่หมู่บ้านอื่นหนุ่มสาวบางส่วนที่เหลืออยู่ในหมู่บ้านก็จะมีกา
รกินเหล้าสังสรรค์กับเพื่อนๆ ในหมู่บ้าน

เดือน ๖

บุญสูตรข้าวสะ การทำบุญสูตรข้าวสะจะทำภายในเดือน ๖ (ประมาณเดือนกรกฎาคม) จะเป็นวัน
ไหนก็ได้ที่เป็นวันดี ไม่ใช่วันหล่มหลวง วันใหม่ วันเฝ้ากอง และวันจุม วันที่กล่าวมานี้ชาวบ้านไม่เลือก
ทำบุญ หมู่บ้านนาเวียงจะจัดทำสวดบุญคุณบ้านทุก ๗-๘ ปีเท่านั้น

ก่อนประกอบพิธี กวนจ้ำและผู้เฒ่าผู้แก่จะเป็นผู้ให้คำแนะนำในการกำหนดวันประกอบพิธี เมื่อ
ถึงวันงานชาวบ้านจะมาช่วยกันหาสิ่งของที่จำเป็นในการแต่งบุญคุณบ้าน

วันแรกของงานชาวบ้านจะช่วยปลุกผ้ามัดเป็นที่นั่งให้พระภิกษุสงฆ์สวดมนต์เย็น โดยชาวบ้าน
ทุกคนจะเตรียมเอาทรายใส่กระดังหรือกระป๋องน้ำ ๑ ขวด ผ้ายผูกแขนหลายเส้น เอามาตั้งไว้ให้
พระสวดให้ครบ ๓ วัน เพื่อเป็นสิริมงคลและให้หมดเคราะห์ นอกจากนี้ยังร่วมกันแต่งเครื่องสักการบูชา
แต่งเครื่องร้อยเครื่องพัน ประกอบด้วย

๑. การเย็บจอก มีใบลำไย ใบมะม่วง และใบขนุน

๒. การทำกระทงมี ๒ ชนิด

- กระทงใหญ่ กว้าง ๑ ศอก ความยาว ๑ วา (ของกวนจ้ำ)

- กระทงเล็ก (ขนาดแค่นี้) รูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ทำ ๙ กระทง ตามประจำวัน

แต่ละกระทงมีแกงส้ม แกงหวาน เมี่ยง หมาก กล้วย ช้อย เทียน พลุ และทุกกระทงจะมีด้าย
สายสิญจน์วน ๓ รอบ

กระทงวันอาทิตย์	มีเครื่อง ๖
กระทงวันจันทร์	มีเครื่อง ๑๕
กระทงวันอังคาร	มีเครื่อง ๘
กระทงวันพุธ	มีเครื่อง ๑๗
กระทงวันพฤหัสบดี	มีเครื่อง ๑๙
กระทงวันศุกร์	มีเครื่อง ๒๑
กระทงวันเสาร์	มีเครื่อง ๑๐
กระทงวันราหู	มีเครื่อง ๑๒

กระทงวันลักษณะ มีเครื่อง ๙

ทุกกระทงจะมีเครื่องสักการะเหมือนกันหมด แต่จะใส่ตามวันที่ระบุม่า และนิมนต์พระภิกษุสงฆ์ มาสวดพระพุทธมนต์เย็นเป็นเวลา ๓ วัน ในวันสุดท้ายชาวบ้านทุกหลังคาเรือนและบ้านใกล้เคียงจะ เตรียมเงินทำบุญพร้อมรับน้ำมนต์ ช่วงเวลาดังกล่าวจะมีพราหมณ์มาประกอบพิธีสูตรสะเดาะเคราะห์ กระทงประจำวัน (พราหมณ์คือคนธรรมดาๆ แต่ถือข้อปฏิบัติเคร่งครัดกว่าชาวบ้านทั่วๆ กล่าวคือจะไม่ ตัดผม ทุกวันพระจะต้องเข้าวัด ถือศีล ๘ ปฏิบัติตัวคล้ายกับพระภิกษุสงฆ์) ใครเกิดวันไหนก็ไปจุดเทียน เล็กใส่กับกระทงวันเกิดของตนเอง พร้อมทั้งใส่เงินลงไปในกระทง ส่งกระทงใหญ่พระสวดสะเดาะเคราะห์ให้ทั้งหมู่บ้าน แล้วนำไปลอยที่แม่น้ำ ยิ่งปืนส่งสามนัด เพื่อสะเดาะเคราะห์ให้ทั้งหมู่บ้านให้ทุกคน อยู่ร่มเย็นเป็นสุขตลอดไป

บุญสูตรข้าอะจึงเป็นความเชื่อของชาวบ้านมาตั้งแต่สมัยคุณปู่ย่าตายาย พ่อแม่พี่น้อง จนสืบทอดมาสู่สมัยปัจจุบันก็ยังมีพิธีกรรมนี้อยู่ เพราะชาวบ้านเชื่อว่าถ้าหมู่บ้านได้จัดสูตรบุญคุณบ้านไปแล้ว จะทำให้ชาวบ้านมีการกินดีอยู่ดี ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บมาเบียดเบียนทำอะไรก็เจริญรุ่งเรือง ไม่มีอุปสรรค และเป็นสิริมงคลให้กับตัวเองและครอบครัวและคนในหมู่บ้านต่อไป ซึ่งเป็นเหตุผลที่ชาวบ้านต้องจัด พิธีกรรมอันนี้ขึ้นทุกปี และเป็นความเชื่ออีกทางหนึ่งของหมู่บ้านก็คือ ถ้าในปีไหนทางหมู่บ้านไม่มีการจัด สูตรบุญคุณบ้านก็จะทำให้หมู่บ้านทำอะไรไม่ราบรื่นจะมีอุปสรรคต่างๆ เกิดขึ้นในหมู่บ้าน ซึ่งเป็นความ เชื่อตั้งแต่สมัยก่อนจนมาสู่ปัจจุบันนี้

ประเพณีไหว้พระธาตุศรีสองรัก^{๙๙} งานประเพณีไหว้พระธาตุศรีสองรักจัดขึ้นช่วงเดือน ๖ งานจัด ๔ วัน ๓ คืน ภายในงานจะมีหน่วยงานราชการมาขายดอกไม้ธูปเทียนเพื่อให้ผู้คนที่มาเที่ยวงานได้ซื้อ ทำบุญกับองค์พระธาตุศรีสองรัก แต่ละคืนจะมีมหรสพตลอดทั้งคืน

ตอนเช้ามีการบูชาองค์พระธาตุศรีสองรักนำโดยเจ้าพ่อกวน เจ้าแม่กวน เจ้าแม่นางเทียม พ่อ แสน และนางแตง ทุกคนมารวมตัวกันในบริเวณองค์พระธาตุศรีสองรักเพื่อทำพิธีบูชาองค์พระธาตุ เมื่อ เสร็จพิธีแล้วชาวบ้านที่มารอล้างองค์พระธาตุ โดยจะนำน้ำใส่ลงขันขึ้นมาให้เจ้าพ่อกวน พ่อแสนที่ขึ้นไป บนองค์พระธาตุเพื่อทำการล้างธาตุ

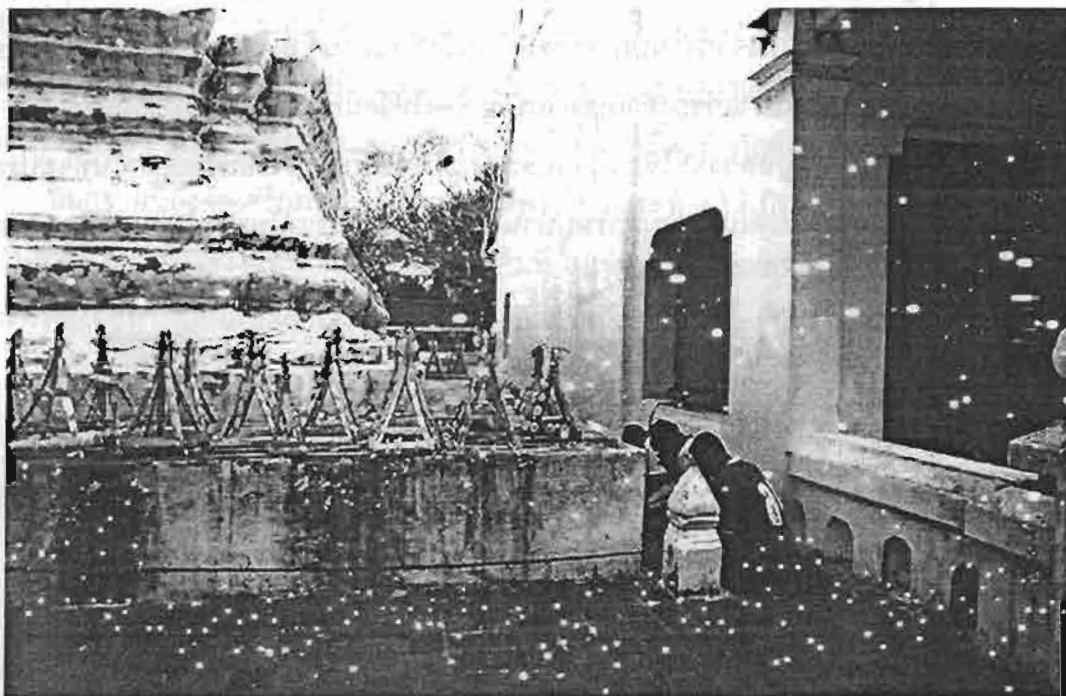
ส่วนวันสุดท้ายของงาน คือวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ ช่วงเช้าจะมีชาวบ้านทั้งจากทั่วสารทิศและ หมู่บ้านใกล้เคียง ทั้งที่อยู่ในจังหวัดเดียวกันและต่างท้องถิ่น ที่เคยบนไว้กับองค์พระธาตุศรีสองรัก เมื่อ ครบกำหนดจะมาแก้บน โดยนำเอาต้นผึ้งมาถวายองค์พระธาตุศรีสองรัก

วิธีการทำต้นผึ้ง ชาวบ้านจะนำเอาต้นกล้วยต้นเล็กๆ มาตอกแต่งใบซึ่งมีด้วยกันหลายวิธี เช่น วิธี แรกทำจากต้นกล้วยเล็กๆ หรือใช้ซี่ผึ้งเป็นแผ่นเล็กๆ เอามาเสียบไม้แล้วนำมาปักตามต้นกล้วยเพื่อให้

^{๙๙} กล่าวโดยละเอียดอีกครั้งในหัวข้อพิธีกรรมที่สัมพันธ์กับเจ้าพ่อกวน ในบทถัดต่อไป

ลวดยาม วิธีที่ลองคือใช้ไม้ไผ่มาสานเป็นแผ่นเล็กๆ มาเสียบกับไม้ แล้วนำมาปักติดกับต้นผึ้งเพื่อให้ลวดยามเป็นอันเสร็จพร้อมที่จะนำมาถวาย (ต้นผึ้งมี ๒ ขนาด คือ ใหญ่และเล็ก)

ช่วงกลางวันของงานจะมีการบวชพระ ณ บริเวณองค์พระธาตุศรีสองรัก การบวชพระนี้ถือเป็นความเชื่อที่มีมานานแล้วว่าชาวไทยที่มีอายุ ๒๐ ปีขึ้นไปถ้าได้บวชในงานพระธาตุแล้วจะได้บุญวาสนา มหาศาลและปฏิบัติสืบสานประเพณีตั้งแต่บัดนั้นจนมาถึงปัจจุบัน

ต้นผึ้งของบูชาที่คนท้องถิ่นนิยมมาแก้บนที่พระธาตุศรีสองรัก

เดือน ๗

พิธีแหกนา เมื่อถึงเดือน ๗-๘ นานี้ น้ำมากชาวบ้านจะลงมือไถนา สมัยก่อนก่อนที่จะไถนาชาวบ้านต้องประกอบพิธีแหกนา ด้วยการทำคันแอกให้สูงจากคันนา โดยใช้ไม้ดอกยาวราว ๒-๓ เมตร สานเป็นรูปปลาแขวนไว้ด้านท้าย พร้อมพรางตูปันขยปักไว้กับคันแอกที่แจนา แล้วปักต้นข้าว ๙ ต้น พร้อมทองคาถา ดังนี้

ปักต้นที่ ๑ ว่า ปักต้นนี้ดีด้วยลายตะวันออก

ปักต้นที่ ๒ ว่า ปักต้นนี้ดีด้วยพระจันทร์ออกขาวใส

ปักต้นที่ ๓ ว่า ปักต้นนี้ดีด้วยใบแล่นหน่อ

ปักต้นที่ ๔ ว่า ปักต้นนี้ดีด้วยแสนสง

ปักต้นที่ ๕ ว่า ปักต้นนี้ดีด้วยแสนเมิด

ปักต้นที่ ๖ ว่า ปักต้นนี้ดีด้วยข้าวป่าแสนเหลา

ปักตันที่ ๗ ว่า ต้นนี้ดีกว่าข้าวแสนหมื่น

ปักตันที่ ๘ ว่า ปักตันนี้มีฤทธิ์บ่เศร้า (บ่เศร้าหมายถึงไม่โศกเศร้า)

ปักตันที่ ๙ ว่า ได้ข้าวแสนล้าน ข้าวหมื่นเยี่ย (เยี่ยหมายถึงกระบุง-กระทอ)

เมื่อปักครบ ๙ ต้นแล้วเอาไม้ปักล้อมไว้

เดือน ๘

บุญหลวง โดยทั่วไปงานบุญหลวงของชาวอีสานมักจัดขึ้นในช่วงเดือน ๔ แต่บ้านนาเวียงจัดขึ้นเดือน ๘ แต่จะจัดขึ้นหลังจากงานบุญหลวงวัดโพนชัยบ้านด่านซ้ายจัดเสร็จสิ้นแล้ว เหตุที่ถือเช่นนี้เพราะถือว่าวัดโพนชัยเป็นวัดเก่าแก่ของอำเภอด่านซ้าย ต้องให้วัดเก่าแก่ประกอบพิธีก่อน

เดิมพิธีทำบุญหลวงจะให้กวนจ้ำและพระภิกษุปริกษาหาหรือเพื่อเลือกวันที่จะประกอบพิธี แต่ปัจจุบันผู้ใหญ่บ้านและคณะกรรมการหมู่บ้านได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการกำหนดพิธีกรรมงานบุญหลวงด้วย

ขบวนแห่เจ้าพ่อกวนรอบองค์พระธาตุศรีสองรักในงานบุญหลวง

เมื่อหาหรือกำหนดวันเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ถึงมีการประชุมในส่วนของชาวบ้านเพื่อจัดเตรียมความพร้อมเรื่องข้าวของเครื่องใช้ต่างๆ ที่จะนำมาประกอบพิธีในวันงาน โดยทั่วไปงานบุญหลวงจัดขึ้น ๔ วัน คือ วันแรกคือวันแต่งวัด วันที่สองเป็นวันโฮม ถัดมาวันที่สามเป็นวันแห่พระ ท้ายสุดเป็นวันพึ่งเทศน์

วันแรกเป็นวันแต่งวัด ชาวบ้านจะนำกล้วย อ้อย เมียง หมาก กล้วย เทียน ปิ่น ดาบ ข้าวตอก ดอกไม้ และโองน้ำเพื่อให้เตรียมทำนํ้ามนต์ที่พระเทศน์ตลอด ๑ วัน ๑ คืน ในวันสุดท้าย ฝ่ายชายจะช่วยกันประกอบประตูปอง ทำดอกบัว ทำดอกธนู และทำดาบ เสร็จแล้วจะทำกระทงแต่งเครื่องร้อยเครื่องพันไว้ใช้วันเลิกงาน ขณะที่ฝ่ายหญิงจะช่วยกันทำความสะอาด และช่วยกันเย็บ "ธงพันชั้น" ที่ใช้เศษผ้าหลายผืนและหลากสีมาเย็บ แล้วช่วยกันติดสายธนูรอบศาลาและรอบลานวัด ฝ่ายหญิงอีกกลุ่มหนึ่งจะช่วยกันทำกับข้าวไว้ต้อนรับแขกเหรื่อจากหมู่บ้านอื่นๆ ที่จะนำภัตตาหารมาถวายวัด

นอกจากนี้ยังจัดเตรียมสถานที่ที่จะใช้ให้พระในวันสุดท้ายให้เป็นที่ยี่สิบร้อย เพื่อที่ระหว่างงานของวันต่างๆ ชาวบ้านจะได้สนุกสนานเฮฮากันเต็มที่ ไม่เช่นนั้นงานจะดำเนินไปไม่สะดวก ข้อสำคัญอีกประการหนึ่งคือหากไม่ปฏิบัติตามก็จะทำให้เกิดธรรมเนียม

เสร็จจากการแต่งวัดแล้ว ช้างฝ่ายผู้เฒ่าแม่แก่จะเตรียมอาบน้ำอาบท่า กระทั่งกินข้าวเย็นเสร็จจะจัดเตรียมที่นอนไม่ว่าจะเป็นหมอน ผ้าห่ม ผ้านวม และหีวชั้นหมากม้านอนที่ศาลาวัดเพื่อเตรียมการเบิกอุปคุตในเช้าของวันโฮม ประมาณหนึ่งถึงสองทุ่ม ผู้เฒ่าผู้แก่จะเดินทางมาที่วัด ใครมาก่อนจะเตรียมหม้อ กลอง และฉาบ ตีรอกคอยคนที่อยู่ทางบ้านเขาเรียกกันว่า "ตีฆ้องตีกลอง โฮมคน โฮมพ่อ และโฮมแม่" ให้ออกมาร่วมงานกันที่วัด เพื่อรอการเบิกอุปคุตประมาณตีสี่ตีห้าของวันโฮมในงานบุญหลวง แต่กว่าจะถึงตีสี่ก็ใช้เวลาหลายชั่วโมง ชาวบ้านหลายคนจึงง่วงนอน ผู้เฒ่าผู้แก่หรือหนุ่มสาวก็ต้องช่วยกันร้องรำทำเพลงอยู่บนศาลาวัดตลอดคืน

วันโฮม กระทั่งถึงเวลาอันสมควรที่จะเตรียมการเบิกอุปคุต ฝ่ายคณะกรรมการวัดจะจัดคนไปเฝ้าประตูวัดว่ามีทางเข้าออกที่วัดก็ทางก็จัดไปตามนั้น เฝ้าเพื่อไม่ให้คนข้างนอกเข้ามาในวัดเวลาเบิกอุปคุต และไปให้คนข้างในออกไปข้างนอกวัด พูดง่ายๆ ว่าคนในห้ามออกคนนอกห้ามเข้า เวลาเบิกอุปคุตถ้ามีคนเข้ามาในบริเวณวัดหรือแม้กระทั่งสัตว์ไม่ว่าจะเป็นแมว สุนัข ก็ตามแต่ ถือว่าเป็นสิ่งต้องห้าม ต้องไม่ให้เกิดขึ้น เพราะหากปล่อยให้เข้ามาในงานวัดแล้วจะมีเรื่องไม่ดีเกิดขึ้น เช่น อาจเกิดการทะเลาะวิวาทกัน หรือเรื่องอื่นๆ ดังนั้นผู้ดูแลประตูเข้าออกจะต้องตรวจตาอย่างระมัดระวัง จนกว่าการเบิกอุปคุตจะเสร็จเรียบร้อยถึงจะเลิกเฝ้าได้

เริ่มจุดแรก การเบิกอุปคุตจะมีผู้เฒ่าแม่แก่ โดยมีพราหมณ์ใส่ชุดสีขาวเดินนำหน้าตรงไปที่บริเวณที่ประกอบพิธีอีกกลุ่มหนึ่ง ก็ห้ามหม้อไปใหญ่ไปตีเวลา พิธีเสร็จเป็นจุดๆ ชาวบ้านที่ตีฆ้อง ตีกลอง และตีฉาบ ก็จะแห่ตามกันไป ระหว่างนั้นจะต้องเตรียมปิ่นยาวไว้ ๑ กระบอก

จุดแรกจะทำพิธีใช้เวลาพอสมควรคือราวครึ่งชั่วโมง เมื่อทำพิธีสวดเสร็จก็ต้องให้ผู้มีหน้าที่เก็บหินซึ่งเป็นตัวแทนของนางมัจฉาในแม่น้ำ แล้วโยนหินลงไปในแม่น้ำสามก้อน โดยคนงมจะต้องหาหินให้

เจอทั้งสามก่อนเช่นกัน จนครบสามก่อนแล้วค่อยตีฆ้องใหญ่ ผู้ถือปิ่นต้องคอยดูว่าเมื่อทำพิธีเสร็จแล้ว จะต้องคอยเตรียมยิงปืนจนครบสามนัด เสียงฆ้อง เสียงกลอง เสียงฉาบ และเสียงผู้คนร้องโฮร้อง และก็แห่ไปมูมอื่นให้ครบสี่มุมของวัด พอครบสี่มุมของวัดแล้ว ก็จะมีการร่ววงกันรอบวัดครบสามรอบ เพื่อให้กวนจ้าวและนางแต่งผู้เป็นตัวแทนร่างทรงเจ้าทั้งหลายได้รำเป็นปฐมฤกษ์

ถึงเวลาเช้าวันใหม่ เมื่อชาวบ้านกินข้าวกินปลาและทำงานบ้านเสร็จแล้ว จะเดินทางมารวมตัวกันเป็นกลุ่มที่วัดอีกครั้ง จัดสรรเครื่องแต่งตัวที่ตกลงขบวนออกมาพ้องร่ากันบริเวณรอบวัด เสียงฆ้อง กลอง ฉาบ และแคน ตีดังเป็นจังหวะทำให้เกิดความคึกครื้นและเร้าใจ นอกจากนี้มีการตั้งบุญจะมีคำพูดที่สอดคล้องกันซึ่งเป็นจังหวะไป จะมีผีตาโขนใหญ่ ผีตาโขนเล็ก

ผีตาโขนสมัยก่อนหน้าตาน่ากลัวมากไม่มีสีสันทวยงามเหมือนปัจจุบัน มีหน้ากากเป็นกาบมะพร้าวหรือใช้หวดหนึ่งข้างเก่าๆ ขาดๆ ที่ไม่ใช่แล้วเอามาทำเป็นหัวผีตาโขน ผ่าก็ต้องเอาผ้าที่เก่าๆ ขาดๆ เช่นกันใช้เครื่องประดับแต่งกายที่เป็นแบบของธรรมชาติพื้นๆ

สำหรับผ้าที่เอามาเย็บเป็นตัวเสื้อผีตาโขนจะเย็บด้วยมือ ใช้เข็มด้ายเย็บกันเป็นเดือนๆ ไม่ได้ใช้จักรเย็บผ้าเหมือนปัจจุบัน ผ้าจะเป็นผ้าที่นอนเก่าๆ ปลอกผ้าหม่นวมที่ไม่ใช่แล้ว หรือผ้าจีวรพระสงฆ์ที่ไม่ใช่แล้วไปเที่ยวขอของคนนั้นคนนี้ แล้วก็ผ้างเก่าๆ เอามาเย็บประติดประต่อกันเอา

ชุดของผีตาโขนทั้งหน้ากากและเสื้อผ้าเป็นของธรรมชาติที่ไม่มีการแต่งเติมไม่มีสีสันทึบ ผีตาโขนจะเป็นผีตาโขนที่น่ากลัวมาก

คำว่า "บุญหลวง" ใครๆ ก็รู้ว่าต้องมีผีตาโขน เมื่อก่อนเขาเรียก "ผีนาคคน" พอนานเข้าเรียกเพี้ยนเป็นผีตาโขน ส่วนเหตุที่เรียกผีนาคคน เพราะเวลาประกอบงานบุญหลวง ผีตาโขนจะคอยนำคนออกตลาดตอนดึก เวลาช่วงเช้าแม่ค้าจะเอาของไปขายที่ตลาดสด แม่ค้าส่วนมากจะเดินหาบกระบุงใส่สิ่งของไปขายตลาดเช้าทุกวัน ผีตาโขนจะต้องออกไปคอยดักรับของขายของแม่ค้าหรือแบ่งเอาไปกิน บุคคลที่ใส่ผีตาโขนจะไม่มีใครรู้เลยว่าเป็นใคร แต่มีความรู้สึกว่าในสมัยนั้นถ้าใครได้ใส่ผีตาโขนจะรู้สึกเท่และโก้มากสำหรับหนุ่มๆ สาวๆ เพราะไม่มีอะไรที่จะให้ชาวบ้านได้แสดงออกการละเล่นผีตาโขนจะเล่นโดยเฉพาะผู้เฒ่าผู้แก่ และเด็กจะไม่มีโอกาสเลย เด็กหนุ่มวัยรุ่นก็จะมีโอกาสได้ใส่เลย จะมีก็แต่คนแก่ เพราะเขาถือกันว่า "เด็กน่ากลัวแล้ว แห้ว (ฟัน) บด้าเล่นบุญบ่ได้ไม่ดี"

ผีตาโขนยุคต่างๆ ผีตาโขนยุคอดีตจะใช้วัสดุที่มีตามธรรมชาติ มีอุปกรณ์ที่สำคัญ คือ หวดหนึ่งข้างหนึ่ง ข้างเย็บติดกับปลีมะพร้าว ใช้ไม้เนื้ออ่อนทำจุก ไม่มีการแต่งแต้มสีสันทึบมากมายนัก เสื้อผ้าของผีตาโขนจะทำด้วยเศษผ้า และมุ้งเก่าๆ ผู้ใดจะทำหน้ากากผีตาโขนจะต้องไปแอบทำหน้ากากผีตาโขนเพื่อไม่ให้ใครจำหน้าของตนเองได้ และเมื่อเสร็จสิ้นงานแล้ว หน้ากากผีตาโขนนั้นจะต้องนำไปทิ้งน้ำ

ปัจจุบันผีตาโขนมีรูปแบบที่เปลี่ยนไปจากเดิมมาก โดยมีการนำวัสดุสมัยใหม่ เช่น สีเรซิน ยูรีเทน มาเป็นส่วนประกอบ ในการตกแต่งมีการเพิ่มลวดลายสีสันทึบมาเป็นส่วนประกอบมากขึ้น แต่วัสดุที่

ใช้ก็ยังคงอนุรักษ์เดิมอยู่ เสื้อผ้าผืนตาโชนมีการดัดแปลงมาใช้ผ้าลายไทย ผ้าสมัยใหม่ที่มีสีสันมากขึ้น การเต้นก็มีลีลาท่วงท่าทำนองตามยุคสมัย

ผู้เล่นผืนตาโชนมีอุปกรณ์การเล่นผืนตาโชนที่สำคัญอยู่ ๒ อย่าง คืออาวุธผืนตาโชนน้อยทุกๆ ตัวจะมีอาวุธประจำกายคือดาบหรือจ้าวที่ทำจากไม้เนื้ออ่อน เช่น ไม้จืด ไม้จำปา ส่วนด้ามของดาบแกะสลักเป็นรูปอวัยวะเพศชาย และนิยมใช้สีแดงทาดตรงปลายดาบ ส่วนเครื่องดนตรีที่ทำให้เกิดเสียงดังจิ้งหะ ประกอบทำเดินหรือทำเดินได้แก่ "หมากกะแหล่ง" (ปกติใช้แขวนคอวัวหรือคอควาย) กระดังกระพรวน หรือกระป๋อง ที่บรรจุก้อนหินไว้ข้างใน

จึงเห็นได้ว่าประเพณีการเล่นผืนตาโชนของคนลุ่มน้ำห่มัน มีพัฒนาการสืบเนื่องมายาวนาน เดิมจะเล่นตามธรรมชาติ เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงไปเมื่อทางราชการได้มองเห็นความสำคัญของประเพณีท้องถิ่น จึงได้ให้การสนับสนุน อนุรักษ์ และส่งเสริมงานประเพณีบุญหลวงเป็นที่รู้จัก และแพร่หลายของนักท่องเที่ยวชาวไทยและต่างประเทศ

พอถึงวันที่สามคือวันแห่พระ ทั้งคนและพระภิกษุจะมารวมตัวกันที่วัดเป็นจำนวนมาก เพราะชาวบ้านใกล้เคียงเดินทางมาร่วมงานบุญด้วย หนุ่มๆ สาวๆ จะแต่งตัวออกมาขวดกันในงาน ผู้บ่าวจะมาเที่ยวบ้านผู้สาว ฝ่ายผู้สาวจะมาเที่ยวบ้านผู้บ่าว ใครเป็นเจ้าของบ้านหรือเจ้าภาพต้องเตรียมอาหารการกินและเหล้ายาปลาบั้งคอยต้อนรับแขกผู้มาเยือน พอถึงเวลาบ่ายราวสองสามโมง จึงเริ่มเข้าสู่พิธีการแห่พระ ทางวัดจะจัดฝ่ายชายที่แข็งแรงไปหามพระพุทธรูป พระสงฆ์ และสามเณร ไปบริเวณที่คณะกรรมการจัดไว้

หลังจากนั้นจะเป็นหน้าที่ของพราหมณ์ต้องทำพิธีสู่ขวัญพระพุทธรูป หลังสิ้นสุดพิธีสู่ขวัญจะเตรียมหามสามเณรและพระภิกษุพร้อมแห่บังไฟ ตามด้วยขบวนแห่ของกลุ่มชาวบ้านที่มาร่วมงาน

ขบวนแห่ดังกล่าวจะมีกวนจำเป็นผู้นำ ตามด้วยผู้ใหญ่บ้าน ผู้เฒ่า ผู้แก่ และชาวบ้าน ระหว่างแห่พระภิกษุจะตีฆ้องและกลอง ส่งเสียงให้ร้องเป็นทีสนุกสนานไปจนกว่าครบสามรอบ หลังจากนั้นพระภิกษุจะขึ้นไปศาลาเพื่อจะได้ทำพิธีทางศาสนาและให้พรแก่ผู้ที่มาร่วมทำบุญ

ฝ่ายชาวบ้านที่เสร็จจากแห่พระแล้วจะจุดบังไฟแข่งกันของใครขึ้นสูงกว่าคนนั้นชนะเลิศ ส่วนผู้เฒ่าก็ไปนั่งฟังเทศน์ต่ออีก ๑ คืนกับ ๑ วัน

วันสุดท้ายเป็นวันฟังเทศน์ ชาวบ้านต้องเตรียมแห่ "กันหลอน" ส่วนทางวัดจะนิมนต์พระภิกษุตามวัดต่างๆ มาร่วมเทศน์ เพราะพระภิกษุที่วัดในหมู่บ้านเทศน์ไม่ไหว เนื่องจากต้องสวดทั้งวันทั้งคืน แม้จะมีหลายรูปแต่พระบางรูปก็ยังเทศน์ไม่ได้ แล้วพระบางรูปยังบวชไม่ถึงเวลา พระภิกษุที่ขึ้นธรรมาสน์เทศน์ต้องจำพรรษาหลายพรรษา และต้องอ่านตัวธรรมที่อยู่ในใบลานได้

ชาวบ้านที่นั่งฟังเทศน์เมื่อหิวข้าวก็ลากลับบ้าน มาอาบน้ำเปลี่ยนเสื้อผ้า กินข้าว เสร็จค่อยกลับไปวัดฟังเทศน์ต่อ ตกกลางคืนใครวงกินนอนหลับได้พอประมาณ แต่ห้ามนอนเตลิด นอนพอกพักผ่อนสบายตา

กลางวันจะมีกันหลอนของชาวบ้านเพื่อไปถวายพระที่วัด ก่อนถวายต้องนำกันหลอนไปแห่รอบบ้านเพื่อให้พี่น้องชาวบ้านได้ทำบุญร่วมกันหลายๆ คน ชาวบ้านเรียกว่า "บุญแห่รอบไปบ้านโน้นบ้านนี้" พอคล้อยบ่ายชาวบ้านจะแห่กันหลอนกลับมาที่วัด ถ้ากันหลอนแห่มาถวายพระองค์ใดที่กำลังเทศน์อยู่ ถูกกันหลอนที่แห่มาถวายพระองค์

กันหลอนต้นนั้น คนที่แห่กันหลอนก็ยังไม่รู้เลยว่าที่ได้ทำกันหลอนมานั้น พระภิกษุรูปใดจะได้รับ ชาวบ้านถึงได้เรียกกันว่า "ต้นกันหลอน" พอถวายต้นกันหลอนเสร็จเรียบร้อยแล้ว จะรอให้พระเทศน์เสร็จก่อน มัคทายกวัดก็ได้แต่งขันห้า ขันแปด พาญาติโยมทั้งหลายคารวะเจ้าอาวาส พระพุทธ และพระสงฆ์

สิ้นสุดวันฟังเทศน์ลวงคำพอดี พอรุ่งขึ้นวันใหม่ก็ตักบาตรที่วัด เลิกแล้วก็ทำกระทงแต่ง กระทงเครื่องร้อย เครื่องพันสวด ชำระสะล้างส่งกระทงลงแม่น้ำหมัน เป็นอันเสร็จพิธีทั้งหมดพอเสร็จจากงานบุญหลวงหรืองานผีตาโขนแล้วก็เข้าพรรษาต่อฟังเทศน์กันที่ทุกคืนจนครบ 3 เดือน ออกพรรษา

ประเพณีไหว้ภู่อังล้ง

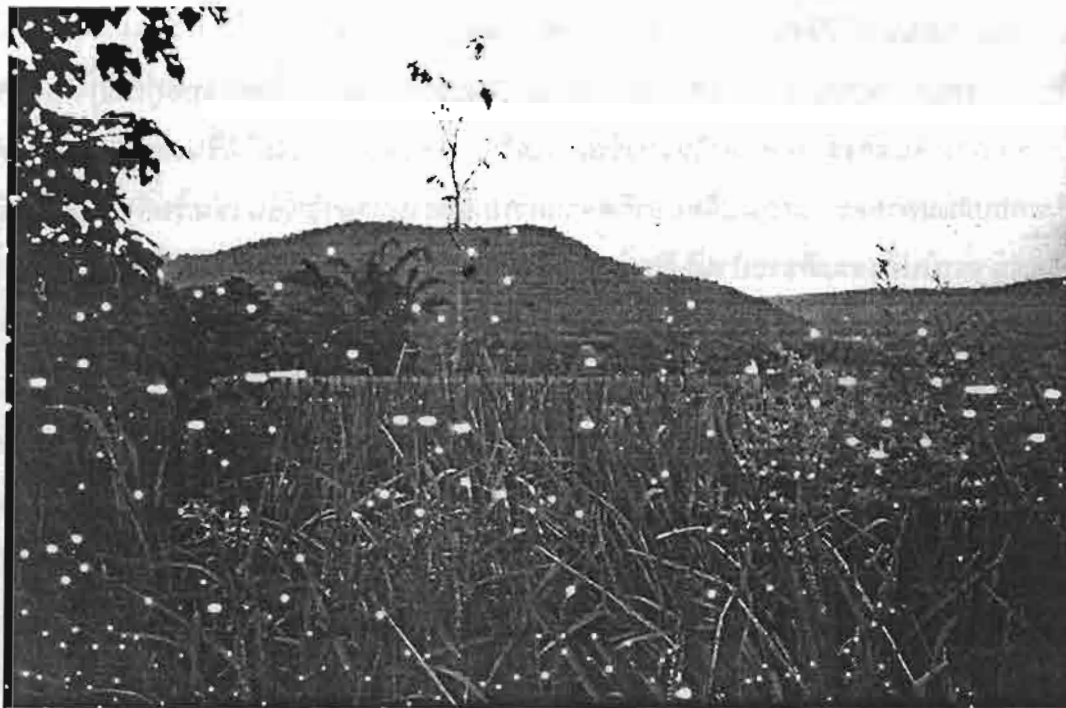
งานไหว้ภู่อังล้งเป็นประเพณีของหมู่บ้านนาเวียงที่มีมาแต่โบราณ แต่ชาวบ้านหมู่บ้านอื่นที่เคารพศรัทธาหรือมีความเชื่อต่อภู่อังล้งก็นิยมเดินทางเข้ามาประกอบพิธีด้วยเช่นกัน กล่าวคือเมื่อถึงเดือน ๘ วันอาสาฬหบูชาหรือวันก่อนเข้าพรรษา ๑ วัน ชาวบ้านนาเวียงและหมู่บ้านใกล้เคียงจะไปตักบาตรทำบุญที่วัดตอนเช้าเสร็จเรียบร้อยแล้ว กวนจ้ำ นางแต่ง ชาวบ้าน และพระภิกษุสงฆ์ ๔ รูปจะร่วมกันเดินทางขึ้นภู่อังล้ง ในส่วนของชาวบ้านจะจัดเตรียมน้ำ กับข้าว และเครื่องที่จะนำไปแต่งสักกระบุงาภู่อังล้ง ระหว่างทางก็จะตีฆ้อง ตีกลอง และตีฉาบ เป็นที่สนุกสนาน เมื่อเหนื่อยก็พักกันระหว่างทางหายเหนื่อยก็เดินกันต่อ แต่มีข้อกำหนดว่าต้องเดินทางไปถึงภู่อังล้ง และระหว่างเดินขึ้นห้ามดื่มน้ำและกินอาหารเป็นอันขาด จึงต้องอาศัยความศรัทธาและความอดทนสูง ดังนั้นหากครอบครัวใด ผู้เฒ่าผู้แก่ขึ้นไปไม่ได้ก็จะส่งลูกหลานเป็นตัวแทนขึ้นไปไหว้ภู่อังล้ง

พอไปถึงสถานที่ประกอบพิธี ชาวบ้านจะช่วยกันแต่งเครื่องบูชา แต่งเครื่องร้อย เครื่องพัน และจัดหาใบไม้ใหญ่มาเย็บจอกให้ได้ ๑๒๕ จอก เครื่องไหว้แต่ละจอกประกอบด้วย กล้วย-ธ้อย, แกงฉั่ม, แกงหวาน, เมี่ยง, หมาก, เทียน, ดอกไม้, ขนมหวาน, เนื้อย่าง, ปลาย่าง, ผลไม้, ข้าวโพด, ข้าวต้ม, ข้าวตอก และใบพลู ทั้งหมดที่กล่าวมานี้อย่างละ ๑๐ ชิ้น

บริเวณลานประกอบพิธีมีข้อกำหนดว่าห้ามคนเข้านั่งเล่น ห้ามผู้หญิงผ่านลานหินซึ่งจัดทำเป็นอาสนะของพระภิกษุ ดังนั้นเวลาประกอบพิธี ผู้หญิงนั่งข้างหนึ่ง ผู้ชายจะนั่งอีกฟากหนึ่ง

หลังจากนั้นกวนจ้ำจะเป็นผู้จัดศาลทำหิ้ง ๕ หิ้ง ใส่เครื่องไหว้หิ้งละ ๒๕ จอก โดยกวนจ้ำจะเป็นผู้ประกอบพิธีถวายเครื่องสักกระบุงาเจ้าภู่อังล้ง ต่อจากนั้นชาวบ้านจะร่วมกันถวายภัตตาหารเพลแก่พระสงฆ์ เมื่อฉันเสร็จแล้วเทศน์ ๑ กัณฑ์ ก่อนที่กวนจ้ำจะประกอบพิธีต่อเพื่อขอฟ้าขอฝนให้ตกตามฤดูกาล ขอให้พี่น้องได้มีน้ำใช้ในนา ขอเจ้าป่า เจ้าเขา และเหล่าเทวดาทั้งหลายไม่ว่าจะเป็น ภู่อังล้ง ภูผาแดด ภูผาต่าง ผาแดงนางไอ่ มาร่วมเพื่อเป็นสักขีพยาน เพื่อให้ชาวบ้านอยู่เย็นเป็นสุขหมดเคราะห์หมด

โคก ขอให้ทำนาทำไร่ได้ผลอุดมสมบูรณ์ เสร็จแล้วจึงแขวนธงสักระบุชาภูอึ้งล้ง แล้วจุดบั้งไฟเป็นการ
เสี่ยงทายว่าปีนี้ปริมาณน้ำฝนจะดีไหม ถ้าฝนดีจะได้ทำนาทำไร่ขอให้บั้งไฟที่จุดเสี่ยงทายขึ้นดี ถ้าไม่มีฟ้าไม่
มีฝนก็อย่าได้ขึ้น

ทิวเขาหลังนาข้าวคือภูอึ้งล้ง ภูเขาศักดิ์สิทธิ์ของหมู่บ้านนาเวียงและหมู่บ้านใกล้เคียง

พอเสร็จแล้วจากพิธีต่างๆ สุดท้ายก็กว่นจ๋านำทำพิธีคารวะต่อเจ้าภูอึ้งล้ง เพื่อว่าลูกหลานทุกคน
ที่ขึ้นไปร่วมพิธีในครั้งนี้อาจจะไปทำอะไรไม่ถูกไม่ควรขอคารวะขอภัยเจ้าของพื้นที่ สิ่งนี้เราทุกคนคง
ไม่เห็นอย่าลบลู่ ใครที่รับผิดชอบหอบหิ้วสิ่งของขึ้นไปก็ต้องรับผิดชอบเอาลงมา ระหว่างการเดินทางขึ้น
ลงจะมีการตีฆ้องและกลองร้องรำสนุกสนาน เมื่อกลับลงมาเข่งเขาสดน้ำขี้โคลนเล่นกันเป็นที่
สนุกสนาน ก่อนแยกย้ายกลับบ้านเป็นอันเสร็จพิธี

ชาวนาเวียงเชื่อกันว่าหากครอบครัวไหนไม่ไปร่วมไหว้ภู ปีถัดๆ จะต้องนำเครื่องเซ่นไปทำบุญ
เป็นสองเท่า หากปฏิบัติไหว้ภูทุกปีจะทำให้หมู่บ้านอยู่เป็นสุข ไม่เกิดความเดือดร้อน ประสบแต่
ความสุข อีกทั้งยังเป็นการเตรียมตัวว่าปีนี้จะวางแผนในการเพาะปลูกอย่างไร ถ้าฝนฟ้าดีก็ตัดสินใจ
ทำนา แต่หากน้ำท่าขาดแคลนก็ให้ชาวบ้านระมัดระวังในการทำกิน

นอกจากนี้ชาวบ้านยังเชื่อว่าบนภูอึ้งล้งมีลูกแก้วขนาดเท่าลูกมะพร้าวมาสถิต ก่อนที่จะวิ่งไปภู
ผาแดด พร้อมกับระเบิดส่งเสียงดัง แต่เดี๋ยวนี้ลูกแก้วไม่ค่อยเกิดแล้ว ชาวบ้านเองก็ไม่ทราบว่าเป็นเพราะ
อะไร แต่ก็ยังสักการบูชาเหมือนเดิม ลูกแก้วไม่เกิดให้ชาวบ้านนาเวียงเห็นมาแล้ว ๑๐ ปีแล้ว

ปัจจุบันประเพณีไหว้ภู่อังล้งในแง่พิธีกรรมไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมากนัก ของที่ใช้แต่งบูชาภู่อังล้งยังเหมือนเดิม และจุดประสงค์ก็คล้ายๆ กันคือเพื่อให้ปกป้องรักษาคุ้มครอง คนที่อยู่ในหมู่บ้านให้ปลอดภัย แต่สิ่งที่เปลี่ยนแปลงไป คือจำนวนชาวบ้านที่ขึ้นไปบูชาภู่อังล้งลงมาก คือนับจำนวนคนได้ในแต่ละปี ต่างกันอย่างสิ้นเชิงจากสมัยก่อนที่ผู้คนนิยมขึ้นไปบูชาเป็นจำนวนมาก อย่างไรก็ตามทางหมู่บ้านยังคงปฏิบัติสืบสานประเพณีนี้อย่างต่อเนื่องทุกๆ ปี

ส่วนสาเหตุที่ชาวบ้านไม่นิยมขึ้นบูชาภู่อังล้งเพราะว่าสถานที่ประกอบอยู่บนภู ต้องเดินทางไกลขึ้นเขา การเดินทางลำบาก ทำให้เดินขึ้นเขาไม่ไหว สู้คนสมัยก่อนไม่ได้ขึ้นเขาเก่ง มีความอดทนสูง ประกอบกับหลายครอบครัวเปลี่ยนอาชีพจากการเกษตรไปทำอาชีพอื่น เช่น รับจ้าง และรับข้าราชการ เป็นต้น รวมไปถึงการที่ชาวบ้านได้รับการศึกษาที่สูงขึ้น ก็มีผลสำคัญต่อการทัศนคติและโลกทัศน์ต่อความเชื่อดังกล่าว

ประเพณีไหว้ภูผาแดด

งานไหว้ภูผาแดดเป็นประเพณีของหมู่บ้านนาหอที่ธรรมเนียมปฏิบัติเช่นเดียวกับประเพณีไหว้ภู่อังล้งของชาวนาเวียง เพียงแต่จะประกอบพิธีขึ้นหลังจากงานไหว้ภู่อังล้งราวหนึ่งสัปดาห์ ส่วนความเชื่อต่อภูผาแดดก็มีลักษณะเช่นเดียวกับภู่อังล้ง คือชาวบ้านเชื่อว่าเมื่อได้ประกอบพิธีไหว้ภูทุกปีจะทำให้หมู่บ้านอยู่เป็นเป็นสุข ไม่เกิดความเดือดร้อน ประสบแต่ความสุข อีกทั้งยังเป็นการวางแผนในการเพาะปลูกว่าจะตัดสินใจอย่างไรในการทำนา เพราะแต่หากน้ำท่าขาดแคลนก็ให้ชาวบ้านระมัดระวังในการทำนอยิ่งขึ้น

เดือน ๙

บุญข้าวประดับดิน หรือวันห่อข้าวประดับดิน ตรงกับวันแรม ๑๕ ค่ำ เดือน ๙ เครื่องเซ่นประกอบด้วยข้าวสารอาหารแห้งรวมกันแล้วห่อไปถวายพระที่วัด เพื่ออุทิศให้ญาติพี่น้อง พ่อแม่ ปู่ย่าตายาย และเจ้ากรรมนายเวรที่ล่วงลับไปแล้ว พอถึงวันแรม ๑๖ ค่ำ เดือน ๙ ชาวบ้านจะจัดเตรียมอาหารคาวหวานตลอดจนผลไม้พร้อมทั้งหมากพลู ห่อด้วยใบตองใส่ในกระพวงเพื่อนำไปวางไว้ที่ใดที่หนึ่งในบริเวณวัด พร้อมจุดเทียนบอกกล่าวให้ผู้ล่วงลับไปแล้วมารับเอาอาหารหวานคาว ต่อจากนั้นเตรียมสิ่งของต่างๆ ไปใส่บาตรและถวายทานแด่พระสงฆ์ พื้เทศน์และกรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลไปให้ผู้ล่วงลับไปแล้วเป็นอันเสร็จพิธี

เดือน ๑๐

บุญข้าวสาก ตรงกับวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐ ชาวบ้านจะสานกรวยด้วยไม้ดอกเป็นชะลอมเอาขนม ผลไม้ ข้าว ใส่ในชะลอมเอาไปวัด ถวายพระโดยเจ้าของกรวยข้าวสากจะเขียนชื่อผู้ล่วงลับไปแล้วติดไว้ที่กรวยข้าวสาก เพื่อเป็นการอุทิศส่วนกุศลไปให้ผู้ล่วงลับไป เป็นอันเสร็จพิธีทำบุญข้าวสาก

บุญข้าวสากเป็นประเพณีของคนสมัยก่อนที่มีการทำต่อเนื่องมาเรื่อยๆ จนมาถึงสมัยปัจจุบันคนในหมู่บ้านยังทำและจะสืบทอดไปสู่รุ่นต่อไป และจะไม่มีวันหมดไปจากหมู่บ้าน ความเป็นมาของ

ข้าวสาก ข้าวสากหมายถึงสิ่งของที่กินได้ใส่ลงไปนกรวย กรวยคือชะลอมที่สานด้วยไม้ไผ่ การทำบุญข้าวสากนี้เป็นการทำบุญเพื่ออุทิศส่วนบุญส่วนกุศลไปให้ผู้ล่วงลับไปแล้ว ได้รับส่วนบุญกุศลที่ญาติมิตรแต่ละคนทำไปให้ในทุกๆ ปี

การทำบุญข้าวสากในสมัยก่อนนี้จะทำแบบตามมีตามเกิด คือใช้สิ่งของที่กินได้และหาง่ายในหมู่บ้าน ส่วนในสมัยปัจจุบันนี้ ชาวบ้านจะนำสิ่งของที่กินได้ทั้งอาหารสดและอาหารแห้งใส่ลงไปนกรวยข้าวสาก เมื่อเตรียมเสร็จแล้วก็จะนำเอาไปถวายให้กับพระสงฆ์ที่วัดในตอนเช้า เพื่อจะได้ทำพิธีสวดส่งไปให้ผู้ล่วงลับไปแล้ว ได้รับเอาสิ่งของต่างๆ ที่ญาติได้อุทิศไปให้เป็นอันเสร็จพิธี

นอกจากนี้เดือน ๑๐ ขึ้น ๑๕ ค่ำ แม่น้ำหม่นนองจะมีการแข่งเรือกัน ตั้งแต่บ้านห้วยปลาผา บ้านนาดี บ้านเก่า นาหอ บุ่งกุ่ม นาเวียง และตำบลชัย มาแข่งเรือกันที่ท่าโง้งและแข่งที่วัดโพธิ์ศรีนาเวียง บุ่งกุ่ม และนาหอตามลำดับ

ขณะเดียวกันช่วงกลางเดือนเข้าพรรษาหรือวันออกพรรษาจะมีการแข่งกลองกิ่ง (เรียกว่าเส็งกอง) มีวัดโพธิ์ชัย วัดนาเวียง วัดนาคามแท่ง และวัดนาหอ ผลัดกันแข่งไปวัดนั้น ส่วนพระเณรพากันไปเก็บหมากแตก หมากเขียบนภูเขา นำมาดอกเอาน้ำมันมาไว้จุดไฟกันในวันออกพรรษา จุดเรือไฟ และตามบริเวณกำแพงสวางไสว สมัยนี้ประเพณีดังกล่าวได้หายไปหลายสิบปีแล้ว

เดือน ๑๑

บุญออกพรรษา มีขึ้นในช่วงเดือน ๑๑ ของทุกปี หลังจากพระสงฆ์จำพรรษาครบ ๓ เดือน ชาวบ้านในสมัยก่อนจะมารวมตัวกันที่วัด ทั้งในตอนเช้าและตอนเย็น คือช่วงเช้าจะมีการแห่ต้นผึ้ง ต้นผ้าป่ารอบวัด ๓ รอบ เพื่ออุทิศไปให้ผู้ล่วงลับไปแล้วได้รับส่วนกุศลที่ญาติทำไปให้ในวันออกพรรษา

ส่วนตอนเย็นจะทำเหมือนตอนเช้า คือจะมีการแห่ต้นผึ้งและต้นผ้าป่ารอบวัด ๓ รอบ หลังแห่เสร็จแล้วจะนำไปถวายให้กับพระสงฆ์ เพื่อให้พระสงฆ์ทำพิธีอุทิศส่วนกุศลไปให้กับผู้ล่วงลับไปแล้วมารับส่วนบุญไป ส่วนตอนกลางคืนจะมีการล่องเรือไฟโดยใช้ลากล้วยมาทำเป็นแพ และประดับด้วยแสงเทียนล่องไปตามแม่น้ำ และพิธีเสร็จก็ประมาณ ๓ ทุ่ม

ปัจจุบันบุญวันออกพรรษาจะมีชาวบ้านในหมู่บ้านและหมู่บ้านใกล้เคียงมาร่วมทำบุญกันมากกว่าแต่ก่อน การทำบุญในตอนเช้าและตอนเย็นยังคงเหมือนเดิม แต่ที่เปลี่ยนแปลงไปบ้างคือมีการละเล่นของคนสมัยใหม่ที่สนุกสนาน คือมีคนหนุ่มสาว เด็กๆ ในหมู่บ้านจะมีการจุดพลุ ประทัด ดอกไม้ไฟ เพื่อสร้างสีสันให้กับงานวันออกพรรษาอย่างสนุกสนาน จนถึงเวลา ๒๓.๐๐ น. จะหยุดการละเล่นทุกอย่าง เป็นเสร็จพิธีงานวันออกพรรษา

นอกจากนี้ก่อนวันออกพรรษา ๒ วัน ยังมีการทำปราสาทผึ้ง ไหลเรือไฟ ที่แม่น้ำหม่น เพื่อบูชาพระแม่คงคา ทางหมู่บ้านจะจัดเตรียมหาไม้ไผ่มาไว้ทำเป็นต้นประสาธผึ้งและเรือไฟ อุปกรณ์ในการทำต้นผึ้งจะใช้ไม้ไผ่สานเป็นโครงขึ้นเป็นรูปต้นประสาธผึ้งจำนวน ๑ ต้น เมื่อสานเสร็จจะนำกาบกล้วยไปโอบรอบต้นปราสาทผึ้งก่อนที่จะสลักเป็นลวดลายต่างๆ เมื่อทำเสร็จแล้วชาวบ้านก็จะนำเทียนหล่อก่อน

เล็กๆ มาติดตามต้นประสาธน์เพื่อให้สวยงาม พอดตกเย็นชาวบ้านจะนำต้นประสาธน์ไปแห่รอบวัด ๓ รอบ ก่อนนำไปถวายพระภิกษุสงฆ์ เป็นอันเสร็จพิธี

ส่วนตอนกลางคืนจะมีการส่องเรือไฟ วัสดุสำคัญในการทำเรือไฟคือต้นกล้วยนำมาทำเป็นเรือแพก่อนที่จะนำไปใส่มาสานเป็นรูปจระเข้ เรือ และม้า แล้วใช้กาบกล้วยมาโอบรอบจระเข้เรือและม้าก่อน ตกแต่งประดับเทียนให้สวยงาม ในตอนกลางคืนก็จะมีการนำเรือไฟออกมาส่องไปตามลำน้ำ เป็นอันเสร็จพิธีวันออกพรรษา

เดือน ๑๒

ประเพณีลอยกระทง ลอยกระทงไม่ใช่เป็นประเพณีดั้งเดิมของวัฒนธรรมลุ่มน้ำหมัน แต่เป็นประเพณีใหม่ซึ่งเริ่มขึ้นก่อนปี พ.ศ. ๒๕๐๐ ไม่นานนัก โดยหลายหน่วยงานร่วมกันจัด เช่น อำเภอ ตำรวจ ตำราวจตระเวนชายแดน โรงเรียน และตัวแทนบ้านคุ้มต่างๆ ทำแบบการลอยกระทงสุโขทัยของภาคเหนือ ให้ชาวบ้านทำคนละกระทงใบเล็กๆ มารวมกัน แล้วประธนะในพิธีจะกล่าวบูชาพระแม่คงคา ไบ่ลอยกันที่หนองน้ำใกล้ตลาดใหม่ เป็นการลอยกระทงเหมือนกับทางภาคกลาง

หลังจากนั้นไม่ถึงสิบปี รูปแบบของการจัดงานได้พัฒนาขึ้น มีการจัดประกวดนางนพมาศ สร้างกระทงใหญ่ๆ ลอยอยู่ไปในน้ำเพื่อให้นางนพมาศลงไป ระหว่างสร้างไฟฟ้าเกิดดูดคนงานตาย เพราะต่อสายไฟลงไปในน้ำ แต่ทุกวันนี้ก็ยังจัดอยู่ เพียงแต่ย้ายมาสร้างกระทงบนบก

นอกจากนี้ยังมีการประกวดประชันกันนางนพมาศ ประกวดกระทงน้อยกระทงใหญ่ เป็นเหตุทำให้คนทะเลาะกัน เพราะเมื่อมีการแข่งขันประกอบกับการกินเหล้าเมายาก็มีการโง่กันขึ้นมา

เดือนอ้าย

บุญเข้าปริวาสกรรม เดือนอ้ายนิมนต์พระสงฆ์เข้าปริวาสกรรม เป็นพิธีกรรมเพื่อให้พระภิกษุผู้กระทำความผิดได้สารภาพต่อหน้าคณะสงฆ์ (ไม่ใช่การล้างบาป) แต่เป็นการฝึกสำนึกความผิดชอบภรรองของตัวเอง

เดือนยี่

บุญข้าวแจก บุญข้าวแจกคือการทำบุญทานไปให้ญาติที่ล่วงลับไปแล้ว มักทำตอนเดือนยี่ ถ้าบ้านไหนมีบุญข้าวแจก ก่อนถึงวันแฉ่งหนึ่งวัน กลุ่มผู้ชายในหมู่บ้านจะช่วยกันปลุกผามเพื่อให้ญาติพี่น้องและชาวบ้านมานั่งแต่งเครื่องทาน ผามสร้างจากไม้ไผ่ที่มีลำต้นไม่ใหญ่ก็นำมาทำเป็นเสา มุงหลังคาด้วยก้านมะพร้าว พันปูด้วยกะลา

ในวันนี้ญาติพี่น้องและชาวบ้านยังจะไปช่วยกันเตรียมข้าวของที่จะทำบุญให้ผู้ล่วงลับ เช่น เสื้อผ้าห่ม หมอน รองเท้า ถ้วยจาน และตะเกียง โดยจะนำมาห่อเข้ารวมกันใส่กรวยใบใหญ่เรียกว่า "กรวยบัง" และยังช่วยทำอาหารในวันงาน โดยมักนิยมทำขนมจีน อาหารหวานก็ลอดช่อง มีการฆ่าหมูมาตัวเพื่อนำมาทำกับข้าวไว้เลี้ยงพระ ญาติพี่น้อง และชาวบ้านที่มาร่วมงาน บ้านไหนมีฐานะดีจะจ้างหมอลำมาแสดงทั้งคืน แต่บางบ้านก็มีเฉพาะเครื่องไฟติดให้สว่างไสว

เมื่อถึงวันแต่งจะประกอบพิธีที่ผามในช่วงสายๆ ชาวบ้านที่มาร่วมงานจะนำชิง ก้าว ข้าวสาร เงิน ดอกไม้ ธูปและเทียนมาร่วมงาน ส่วนเจ้าภาพจะนิมนต์พระภิกษุสงฆ์และสามเณรมาเทศน์ถวายอาหารเพล หลังจากฉันเสร็จจะฟังพระเทศน์ก่อนประกอบพิธีถวายบังกรวยแด่ญาติผู้ล่วงลับพร้อมถวายข้าวของในบังกรวยให้พระ เติมการทำบุญข้าวเจกนั้เป็นงานบุญที่ยิ่งใหญ่ เพราะทำให้ญาติพี่น้องไม่ว่าอยู่ไกลก็จะได้มีโอกาสพบปะกันอีกครั้ง

เดือน ๓

บุญข้าวจี ชาวบ้านจะทำในช่วงหมดภาระหน้าที่จากการทำนาก็จะมาร่วมกันทำบุญ ทำข้าวจีถวายพระสงฆ์ คือจะนำไม้เสียบข้าวเหนียวปิ้งไฟจนใกล้สุกแล้วทอดด้วยไข ปิ้งต่อไปจนเหลือง งานบุญนี้ทางวัดประจำหมู่บ้านจะกำหนดวันแล้วประกาศให้ชาวบ้านได้รับทราบ เมื่อถึงวันงานชาวบ้านก็จะนำข้าวจีไปถวายพระสงฆ์ที่วัด ชาวบ้านเชื่อว่าการทำบุญข้าวจีจะได้านิสงค์มาก แม้ปัจจุบันชาวบ้านหลายคนจะเปลี่ยนอาชีพจากการทำนาก็ยังคงความเชื่อนี้

ประเพณีและพิธีกรรมในวัฏจักรชีวิต

พิธีกรรมในวัฏจักรชีวิตก็คือ การประกอบพิธีกรรมที่สัมพันธ์กับวิถีการดำเนินชีวิตของนับตั้งแต่เกิด^{๓๓} แก่ เจ็บ และตาย ดังสรุปได้ดังนี้

การบวช

เมื่อลูกหลานมีอายุครบ ๒๐ ปีบริบูรณ์จะนิยมบวชพระ ถ้าอายุต่ำกว่าก็บวชเณร แต่การบวชเณรนี้ไม่มีพิธีมากมาย แต่การบวชพระมีพิธีมาก โดยชาวบ้านถือว่าชายใดก่อนจะแต่งงานต้องบวชให้พ่อแม่ก่อนเพื่อล้างบาปล้างกรรม

เครื่องใช้ในการบวช มีเบ็ง (เตียงนอน) ร่มรองเท้า ผ้าไตร บาตร คันตาลปัด ดันหมากเบ็ง ๒ ดัน ทำด้วยหมากแทะสลัก มะพร้าว ๒ ลูกหรีบนํ้าห้วนาค (เอาเมล็ดข้าวเปลือกเย็บเทียบ) แล้วสู่วัฏฏนาคเสร็จพิธีแล้วก็แห่ขบวนไป บวชพระที่มีโบสถ์ นิมนต์พระภิกษุสงฆ์ ๖ รูป พระหัวสูตร ๒ รูป

การแต่งงาน

สมัยก่อนก่อนที่คนหนุ่มสาวที่จะแต่งงานกันเป็นฝั่งเป็นฝาจะมีครอบครัวนั้น พ่อเป็นหนุ่มเสียงแตก ชาวบ้านเขาจะเรียกกันว่า สอนบ่าวขึ้นสอนสาวขึ้นแล้ว คนสมัยก่อนไม่ค่อยได้ออกไปไหนอยู่แต่บ้าน พ่อโตขึ้นหน่อยก็พ่อแม่สอนให้ไปทำไร่นา ทำสวน เลี้ยงพ่อแม่พี่น้องอยู่บ้าน คนสมัยโบราณเขายึดถือคำพูดเป็นสิ่งสำคัญมาก ก่อนที่บุคคลใดคนหนึ่งจะมีครอบครัวหรือแต่งงาน ถ้าคนไหนไม่ว่าหญิงหรือชาย ขยันทำมาหากิน ทำไร่นาทำสวน เก่ง จะมีผู้หลักผู้ใหญ่หมายตาไว้เป็นเขยเป็นสะใภ้ของตนเอง

^{๓๓} โปรดดูในบทสุภาพและสาธารณสุขของคนลุ่มน้ำหมัน

ส่วนใหญ่นุ่มสาวเขาไม่ได้เกี่ยวพาราศีกันเอง จะมีพ่อสื่อเข้ามาคุยก่อนว่าคนนั้นคนนี้เขาสนใจ จะพามาหาหรือมาคุยด้วยได้ไหม หรือต่างคนต่างไม่กล้ามาคุยกันก็จะฝากคำพูดไปกับพ่อสื่อให้ไปพูดแทน คำตอบคำถามฝ่ายหญิงฝ่ายชายพ่อสื่อรู้หมดชนิดพบกันที่ไหนงานอะไรพ่อสื่อเป็นคนนำไปพบกัน แต่ก่อนที่พ่อแม่ฝ่ายหญิงเขาให้ จะให้ลูกสาวเขาออกมาพบหรือมาเที่ยวดูหนังหรืองานต่างๆ ด้วย กับผู้ชายคนนั้นต้องเป็นคนที่พ่อแม่ฝ่ายหญิงหมายมั่นถูกใจ พุดง่ายๆ ว่าเป็นคนขยัน เป็นคนที่จะดูแลเลี้ยงลูกของเขาได้ การแสดงออกของฝ่ายชายว่าให้ฝ่ายหญิงรู้ว่ารักชอบจริงๆ พอได้พูดคุยกันบ้างแล้วก็ขอเสนอตัวไปทำงานช่วยที่บ้าน เช่น ถูดย่านาก็ต้องตื่นเช้าไปห่านาแต่เช้ามีด ถูดยาไรก็ต้องไปแต่เช้ามีดทุกวัน ไปทำงานทำหน้าที่หลายอย่างเพื่อให้พ่อแม่พี่น้องและฝ่ายหญิงเขาได้รับรู้ว่าฝ่ายชายเขาต้องการมาเป็นเขยบ้านนี้จริง เป็นการป้องกันหนุ่มคนอื่น ๆ เข้ามาจีบแข่งด้วย ฝ่ายหญิงได้รู้ได้เห็นการกระทำหรือการปฏิบัติต่อตนเป็นที่น่าพอใจแล้ว คิดว่าจะเป็นที่พึ่งให้กับตนเองและครอบครัวได้ก็ต้องออกปากไปบอกพ่อแม่ให้มาสู่ขอตามประเพณี

การแต่งงานเป็นสามีภรรยาตามประเพณีสมัยก่อน การปฏิบัติหน้าของฝ่ายชายและฝ่ายหญิงถือเป็นสิ่งสำคัญมาก เพราะธรรมดาคนเราเมื่อแต่งงานกันแล้ว จะต้องอยู่ด้วยกันเป็นเวลานาน การที่สามีภรรยาจะอยู่ร่วมกันด้วยความปกติสุข ทั้งสองฝ่ายจะต้องรู้จักปฏิบัติให้ถูกใจกันตามประเพณี มีความอดทนอดกลั้นสูง โบราณมักถือกันว่าสามีเป็นหัวหน้าครอบครัวหรือเปรียบว่าสามีเป็นช้างเท้าหน้า ภรรยาเป็นช้างเท้าหลัง พ่อแม่ผู้เฒ่าผู้แก่ก็สอนให้ผู้เป็นภรรยาปฏิบัติตนต่อสามีโดยให้เกียรติสามีมากกว่าตน และผู้เฒ่าผู้แก่ก็สอนให้สามีภรรยาปฏิบัติต่อกัน ให้ยกย่องนับถือว่าเป็นภรรยา ให้เกียรติซึ่งกันและกัน อย่าดูหมิ่นกัน อย่าประพฤตินอกใจครอบครัวตนเอง ให้ขยัน อย่าเกียจคร้าน รู้จักเก็บในสิ่งที่สามีหามาให้ เป็นแม่บ้านที่ดี ให้รู้จักรักเคารพญาติพี่น้องทั้งสองฝ่าย

การแต่งงานอาจเป็นการแต่งงานกับคนข้ามหมู่บ้านก็มี แต่สมัยก่อนไม่ค่อยไปแต่งงานไกลบ้านนัก มักแต่งงานอยู่กับคนในหมู่บ้านใกล้เคียง หรือหมู่บ้านเดียวกันเพราะจะได้อยู่ใกล้พ่อแม่พี่น้อง มีอะไรก็ได้พึ่งพาอาศัยกัน

ก่อนแต่งงานฝ่ายเจ้าบ่าวจะมาอยู่บ้านเจ้าสาวบางคู่จะหนีตามกันไปก่อน เพราะทางผู้ใหญ่ไม่รักไม่ชอบด้วยก็เลยมีอุปสรรคเรื่องความรัก ค่อยกลับมาแต่งงานกันทีหลังถือว่าทำผิดที่บ้าน ต้องกลับมาขอขมาลาโทษจากพ่อแม่ เมื่อก่อนแต่งงานกันแล้วทะเลาะเบาะแว้งสมรสเขาจะไม่ยึดถือเป็นสิ่งสำคัญ คนส่วนมากจะไม่จดทะเบียนสมรส ถ้าจะเลิกกันมีเรื่องระหองระแหงในครอบครัว โกรธกันไม่พอใจกันก็หนีไปหอบหอบผ่อนหนีกลับบ้าน ก็ไม่มีแฟนใหม่ได้เลย ผู้ชายจึงไปมีครอบครัวใหม่ มีลูกใหม่ไปเรื่อยๆ

ปัจจุบันรูปแบบการแต่งงานไม่ว่ามีฐานะหรือไม่มีฐานะ มักจัดงานแต่งงานเลิศจน ไม่มีเงิน ก็ต้องไปกู้หนี้ยืมสินเอามาแต่งงาน เพื่อหน้าตาตนเองหมดเท่าไรไม่ว่ามีลูก ๒ คน ๓ คน ใช้หนี้ยังไม่หมด

จึงเห็นได้ว่าตามปกติหนุ่มสาวมีโอกาสดูจากเกี่ยวพาราศีได้ตามปกติ ญาติผู้ใหญ่ไม่ได้หวงห้ามแต่ประการใด แต่การกระทำดังกล่าวต้องอยู่ในขอบเขต ไม่เช่นนั้นอาจเป็นการ “ผิดผี” ครั้นเมื่อหนุ่มสาว

ตกลงปลงใจจะแต่งงานกัน ฝ่ายชายจะส่งเจ้าแก้วไปสู่ขอฝ่ายหญิง เมื่อตกลงกันได้แล้วจะตกลงวันแต่งงานหรือ "กินดอง" ไม่มีการหมั้นหมาย แต่มีข้อห้ามว่าห้ามจัดกินดองในเดือนสี่ เดือนยี่ เดือน ๓ เดือน ๕ จะจัดเฉพาะเดือน ๒ เดือน ๔ เดือน ๖ เดือน ๖ และเดือน ๑๒ (เป็นเดือนคู่) จะเป็นข้างแรมหรือข้างขึ้นก็ได้ แต่จะต้องเป็นวันข้างขึ้นจะดีมาก ถือเป็นวันสิริมงคล เพราะข้างแรมคล้ายกับตะวันตก เกิดความเชื่อที่ไม่ดี

ก่อนวันแต่งงานถือเป็นวันสุกดิบหรือวันเตรียมงาน พอถึงวันแต่งงานจะมีขบวนแห่บ่าวเขยออกจากบ้านเจ้าภาพฝ่ายชาย โดยจัดขันหมากเป็นขบวนในตอนเช้า มีการให้ร้องเป็นทีสนุกสนาน เมื่อถึงบ้านเจ้าสาวจะมีการกันประตูเงินประตูทอง ฝ่ายชายต้องเสียค่าผ่านประตู กระทั่งเจ้าบ่าวขึ้นบันไดบ้านจะมีเด็กหญิงสาวบริสุทธิ์ ช่วยล้างเท้าให้เจ้าบ่าว ตอนนี้เจ้าบ่าวต้องเสียค่าตอบแทนให้เด็กล้างเท้า (ใช้น้ำประพรม) จึงเข้าพิธีแต่งงานเรียกว่า การปลงเงินสินสอดตามที่ตกลงไว้ การปลงสินสอดให้เพิ่มต่อเป็น ๙ บาท โดยให้ญาติผู้ใหญ่ฝ่ายชายเป็นผู้ปลงมีคำว่า ดังนี้

ปลงบาท ๑ ให้ได้วัวแม่ลาย

ปลงบาท ๒ ให้ได้ควายเขาช้าง

ปลงบาท ๓ ให้ได้หม้อ ๙ ก่ำ

ปลงบาท ๔ ให้ได้คำ ๙ หมื่น

ปลงบาท ๕ ให้ได้ข้าวหมื่นเล้าและแสนเย็บ (เย็บหมายถึงกระบุง กระทอ)

ปลงบาท ๖ ให้ได้เมียเทียมช้าง

ปลงบาท ๗ ให้ได้ช้างกับน้ำ

ปลงบาท ๘ คนฉลาดเอาเงินมาให้คนโง่เอาเงินมาเป็น

ปลงบาท ๙ ขี้ขี้ (คนไม่ดี) ขอให้เกิดเป็นดี เศรษฐีให้เอาเงินมาให้ทั่วเทพให้ทั่วแก้วแก้วคุณ

ในพิธีเจ้าบ่าวและเจ้าสาวรวมทั้งญาติทั้งสองจะนั่งล้อมวง โดยมีหมอขวัญทำหน้าที่เป็นพรหมณ์กล่าวคำอวยพร เสร็จแล้วใช้เส้นฝ้ายผูกข้อมือของคู่บ่าวสาว ส่วนผู้ใหญ่ที่เข้ามาในงานทุกคนก็จะร่วมผูกข้อมืออวยพรให้บ่าวสาวเช่นกัน

เสร็จแล้วญาติฝ่ายหญิงจะจูงมือเจ้าบ่าวไปยังห้องที่เตรียมไว้ให้คู่บ่าวสาว เป็นการบอกกล่าวว่าเป็นบัดนี้ เจ้าบ่าวต้องมาอยู่กินกับเจ้าสาว ส่วนใหญ่ผู้ชายที่เป็นผู้หึงจะจูงมือเจ้าสาวไปอีกห้องหนึ่งเพื่อทำการรับขวัญ เป็นอันเสร็จพิธีแต่งงาน เป็นที่น่าสังเกตว่าจะไม่มีพิธีรดน้ำสังข์คู่บ่าวสาวเหมือนภาคกลาง แต่ปัจจุบันชาวบ้านเริ่มให้ความสำคัญกับพิธีรดน้ำมากขึ้น

หลังจากนั้นเป็นงานเลี้ยงแขกผู้มาร่วมงาน จะจัดใหญ่โตมาน้อยเพียงใดแล้วแต่ฐานะ ส่วนมากก็ใช้บ้านเจ้าสาวเป็นที่จัดเลี้ยง ซึ่งต่างไปจากปัจจุบัน (ย้อนหลังไปราว ๑๐ กว่าปี) ที่เจ้าภาพนิยมแจกการ์ดเชิญให้มาร่วมกินโต๊ะจีนเป็นงานฉลองมงคลสมรส โดยจะเช่าสถานที่ราชการในอำเภอตำบลย้ายเป็นที่จัดงานเลี้ยง

การเจ็บป่วย^{๒๐}

การรักษาพยาบาลมีหมอชาวบ้านรักษา เมื่อป่วยไข้ก็เอายาสมุนไพร (ฮากไม้) มาฝนให้กิน แขนหัก ขาหัก มีหมอเป่าเสกใส่น้ำมันยาทา เพื่อให้กระดูกจอตกัน (ติดกัน) ถ้าฟกช้ำดำเขียวให้เอาใบหนาดและใบเป๋ามาอังไฟประคบให้กันหรืออย่างบนเตาไฟ

การที่หมอเป่าจอตกระดูกได้นั้น ชาวบ้านจะต้องเตรียมร่างกายเพื่อให้หมอเป่าประกอบพิธีตั้งคาย การตั้งคายเมื่อเครื่องเช่นจำพวก เหล้า ไข่ ชัน ๕ หรือ ชัน ๘ เงินใส่คาย ๑ เฟื้อง (สิบสองสตางค์) เมื่อนายแล้วให้ยกเลิกคาย ในสมัยก่อนถ้าจะไปโรงพยาบาลไปหาหมอกระดูกก็คงไปไม่ได้ เพราะไม่มีรถ จะต้องเดินเท้า กว่าจะไปถึงโรงพยาบาลในเมืองเลย ต้องใช้เวลาอย่างน้อย ๒ วัน ๒ คืน ฉะนั้นการรักษาจึงรักษากันตามมีตามเกิด

การตาย

ชาวบ้านจะมองเรื่องการตายเป็นเรื่องธรรมดา (ธรรมชาติของสิ่งมีชีวิต) แต่ทุกคนก็ไม่อยากตาย ถ้าเว้นได้ก็อยากเว้น ถ้าหนีได้ก็อยากหนี ทั้งๆ ที่รู้ว่าจะอย่างไร หนีอย่างไร ก็ไม่พ้นความตาย แต่ก็จำเป็นต้องพยายามดูแลให้ตนเองมีอายุยืนยาวที่สุด

ถามว่ากลัวตายหรือไม่ เกือบทุกคนจะตอบว่า "กลัว" ใครๆ ก็ไม่อยากตาย ไม่ว่าตายในลักษณะใด คนโบราณมีความเข้าใจว่า คนตายกลายเป็นผี ดวงวิญญาณจะล่องลอยไปทุกหนทุกแห่ง เทียวหลอกลอนคนที่ยังไม่ตาย โดยเฉพาะคนแก่เมื่อตายไปแล้ว เป็น "ผีเชื้อ" วณเวียนอยู่กับลูกหลาน ถ้ามีคนตายในหมู่บ้านชาวบ้านจะกลัวมาก ตอนกลางคืนจะไม่ยอมออกนอกบ้าน

การตายดีคือตายเพราะเจ็บป่วยหรือตายเมื่อแก่ชราแล้ว ส่วนการตายไม่ดีคือการถูกบังคับให้ตาย เช่น ถูกฆ่าตาย ตายจากการเกิดอุบัติเหตุ ตายเพราะถูกสัตว์มีพิษขบกัด ถูกฟ้าผ่า เป็นต้น

ชาวบ้านมองเรื่องของความตายว่า ถ้าตายตั้งแต่ยังเล็ก พ่อแม่ญาติพี่น้องจะเศร้าโศกเสียใจ แต่ก็ยังมีความหวังว่า เด็กเพิ่งเกิดได้ไม่นาน คงจะกลับมาเกิดใหม่อีกครั้ง ดังนั้นหากเด็กอายุ ๑-๒ ขวบ เกิดตาย พ่อแม่มักจะเอาสีป้ายหน้าผาก แก้ม คอ คาง หรือท้อง ปั้นเครื่องหมายไว้ เพื่อว่าเด็กกลับมาเกิดใหม่กับญาติพี่น้องคนใดก็ตาม ถ้าปรากฏว่ามีสีป้ายติดมาด้วยก็เข้าใจว่าเป็นลูกของตนที่มากเกิดใหม่ จะดีใจและมันแหวะเวียนไปเยี่ยมถามข่าวอยู่เสมอ ความเชื่อเหล่านี้จะค่อยๆ เลือนหายไปตามสภาพสังคมในปัจจุบัน

แต่หากเป็นกรณีคนหนุ่มสาวตายนับเป็นการสูญเสียครั้งยิ่งใหญ่ รู้สึกโศกเศร้าเสียใจอย่างยิ่ง เป็นเวลานานกว่าจะลืมได้ ส่วนพ่อหรือแม่ตายทิ้งลูกเล็กๆ ไว้ นับเป็นที่น่าเวทนา ส่วนมากจะคิดถึงอนาคตของเด็กว่าจะทุกข์ได้ยากลำบากเพียงใด ขณะที่คนเฒ่าคนแก่ตายถือเป็นเรื่องธรรมดา แต่ลูกหลานก็ยังห่วงหาอาลัยอยู่

^{๒๐} ศึกษารายละเอียดการเจ็บป่วยและความเชื่อของคนท้องถิ่นในบทสุภาพและการสาธารณสุข

เป็นที่สังเกตว่าการตวยของพ่อหรือแม่ขณะที่ลูกยังเล็กทำมาหาเลี้ยงตัวเองไม่ได้ ฝ่ายที่ยังอยู่ต้องรับภาระในการเลี้ยงดูลูกให้เติบโต ให้ได้รับการศึกษาจนกระทั่งช่วยเหลือตนเองได้ แต่คนสมัยก่อนได้ให้ข้อสังเกตไว้ดังนี้

พ่อตายแม้อยู่ก็เหมือนหนึ่งว่าอยู่ทั้งพ่อและแม่ เพราะแม่สามารถเลี้ยงดูลูกได้ดี ทำหน้าที่ได้ทั้งพ่อและแม่ แม่จะไม่ยอมแต่งงานใหม่จนกว่าลูกจะเติบโต

หากแม่ตายพ่อยังอยู่ ท่านก็เปรียบว่าเหมือนตายทั้งพ่อและแม่ เพราะพ่อมักจะไปมีภรรยาใหม่ ทั้งลูกไว้ให้ป้าตายายเลี้ยงดู เป็นธรรมชาติของคน ภรรยาใหม่จะไม่รักลูกติดสามี ซึ่งมีจำนวนมากด้วย ภรรยาใหม่ที่รักลูกติดสามีก็พอมิให้พบเห็นได้บ้าง แต่ฝ่ายสามีจำนวนไม่น้อยที่รักลูกติดภรรยาเหมือนลูกของตนเอง ถ้าทั้งสองฝ่ายต่างมีลูกติดเหมือนกัน และฝ่ายภรรยามีคุณธรรม การอยู่ร่วมกันในครอบครัวก็จะมีความสุข อีกนัยหนึ่งพระท่านให้ข้อคิดเป็นคำเปรียบเทียบไว้ว่า “ขาดพ่อเหมือนถ่อหัก ขาดแม่เหมือนแพแตก”

ขาดพ่อเหมือนถ่อหักหมายความว่าลูกที่ขาดพ่อซึ่งเป็นผู้เฝ้าครอบครัว ยังมีแม่ที่จะคอยประคับประคองหาไม้หาพายมาค้อยๆ ถ่อแพพายพาลูกเข้าหาฝั่งได้ ส่วนการขาดแม่เหมือนแพแตกหมายความว่าลูกที่ขาดแม่ดูแลเหลือแต่พ่อ พ่ออาจจะไปมีครอบครัวใหม่ ทั้งลูกให้ตกตะลึงลำบาก ลูกต้องตะเกียกตะกายช่วยเหลือตัวเองเพื่อความอยู่รอด

ดังนั้นคนเราจะยากดีมีจน เป็นใหญ่เป็นโตขนาดไหนสุดท้ายของชีวิตก็ต้องตาย หากว่าการตายของใครคนใดคนหนึ่ง ในหมู่บ้านกลับเกิดพิธีกรรมมากมาย กล่าวคือนับจากชาวบ้านหรือญาติจะช่วยกันหาไม้มาทำโลงศพ บางศพก็ใช้ “กะลา” ที่สานด้วยไม้ดอกที่ชาวนาเอารองตีข้าวมาห่อ และไม่มียาฉีดยันเน่าเหมือนสมัยนี้ เอาศพไว้เพียง ๑-๒ คืนเท่านั้นก็นำไปฝังที่ป่าช้าตอนกลางคืนถึงกันศพบ (เรียกว่าจันเฮือนดี) มีการเล่นหมากเลื้อกินวัวและหมากข้าวจ้าว

วิธีเล่นหมากข้าวจ้าวมีฝ่ายชายฝ่ายหญิงไม่จำกัดจำนวน เอาข้าวมาก่อนหนึ่ง ถ้าฝ่ายหญิงเล่นก็เอาข้าวจ้าวลงที่ฝ่ามือฝ่ายหญิง จ้าไปจ้าวมาเอาข้าวไว้ฝ่ามือคนใดคนหนึ่งโดยมิให้ฝ่ายชายรู้แล้วให้ฝ่ายชายทายว่าข้าวอยู่กับมือใคร ถ้าฝ่ายชายทายไม่ถูก ฝ่ายหญิงจะตีฝ่ามือฝ่ายชายแล้วฝ่ายหญิงเล่นต่อ หากฝ่ายชายทายถูก ฝ่ายชายจะตีฝ่ามือฝ่ายหญิง เปลี่ยนให้ฝ่ายชายเล่นต่อไป ส่วนมากมักมีแต่ผู้บ่าวผู้สาวเล่นกัน

ส่วนขั้นตอนของพิธีกรรมศพประกอบด้วย การอาบน้ำศพ (ในอดีตไม่มีการอาบน้ำศพ) ถ้าตายโหงไม่อาบให้เพราะถือว่าตายไม่บริสุทธิ์ จะมัดเอาไปฝังเท่านั้น ส่วนตายธรรมดาจะเอาน้ำอบน้ำหอมอาบให้ หมายความว่าเอาน้ำพระพุทธรณ์นี้อาบให้ศพ เพื่อให้หมดจดจากบาปกรรมทั้งหลายที่เขากระทำแล้ว

หลังจากนั้นจะมีการแต่งตัวให้ศพ ทาแป้ง ทาน้ำหอมให้ เวลาเอาแป้งทาเอาน้ำหอมทา ให้ภาวนาในใจว่า “สึละคันธะ อิมัสสะ มะตะสะสิริสสะ วิเลปะนัง กะโรมะ” แปลว่า เราทั้งหลายขอให้ร่าง

ผู้ตายนี้ด้วยของหอม แล้วจึงทาแป้งแล้วแต่งตัว คือ ใส่เสื้อผ้าให้ศพ ตามประเพณีโบราณให้ทำกลับกัน นุ่งกางเกงให้ใส่กระดุมด้านหลัง ใส่เสื้อก็ให้ติดกระดุมด้านหลัง หรือทำกลับกันกับคนเป็นนั่นเอง ส่วนเวลานุ่งผ้าใส่เสื้อให้ปริกรรมว่า "ปะริสุทธะสีเลนะ อิมัสสะ มะตะสะระรัลสะ อังวัง การี กะโลมะ" แปลว่า เราทั้งหลายแต่งกายให้ผู้ตายนี้ด้วยเครื่องประดับคือสีลอันบริสุทธิ์

ต่อมาเป็นการหวิมศพมีด้วยกันหลายวิธีกล่าวคือ วิธีแรกเป็นการหวิมาข้างหน้าให้กล่าวคำทำ "อนิจจา ะตะ สังขารา อุปปาพะวะยะธัมมิโน" แปลว่า ร่างกายไม่เที่ยงหนอ เกิดขึ้นมาก็เสื่อมสั่นดังนี้ วิธีที่สอง หวิไปข้างหลัง ให้ท่องว่าคาถาว่า "อุปปชิตวานิรุชฌันติ" แปลว่าร่างเกิดขึ้นแล้วแตกตาย ทำลายชันธรีไปเป็นเรื่องธรรมดาหนอ.

ส่วนขั้นตอนการรดน้ำศพจะท่องคาถาปริกรรมเวลารดน้ำศพให้ว่าดังนี้ "อิทัง มะตะกะสะระสีรัง สุ ทะกัง อียะ สัญจิตัง อะโหสิกังมัง" แปลว่าขอให้ผู้ตายโยสอิกรรมแก่ข้าพเจ้า เหมือนน้ำที่ข้าพเจ้าได้รด แล้วนี้เกิด หลังจากนั้น จึงเอาเงินใส่ปากศพ ประเพณีโบราณมักเอาเงินใส่ปากศพด้วย เพราะเห็นว่าผู้ตายไม่มีเงินใช้ในปรโลก แต่ทางธรรมเป็นการเตือนให้คนเป็นรู้ว่าหาไว้มั่งๆ เวลาตายจะยึดใส่ปากให้บาทเดียว นอกจากนี้ยังมีการเอาหมากใส่ปากศพ สมัยก่อนคนกินหมากถือว่ายู่ในสังคมผู้ใหญ่น่าเกรงขาม พร้อมใช้ขี้ผึ้งปิดตาปิดปากศพมีความหมายว่า บอกระบายบ้างบางครั้ง บั้เสียได้บางครั้ง แล้วเราก็จะสบาย

ส่วนการมัดศพ ให้ใช้ผ้าขาวห่อให้แล้วมัด ๓ เปาะที่ข้อมือ ที่คอและที่เท้า โดยหันหัวศพไปทางทิศตะวันตก ขณะที่การเอาศพลงโลง มีข้อห้ามว่า ห้ามพูดคำว่าหนัก ท่านว่า "ชะล่า" คำว่า ชะล่า คือคำไม่ดี จะใช้คนที่คนก็ให้คนเท่านั้นยก และให้ยกครั้งเดียว

นอกจากนี้ยังมีการเลี้ยงข้าวศพ แต่งไว้พอสมควรก็เอาข้าวนั้นให้สัตว์กิน พร้อมจัดงานสวดอภิธรรมให้บุญแก่ผู้ตาย ส่วนวันเผาศพมีข้อห้ามว่าห้ามเผาวันพระและวันอังคาร บางหมู่บ้านเว้นวันพุธ

หากเป็นสมัยก่อน หากการตายเกิดขึ้นในหมู่บ้านและเป็นคนที่มิฐานะดีจะตั้งศพสวด ๒-๓ วัน แล้วนำไปเผาที่ป่าช้านอกหมู่บ้าน หากเป็นคนยากจนไม่มีเงินทองที่จะเก็บรักษาศพบำเพ็ญกุศลก็จะใช้เสื้อจันทบูรหรือไม่เสื้อลำแพนที่ชาวบ้านเรียกว่า "กะลา" (ไม้ไผ่สับตีเป็นแผ่น) ห่อและใช้ดอกมูก่อนนำไปฝังทันที

ปัจจุบันพิธีกรรมศพเปลี่ยนไปมาก หมู่บ้านมีการสร้างเมรุที่ป่าช้า หากเป็นคนยากจนจะมีกองทุนฌาปนกิจ (เริ่มปี พ.ศ. ๒๕๓๕) ประจำหมู่บ้านช่วยเหลือ จึงสามารถตั้งศพบำเพ็ญกุศลได้ ๓ วัน แต่สิ่งที่ชาวบ้านยึดถือปฏิบัติมาแต่โบราณกาลคือจะไม่เผาศพในวันพุธ ส่วนวันที่ชาวบ้านนิยมเผาคือวันจันทร์ วันพฤหัสบดี และวันเสาร์ ส่วนวันอังคารและวันศุกร์ไม่นิยมเผา ยกเว้นแต่การตายโหงด้วยอุบัติเหตุ ตายวันไหนให้เผาวันนั้น

ธรรมเนียมและข้อปฏิบัติอื่นๆ

นอกเหนือจากจากฮัตสึบสองและประเพณีในวัฏจักรแห่งชีวิต คนในลุ่มน้ำหมันยังมีประเพณีสัมพันธ์กับวิถีดำเนินชีวิตที่สำคัญดังนี้

พิธีกรรมขึ้น (ปลูก) บ้านใหม่

การปลูกบ้านใหม่ต้องประกอบพิธีเสาชวัญและเสาแฮก โดยจะต้องยกเสาชวัญที่จะตั้งอยู่ตรงกลางบ้านก่อนเสาอื่น โดยทำการผูกอ้อย ดอกไม้ด้วยด้ายขาวที่ปลายเสา ส่วนหลุมของเสาชวัญจะได้เงินพวกสตางค์แดง สตางค์ห้า และสตางค์สิบของคนโบราณลงไป ส่วนเสาแฮกคือเสาแรกของตัวบ้านทางด้านทิศเหนือประกอบพิธีเหมือนเสาชวัญเช่นกัน

การปลูกบ้านมีข้อห้ามว่า ห้ามปลูก “ปีมะ” เพราะปีมะโรง มะเส็ง มะเมีย และมะแม ถือเป็นปีไม่ดี คือสิ่งที่ถือเป็นอัปมงคล เช่น มะโรงสื่อถึงโรงศพ และมะเส็งคือเส็งเคร็ง เป็นต้น ดังนั้น ในสปีชีส์ชาวบ้านจะไม่นิยมปลูกบ้าน โดยเฉพาะสมัยก่อนชาวนาเวียงจะถือมาก ไม่มีการปลูกบ้านกันเลยก็ได้

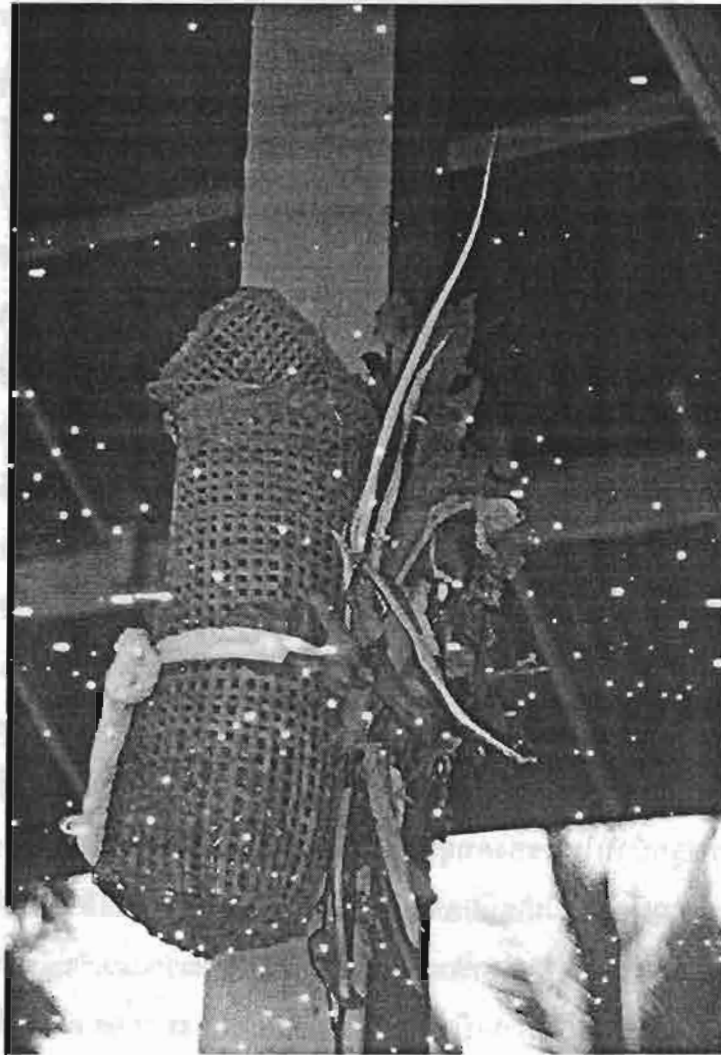
ส่วนวันที่ปลูกจะขึ้นอยู่กับหมอยามจะจับยามว่าวันไหนเป็นวันพินาศ วันไหนเป็นวันดี ในส่วนตรงนี้จะขึ้นอยู่กับหมอยาม ในปัจจุบันถือเอาความความสะดวกสบายและความพร้อมด้านการเงินเป็นหลัก เรื่องความเชื่อหมอยามเป็นรอง

เดิมการปลูกบ้านใหม่ของคนลุ่มน้ำหมันจะต้องให้หมอยามดูฤกษ์ดูยามพร้อมทั้งดูว่าพื้นที่นี้สมควรที่จะปลูกบ้านหรือไม่ เป็นเสนียดจัญไรไหม เมื่อก่อนนี้ที่ดินดังกล่าวเป็นที่ตั้งหรือตำครกกระเดื่องและเป็นที่เก็บขี้ข้าวหรือไม่ หากเคยทำมาจะห้ามสร้างบ้านบริเวณนั้นเป็นอันขาด เพราะชาวบ้านเชื่อว่าเมื่อสร้างบริเวณนั้นแล้วจะเป็นกาปเป็นกรรมซึ่งไม่สามารถอธิบายได้ หรือหากจำเป็นต้องปลูกบ้านในพื้นที่นั้นจริงๆ ก็จะให้หมอยามประกอบพิธีแก้เคล็ด ทำพิธีไล่ผี เสนียดจัญไร เสกคาถาและทำกระทรงวางทั้งสี่ทิศของที่ดิน (บางหมู่บ้านนำ “ควายตุ๋” มาติดแอกไถ ทำการไล่ผีเสียก่อน)

เวลาปลูก หมอยามยังต้องกำหนดว่าบ้านหลังนี้ควรมีกี่ห้อง เสากี่ต้น (มักตกลงกับเจ้าของบ้านถึงความเหมาะสมทางด้านฐานะด้วย เช่น ฐานะดีอาจมีเสาหลายต้น) ที่สำคัญต้องมีเสาแฮกและเสาชวัญ

ส่วนมากเสาแฮกตั้งตรงข้ามกับเสาชวัญ เสาชวัญจะอยู่ที่ด้านเหนือห้องนอน ในวันลงเสาแฮกเจ้าของบ้านจะจัดเตรียมด้ายสายสิญจน์ หมากพลู มะพร้าว และอ้อย หมัดรวมกัน เสริจแล้วหมอยามจะเสกคาถาไปผูกที่เสาแฮก ก่อนที่จะยกเสาแฮกปักลงดิน ส่วนเสาชวัญจะทำเหมือนกัน เพียงแต่จะแตกต่างที่ การทำเสาชวัญจะต้องกลึงเสาให้เป็นทรงกลมเสียก่อนเพื่อให้มีลักษณะพิเศษ

ปัจจุบันแม้ชาวบ้านจะนิยมปลูกบ้านสมัยใหม่ที่ใช้อิฐฉาบปูน แต่ก็ยังนิยมประกอบพิธีเสาแฮกและเสาชวัญอยู่ เพราะเชื่อว่าจะทำให้อยู่บ้านหลังนั้นอย่างร่มเย็นเป็นสุข

เครื่องเซ่นที่เสาเรือน (ผีเรือน) ของการปลูกบ้านใหม่

การทำบุญบ้าน

ชาวบ้านในชุมชนลุ่มน้ำห่มันเชื่อว่าหากต้องการให้ชีวิตอยู่ดีมีความสุข พวกตนจะต้องทำบุญบ้านปีละครั้ง ทำให้ครบ ๓ รอบ โดยจะนิมนต์พระภิกษุสงฆ์มาสวดมนต์เย็น ส่วนตอนเช้าใส่บาตรเป็นเวลา ๓ วัน

ชาวบ้านทุกครัวเรือนจะนำขวดน้ำ ทราย และฝ้ายผูกแขนหรือ "ฝ้ายชะตา" มาไว้สถานที่ประกอบพิธีกรรม พร้อมนิมนต์พระภิกษุสงฆ์มาสวดมนต์เย็นเพื่อประกอบพิธีสวดฝ้ายที่ชาวบ้านได้จัดเตรียมมาครัวเรือนละเส้น

ชาวบ้านจะนำฝ้ายชะตามาปักกราวแขนไว้บนพานมงคล ซึ่งภายในใส่กรวยดอกไม้ ธูปเทียน ๔ เล่ม และเทียนเวียนหัวอีก ๑ เล่ม สำหรับจุดทำนํ้ามนต์ตั้งไว้เบื้องหน้าพระพุทธรูปพร้อมด้วยสายติญจน์

นอกจากนี้ยังทำกระทงใหญ่ ๑ กระทง กว้าง ๒ ศอก ยาว ๔ ศอก และกระทงเล็ก ๔ กระทง ทำจากกาบกล้วยและไม้ดอก (ไม้ไผ่เหลาเป็นชิ้นเล็กๆ และบางๆ) สอดประสานกันเป็นรูปสี่เหลี่ยม กระทง

ใหญ่มีเครื่องบูชาอย่างละร้อย เครื่องบูชาที่ใส่กระทรงได้แก่แกงส้ม แกงหวาน เมี่ยง หมากพลู กล้วยอ้อย ข้าวขาว ข้าวดำ ข้าวแดง ช่อดอก (ช่อทำมาจากไม้ไผ่ผ่านเป็นป็นเหมือนไม้ดอก แล้วเอามัดผ้าให้เป็นฝอย ตอนปลายให้ฝอยตั้งลงล่าง) และธงหรือตุ้มตามจำนวนเครื่องดังกล่าว

ส่วนกระทรงน้อยใส่เครื่องบูชาตามกำลังวัน คือ วันอาทิตย์ วันจันทร์ ๑๕ วันอังคาร ๘ วันพุธ ๑๗ วันพฤหัสบดี ๑๙ วันศุกร์ ๒๑ วันเสาร์ ๑๐ และพระราหู ๑๒ โดยจะวางกระทรงน้อยตั้งล้อมกระทรงใหญ่ใส่เครื่องบูชาแล้วใส่บาตรถวายอาหารพระ พระจะสวดพระพุทธรูปที่จุดไฟที่ด้ายดวงชะตา

เมื่อเสร็จพิธีสงฆ์ พราหมณ์จะประกอบพิธีสวดกระทรงจนจบ ก่อนที่จะนำกระทรงไปบูชาไว้ตามทิศต่างๆ แล้วนำไปลอยน้ำ พอสวดจบให้ยิงปืน ๑ นัด เพื่อขับไล่เสนียดจัญไรให้พ้นไป

ความเชื่อเรื่องชะล่า

ความเชื่อเรื่องชะล่าก็คือความเชื่อเรื่องเสนียดจัญไร เพราะชะล่าหมายถึงสิ่งต้องห้ามนอกกรอบนอกประเพณี ถ้าปฏิบัติไม่ถูกต้องหรือไม่เหมาะสมหรือไม่ถูกต้องตามกฎเกณฑ์ที่วางไว้ ดังนั้น เมื่อบุคคลใดบุคคลหนึ่งทำผิดจารีตมักจะถูกต่อว่าเป็นผู้ทำชะล่า ทำให้ผู้กระทำผิดเกิดความเกรงกลัวและละอายต่อสิ่งที่กระทำลงไป

ข้อห้ามที่สำคัญของบ้านนาหอยคือห้ามเหยียบธรณีประตู ห้ามหญิงตั้งครรภ์เหยียบผ้า ห้ามสระผม วันพฤหัสบดี ห้ามผิวปากกลางคืน ห้ามนั่งขวางประตู ห้ามลิ้มสากไว้ในครก ห้ามตากผ้าขึ้นไว้หน้าบ้าน และห้ามผ่าฟืนวันพระ เป็นต้น

ข้อห้ามเหล่านี้เป็นวิธีการสอนทางอ้อมของผู้ใหญ่สมัยก่อน ทำให้ลูกหลานสมัยก่อนต่างเกรงกลัวจนไม่กล้ากระทำสิ่งนั้นๆ กลายเป็นผลดีต่อผู้เชื่อฟัง ดังนั้นชาวบ้านจึงระมัดระวังทั้งตนเองและคอยอบรมลูกหลานสืบต่อกันมาไม่ให้กระทำผิด เพราะเกรงจะเกิดชะล่ากับพวกตน

บทที่ ๗

เจ้าพ่อกวน: วัฒนธรรมลุ่มน้ำหมัน

คนในวัฒนธรรมลุ่มน้ำหมันนอกจากยังคงความเชื่อและศรัทธาในพระพุทธศาสนา และความเชื่อเรื่องผีต่างๆ ดังที่กล่าวในบทที่แล้ว ชาวบ้านยังเชื่อในอำนาจลึกลับและศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ เช่น ความเชื่อเรื่องเจ้าพ่อกวน เจ้าแม่นางเทียม และเหล่าบริวารได้แก่พ่อแสนและนางแตง คือ ชาวบ้านเชื่อว่า เจ้าพ่อกวนและเจ้าแม่นางเทียมคือบุคคลที่วิญญาณผีเจ้านายแต่งตั้งเป็นร่างทรง ซึ่งได้รับการเลือกตั้งโดยวิญญาณพระเสื้อเมืองมาเข้าทรงบุคคลนั้นๆ การแต่งตั้งเจ้าพ่อกวนและเจ้าแม่นางเทียมจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อ เจ้าพ่อกวนและเจ้าแม่นางเทียมเสียชีวิตหรือถูกถอดถอนจากตำแหน่งเมื่อแก่ชรา อย่างไรก็ตามเจ้าพ่อกวนและเจ้าแม่นางเทียมที่ได้รับการแต่งตั้งใหม่ มักเป็นกลุ่มเครือญาติของเจ้าพ่อกวนเจ้าแม่นางเทียมเสมอ ส่วนวิญญาณที่เข้าประทับเจ้าพ่อกวนและเจ้าแม่นางเทียม มีดังนี้

"เจ้าองค์หลวง" คือวิญญาณที่เข้าประทับทรงเจ้าพ่อกวน เป็นวิญญาณของกษัตริย์อาณาจักรล้านช้างในอดีต นอกจากนี้ยังมี "เจ้าองค์ไทย" หรือวิญญาณของกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาในอดีต นอกจากนี้ยังมีวิญญาณ "เจ้าเมืองวัง" เจ้าเมืองที่อพยพมาจากอาณาจักรล้านช้าง พร้อมกับพ่อขุนผาเมือง และพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ และได้รับมอบหมายจากพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ให้ปกครองรักษาเมืองอยู่ที่ด่านซ้าย ท้ายสุด "เจ้าแสนเมือง" เป็นวิญญาณของอุปราช (อุปฮาด) ที่ได้รับมอบหมายเช่นกับเจ้าเมืองวังให้ช่วยบริหารบ้านเมืองคู่กับเจ้าเมืองวัง

ส่วนวิญญาณที่เข้าประทับทรงเจ้าแม่นางเทียม คือ "เจ้าเมืองกลาง" เป็นวิญญาณของเจ้านายที่อพยพมาจากอาณาจักรล้านช้าง ที่ได้รับมอบหมายให้ปกครองดูแลบ้านเมือง ชุมชนด่านซ้ายแห่งนี้ และ "นางแก้ว" "นางจวง" "นางจัน" และ "นางนงค์" คือ วิญญาณเจ้านายที่เป็นชายาและนางสนมของเจ้าเมืองที่ติดตามมาจากอาณาจักรล้านช้าง

ตำนานการสร้างพระธาตุศรีสองรักกับที่มาของระบบความเชื่อ

"เจ้าพ่อกวน" "เจ้าแม่นางเทียม" "พ่อแสน" และ "นางแตง"

ตามตำนานที่เล่าสืบกันมาในกลุ่มคนลุ่มน้ำหมันกล่าวว่า ปี พ.ศ. ๒๑๐๓ สมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิแห่งกรุงศรีอยุธยา และพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชแห่งอาณาจักรล้านช้าง ทรงตกลงทำสัญญาทางพระราชไมตรี โดยร่วมใจกันสร้างเจดีย์องค์หนึ่งขึ้นที่เมืองด่านซ้าย อยู่บนคาบคไม่ระหว่าง "ต้นรัง" สองต้น ให้ชื่อว่าเจดีย์ศรีสองรัก ให้เป็นเครื่องหมายเขตแดนระหว่างสองพระนคร และเป็นสักขีพยานแห่งการทำสัญญาพระราชไมตรี เสร็จเรียบร้อยแล้วมีการฉลองในวันเพ็ญขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ ของทุกปี

ในระหว่างการก่อสร้างเจดีย์ศรีสองรัก มีเรื่องเล่าว่าพระไชยเชษฐาธิราชได้แต่งตั้งให้ขุน แส่นหมื่น และเจ้านางรวมทั้งข้าราชการบริวาร เพื่อควบคุมดูแลการก่อสร้างเจดีย์ศรีสองรักและปกครองเมืองนี้ให้อยู่ในจารีตที่เคยปฏิบัติมาใน ๑๒ เดือน แม้เหตุการณ์บ้านเมืองมีการเปลี่ยนแปลงไปเพียงใด แต่ความเชื่อดังกล่าวยังคงปฏิบัติอยู่ เมื่อขุน แส่นหมื่น เจ้านาง และข้าราชการได้สิ้นชีวิตลง เจ้าขุนไกร และเจ้านางน้อยโสดา ซึ่งเป็นเครือญาติกับขุนและหมื่นได้ดูแลเมืองนี้สืบต่อมา นำพาชาวบ้านให้ปฏิบัติเช่นเคย

กระทั่งวันหนึ่งระหว่างที่ขุนไกรนำขุน แส่นหมื่น เจ้านาง และบริวารทั้งหลายเตรียมสิ่งของกระทำพิธีกรรมเดือน ๗ ประจำปีเช่นที่เคยปฏิบัติกันมา เมื่อเตรียมสิ่งของที่ใช้ประกอบพิธีกรรมเรียบร้อยแล้ว จึงประกอบพิธีบูชาวิญญาณบรรพบุรุษ ที่มีพระคุณตามจารีตประเพณี สักพักหนึ่ง ขุนไกรกลับมีท่าทางผิดปกติ ก่อนพูดกับเสนาว่า

“รู้ไหมเราคือใคร มาจากไหน”

ทุกคนตอบว่า “ไม่รู้คะน้อย” (ไม่รู้ครับผม)

ต่อจากนั้นขุนไกรที่เป็นเจ้าของร่างพูดว่า “เราคือเจ้าเมืองวัง มาอาศัยร่างของขุนไกรเป็นร่างทรงเพื่อสื่อสารกับพวกเจ้า”

นับตั้งแต่นั้นเป็นต้นไป เราจะมาพบกับทุกๆ คน คือในเดือน ๔ เดือน ๗ ต่อจากนั้นได้แต่งตั้งเจ้านางน้อยเป็นร่างทรงเจ้านาย รวมทั้งพ่อแสบ นางแต่ง และบริวาร โดยวิธีผูกข้อมือขาคาสบริวาร คอยดูแลเมื่อประกอบพิธีกรรมต่างๆ ตามวัน ตามเดือน ตามปีที่กำหนดไว้ พร้อมอบรมสั่งสอนให้ทุกคนอยู่ในศีลในธรรม และพฤติกรรมให้เป็นแบบอย่างที่ดีกับชาวบ้าน อีกทั้งยังทำนายว่าเหตุการณ์บ้านเมืองปีนี้เป็นอย่างไร ควรทำอะไรก่อนหลัง

เมื่อได้เวลาวิญญาณเจ้าเมืองวังจึงออกจากร่างทรงของขุนไกร ตั้งแต่วันนั้นเป็นต้นมา จึงมีร่างทรงวิญญาณเจ้านายเป็นสื่อกลางในการติดต่อระหว่างโลกวิญญาณกับมนุษย์ ถือว่าขุนไกร เป็นร่างทรงวิญญาณเจ้านายฝ่ายชายเป็นท่านแรก ส่วนเจ้านางน้อยเป็นร่างทรงวิญญาณเจ้านายฝ่ายหญิงเป็นท่านแรก

ระบบความเชื่อ “เจ้าพ่อกวน” ในวัฒนธรรมลุ่มน้ำหมัน

ระบบความเชื่อเจ้าพ่อในที่นี้หมายถึงความเชื่อของคนลุ่มน้ำหมันที่มีต่อเจ้าพ่อกวน เจ้าแม่ นางเทียม พ่อแสบ และนางแต่ง ตลอดจนขนบธรรมเนียมและข้อปฏิบัติต่างๆ ของความเชื่อดังกล่าวนั่นเอง

เจ้าพ่อกวณ

ลำดับผู้ทำหน้าที่เจ้าพ่อกวณตั้งแต่อดีตจากตำนานเล่าสืบต่อกันมาของชาวอำเภอด่านซ้าย^{๓๓} ดังนี้

๑. เจ้าพ่อกวณขุนไกร (พ.ศ. ๒๑๑๕-๒๑๖๓)

จากที่กล่าวแล้วทำให้ทราบว่าขุนไกรเป็นผู้ที่เจ้านายแต่งตั้งเป็นคนแรก ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๑๑๕ เป็นต้นมา จนถึงปี พ.ศ. ๒๑๖๓ ได้ถึงแก่กรรม

๒. เจ้าพ่อกวณไชยกุมาร (พ.ศ. ๒๑๗๑-๒๒๐๙)

ไชยกุมารเป็นน้องขุนไกร ที่วิญญานเจ้านายเลือกให้เป็นเจ้ากวณต่อจากเจ้าพ่อกวณคนที่ ๑ ถึงแก่กรรม ตำแหน่งว่างเว้นอยู่ระยะเวลาหนึ่ง ระหว่างนั้นยังไม่ได้แต่งตั้งไชยกุมารเป็นร่างทรง ในการประกอบพิธีกรรม พ่อแสนที่เป็นหัวหน้าจึงเป็นผู้นำและคอยชี้แนะแนวทางในการประกอบพิธีกรรมให้กับไชยกุมาร จนเข้าใจขั้นตอนต่างๆ และประพฤติดนเหมาะสม จึงได้รับการแต่งตั้งจากวิญญานให้เป็นเจ้าพ่อกวณในปี พ.ศ. ๒๑๗๑ และถึงแก่กรรม พ.ศ. ๒๒๐๙

๓. เจ้าพ่อกวณบุญมี (พ.ศ. ๒๓๖๙-๒๔๐๙)

ปี พ.ศ. ๒๓๑๐ พม่ายึดครองกรุงศรีอยุธยา สภาพบ้านเมืองเกิดความแตกแยก ผู้คนขวัญเสีย หลบหนีภัยเพื่อความอยู่รอด ระหว่างนั้นตำแหน่งเจ้าพ่อกวณได้ว่างเว้นเป็นเวลานานถึง ๑๕๐ ปี แต่การประกอบพิธีกรรมตามประเพณีของชาวด่านซ้ายยังคงปฏิบัติเช่นเดิม โดยมีพ่อแสนเป็นผู้นำในการประกอบพิธี แต่ไม่มีวิญญานเจ้านายมาเข้าทรง จนถึง พ.ศ. ๒๓๖๙ ในพิธีเสี่ยงหอยหลวงประจำปี เจ้านายจึงแต่งตั้งร่างทรงอีกครั้งหนึ่ง โดยให้นายบุญมี เป็นร่างทรงวิญญานเจ้านายตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๓๖๙ เจ้าพ่อกวณบุญมีถึงแก่กรรม พ.ศ. ๒๔๐๙

๔. เจ้าพ่อกวณสีจัน (พ.ศ. ๒๔๑๔-๒๔๔๕)

เมื่อเจ้าพ่อกวณบุญมีถึงแก่กรรม นายสีจัน เชื้อบุญมี เป็นผู้นำหมู่บ้านที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือ ประพฤติดีเป็นแบบอย่างที่ดีอยู่ในศีลธรรม จึงได้รับการเข้าทรงให้เป็นเจ้าพ่อกวณ นายสีจันถึงแก่กรรมปี พ.ศ. ๒๔๔๕ อยู่ในตำแหน่งเจ้าพ่อกวณ ๔๕ ปี

๕. เจ้าพ่อกวณเอียง (พ.ศ. ๒๔๔๕-๒๕๓๑)

นายเอียง เชื้อบุญมี เป็นบุตรของนายสีจัน และนางเข็มทอง เชื้อบุญมี มีภูมิลำเนาที่บ้านเดิ่น หมู่ที่ ๑ ตำบลด่านซ้าย อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย เข้าสู่ตำแหน่งเจ้าพ่อกวณปี พ.ศ. ๒๔๔๕ เมื่ออายุ ๔๐ ปี นายเอียงได้รับแต่งตั้งให้เป็นร่างทรงวิญญานเจ้านาย เป็นเจ้าพ่อกวณที่ทุกๆ คนเคารพศรัทธา ไม่ว่าจะไปที่ไหนประชาชน พระภิกษุ สามเณร พร้อมทั้งข้าราชการในอำเภอด่านซ้าย ต่างให้ความเคารพและให้เกียรติ ถึงแม้จะอยู่ในร่างทรงหรือไม่ก็ตาม เพราะถือว่าเจ้าพ่อกวณเป็นตัวแทนเจ้านายที่มีพระคุณต่อ

^{๓๓} สอภ.บัวทอง (นามแฝง), ประวัติปฐมกาลองค์เจดีย์ศรีสองรัก, ๒๕๐๖, หน้า ๒๑-๓๗.

ชุมชนอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย เจ้าพ่อกวนเฮียงถึงแก่กรรมในเดือนเมษายน ๒๔๘๕ อยู่ในตำแหน่งเจ้าพ่อกวนเป็นเวลา ๕๐ ปี

๖. เจ้าพ่อกวนแถว (พ.ศ. ๒๔๙๙-๒๕๓๑)

เจ้าพ่อกวนแถว เชื้อบุญมี ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นเจ้าพ่อกวนอันดับที่ ๖ นับแต่ปี พ.ศ. ๒๔๙๙ ก่อนแต่งตั้งเจ้าพ่อกวนแถวเป็นร่างทรง ตำแหน่งนี้ว่างอยู่เป็นเวลา ๑๔ ปี

ตามประวัติบอกว่าก่อนเจ้าพ่อกวนแถวจะมาเป็นร่างทรง เคยเป็นช่างไม้ที่มีฝีมือขึ้นชื่อ คนหนึ่งในอำเภอด่านซ้าย เมื่อเจ้านายแต่งตั้งให้เป็นเจ้าพ่อกวนแล้วงานที่เคยทำจึงต้องเลิกทำ ตามข้อปฏิบัติของเจ้าพ่อกวน ในการประกอบพิธีกรรมยังคงปฏิบัติตามจารีตประเพณีไม่เคยขาด แต่อยู่มาระยะหนึ่งเจ้าพ่อกวนแถว เจ้านายได้พักการเป็นตัวแทนเจ้านายอยู่ ๑๒ ปี ตั้งแต่ปีพุทธศักราช ๒๕๐๕-๒๕๑๒ ส่วนผู้ที่สั่งให้พักในการเป็นตัวแทนเจ้านายคือวิญญาณเจ้าเมืองวัง

หอหลวงบ้านด่านซ้าย